

η αντίληψη της πόλης
ο Rossi, ο Venturi, ο Lynch και το Ηράκλειο Κρήτης

Η αντίληψη της πόλης.
Ο Rossi, ο Venturi, ο Lynch, και το Ηράκλειο Κρήτης.

Επιμέλεια: Βασιλοκωνσταντάκη Ζωή
Επιβλέπων: Νίκος Σκουτέλης

Πολυτεχνείο Κρήτης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Σεπτέμβριος 2016

Η Πόλις

Είπες · «Θα πάγω σ' άλλη γη, θα πάγω σ' άλλη θάλασσα.
Μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλλίτερη από αυτή.
Κάθε προσπάθεια μου μια καταδίκη είναι γραφτή ·
κ' είν' η καρδιά μου — σαν νεκρός — θαμένη.
Ο νους μου ως πότε μες στον μαρασμόν αυτόν θα μένει.
Όπου το μάτι μου γυρίσω, όπου κι αν δω
ερείπια μαύρα της ζωής μου βλέπω εδώ,
που τόσα χρόνια πέρασα και ρήμαξα και χάλασα.»

Καινούριους τόπους δεν θα βρεις, δεν θάβρεις άλλες θάλασσες.
Η πόλις θα σε ακολουθεί. Στους δρόμους θα γυρνάς
τους ίδιους. Και στες γειτονιές τες ίδιες θα γερνάς ·
και μες στα ίδια σπιτία αυτά θ' ασπρίζεις.
Πάντα στην πόλι αυτή θα φθάνεις. Για τα αλλού — μη ελπίζεις—
δεν έχει πλοίο για σε, δεν έχει οδό.
Έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ
στην κώχη τούτη την μικρή, σ' όλην την γη την χάλασες.

Κ.Π. Καβάφης

"αόρατη" εισαγωγή
σκοπός και μέθοδος

σ.11
σ.19

Το αστικό περιβάλλον.

A.1 Οι πόλεις ως θεματοφύλακες αξιών.	σ.21
A.2 Η ζωή στον δημόσιο χώρο.	σ.27
A.3 Η διάχυση του αστικού ιστού στο φυσικό τοπίο.	σ.33

Αναγνώσεις της πόλης.

B.1 Η πόλη για την πόλη και . . . ο Rossi για το νόημα.	σ.37
B.1.1 Με αμεσότητα για τις αισθήσεις	σ.47
B.1.2 Ιστορία και μνήμη	σ.55
B.1.3 Με κεκτημένη εμπειρία	σ.61
B.1.4 Επιλογές και προσωπικό ενδιαφέρον	σ.65
B.2 Η πόλη για τον άνθρωπο και . . . ο Venturi για τις χρήσεις	σ.67
B.2.1 Ατομικότητα και συλλογικότητα στην αρχιτεκτονική και στην κοινωνία	σ.73
B.2.2 Βιομηχανικές ζώνες και σκωριοτοπία	σ.75
B.2.3 Η ταυτότητα του τόπου	σ.77

B.3 η πόλη για την κίνηση και . . . ο Lynch για τα σημεία

σ.79

- B.3.1 χώρος και προσανατολισμός
- B.3.2 χώρος και κυκλοφορία
- B.3.3 ο χώρος ανάμεσα στις πόλεις

σ.93

σ.97

σ.99

Το ανοίκειο χαοτικό σύνολο της πόλης Παράρτημα Ηράκλειο

- Γ.1 η δομή της πόλης | το μοντέλο σ.101
- Γ.2 οι γειτονιές | από το δρόμο στην
ταράτσα σ.105
- Γ.3 κυκλοφορία | λιμάνι και αεροδρόμιο σ.107
- Γ.4 όρια του οικείου και σκωριοτοπία | η
μαζική φυγή του σαββατοκύριακου
_το χωριό σ.111
- Γ.5 δυνητικά τοπία και φύση σ.115
- Γ.6 μορφές (παλιές και νέες) δημοσίου
χώρου ως εργαλείο στην οικειοποι-
ηση της πόλης. σ.119

- Συμπεράσματα
- Βιβλιογραφία
- Πηγές εικόνων

σ.121

σ.127

σ.131

"αόρατη" εισαγωγή

Ζούμε στις πολιτείες των βουβών. Μαθαίνουμε να συμβιβαζόμαστε, αποστασιοποιούμαστε από οτιδήποτε δε μας ανήκει και λίγο ενδιαφερόμαστε να αλλάξουμε κάτι που δε μας προσφέρει. Σωπαίνουμε στο δημόσιο χώρο στον οποίο "αναγκαζόμαστε" να κινηθούμε και να περάσουμε κάποιο από το χρόνο μας για να μεταβούμε κάπου. Αγνοούμε τον τρόπο να διαβάσουμε μία πόλη, να την αισθανθούμε και να αντιληφθούμε τη δομή, τη λειτουργία και την ταυτότητά της.

Μία πόλη δεν καταμετράται στα σκαλοπάτια των κλιμακωσασίων, τα είδη των καμπυλών στις αψίδες της, το σχήμα των δρόμων της, αλλά προσδιορίζεται μέσω αναλογιών, της έκτασής της και τωρινών ή παρελθοντικών γεγονότων. Προσεγγίζουμε τις πόλεις ερμηνεύοντας σύμβολα(διακρίνουμε με ευκολία κατοικίες, σχολεία, ναούς, ιατρεία και ταβέρνες). Το βλέμμα διατρέχει τους δρόμους σαν να πρόκειται για γραμμένες σελίδες και δεν κάνεις τίποτε άλλο από το να καταχωρείς τα ονόματα με τα οποία η ίδια χαρακτηρίζει τον εαυτό της και όλα της τα κομμάτια.¹ Η μνήμη κρατάει ζωντανή μια πόλη και οι αλλαγές σε αυτήν τροφοδοτούν τη μνήμη. Η πόλη που δεν αλλάζει, μνημονεύεται εύκολα στο σύνολό της και τελικά ξεχνιέται έτσι ακριβώς. Αναλλοίωτη.

Στις σύγχρονες πόλεις, το ανθρώπινο μυαλό εξασκείται στην μαζική λήψη εικόνων, λατρεύοντάς τις. Κάθε εικόνα μεταφέρει κάποιο συγκεκριμένο μήνυμα. Έτσι πολλές φορές υπάρχει για μία πόλη μία άλλη(ή άλλες)εικόνα(ες) της πόλης αυτής, που λίγο όμως έχει να μοιάσει στην πραγματική εικόνα της. Μια εικόνα δεν προέρχεται πάντοτε από κάτι απτό ή ορατό. Η φήμη και οι περιγραφές, πολλές φορές δημιουργούν κάτι περισσότερο υπαρκτό από την ίδια την πραγματικότητα.

Σε κάθε πόλη, συναντά κανείς όλα τα πιθανά πρόσωπα αυτής. Καλές όψεις(άπιαστες άρα στόχοι) και άσχημες πλευρές(προς αποφυγή). Μια πόλη είναι αυτό που ζούμε, μια άλλη με το ίδιο όνομα αυτή που υπήρχε στο παρελθόν, και μία τρίτη συνονόματη αυτή που θα υπάρξει το μέλλον(εικόνες Δρέσδης). Σκεφτόμαστε την πόλη με φόβο, προσπαθώντας να

¹ Ιταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ.32

ο βομβαρδισμός της Δρέσδης, Φλεβάρης 1945
φωτογράφος: Richard Peter

η Δρέσδη σήμερα, Φλεβάρης 2015
φωτογραφία αρχείου

ανακαλύψουμε το άγνωστο και κάνοντας εικασίες. Άλλη για όποιον περνά χωρίς να μπει σε αυτήν, άλλη για όποιον εγκλωβίζεται μέσα της, άλλη είναι όταν φτάνει κανείς και άλλη αυτή

που αφήνει πίσω. Συνήθως η έννοια της πόλης δεν περιορίζεται σε αυτό που βλέπουμε. Ένα αόρατο τοπίο επηρεάζει το ορατό.² Ο τρόπος προσέγγισης ακόμα μπορεί να χαρακτηρίσει μια πόλη. Δύσκολα προσβάσιμη άρα τρομακτική ή με απρόσιτη αρχιτεκτονική άρα ανοίκεια. Η ατμόσφαιρα της πόλης δεν περιγράφεται με λέξεις.

Η ζωή στις πόλεις κινείται σε πολλά επίπεδα και οι επιλογές είναι απεριόριστες. Το ατέρμονο παιχνίδι επιλογών και ανακαλύψεων καθώς και η δυνατότητα αποφυγής επαναλήψεων είναι που κάνουν τη ζωή στις πόλεις ενδιαφέρουσα. Η πόλη δίνει στους χρήστες-κατοίκους τη δυνατότητα συνεχούς αλλαγής ρόλων(μετακόμιση, αλλαγή επαγγέλματος). Αν και αλλάζουν οι ηθοποιοί, το έργο παραμένει ίδιο. Πάνω στον καμβά της πόλης (τον καθορισμένο στις διαστάσεις του) ο κάθε θεατής δίνει τη δική του ερμηνεία. Οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές επιφέρουν διαφορετικές ανάγκες στο χρόνο. Η πόλη καλείται να ικανοποιεί ανάγκες της εκάστοτε εποχής μεταβάλλοντας τμήματα της δομής της, μέχρι το σημείο να μπορεί να διατηρεί την ταυτότητά της(με έλεγχο). Όταν οι αλλαγές γίνονται για να μιμηθούμε άλλους ή να γίνουμε καλύτεροι από αυτούς, μοιάζουμε νεκροί και παθητικοί, αποδυναμώνοντας την ταυτότητά μας.

Η ομοιομορφία στις σύγχρονες πόλεις που συναντά κανείς είναι εμφανής. Το δυτικό πρότυπο γίνεται αντικείμενο στείρας μίμησης και πολλές πόλεις διαφέρουν πλέον μόνο στην ονομασία. Ο ταξιδιώτης έχει μόνο αμφιβολίες γιατί κάτι που θυμίζει σχολείο μα είναι μουσείο, όταν μια πυραμοειδής σκεπή θα μπορούσε να σκεπάσει λεπροκομεία ή λουτρά. Εκεί που τα σχήματα εξαντλούν τις παραλλαγές τους και αποδιαιρτώνονται, αρχίζει το τέλος των πόλεων.

Η διάχυση. Η ανεξέλεγκτη επέκταση του αστικού ιστού εις βάρος της φύσης. Ίσως η φύση δεν αποτελεί πια το διαχωριστικό στοιχείο μεταξύ πόλεων, αλλά οι πόλεις πια περικυκλώνουν πνεύμονες φυσικού τοπίου. Πόλεις χωρίς όρια και με μη ευδιάκριτα μέρη (συνοικίες, κέντρο, προάστια) προκαλούν σύγχυση. Δημιουργούν προβλήματα προσανατολισμού και αβέβαιες καταστάσεις. Η αίσθηση του χάους επεκτείνεται πολλές φορές και στο εξωαστικό περιβάλλον (εικόνα).

² Ίταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ.39

Είναι πεδία διεκδίκησης οι πόλεις. Είτε ήπια, με διεκδικήσεις εδαφικές, εμπορικές και οικονομικές από τους χρήστες τους, είτε δυναμικότερα όταν οι φυσικές δυνάμεις με επιθέσεις τους κατά του αστικού ιστού επιχειρούν να επαναφέρουν την ισορροπία μεταξύ φυσικού και τεχνητού που ως τώρα διαταράσσεται. Η αντίληψη ότι ο άνθρωπος μπορεί να διορθώσει όλα τα αστικά προβλήματα δε βρίσκει πάντα αντίκρισμα. Πολλές φορές (κυρίως σε περιβαλλοντικά προβλήματα) η αποστασιοποίηση και η απουσία του ανθρώπινου παράγοντα μοιάζουν περισσότερο ελκυστικές. Οι πόλεις εξελίσσονται τμηματικά. Το κάθε τμήμα διεκδικεί την αναγνώρισή του ως πόλη (ή έστω υποκέντρο) και η ταυτότητα της πόλης

περιμένοντας την διάχυση της πόλης

αποδυναμώνεται. Δεν φαντάζει απίθανο τελικά να χαθεί ή να γίνει συνονθύλευμα πολλών ταυτοτήτων.

Οι πόλεις δεν είναι δομές αμετάβλητες και στιβαρά τοποθετημένες στον χώρο και το χρόνο. Αλλάζουν χαρακτηριστικά κατ' αναλογία των αναγκών της εποχής και του τόπου στον οποίο υπάρχουν και εξελίσσονται. Αλλάζουν συχνά τόσο πολύ που θα μπορούσαμε να μιλάμε για διαφορετικές πόλεις που διαδέχονται η μία την άλλη στον ίδιο χώρο με ίδιο όνομα χωρίς ποτέ να γνωρίσει η μία την άλλη ή να επικοινωνήσουν (σκίτσο με την υποθετική μορφή της Βερενίκης). Είναι πολλές οι φορές που οι διαδοχικές μεταβολές που υφίστανται είναι διαμετρικά αντίθετες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι σημάδια για την νέα ταυτότητα που διαμορφώθηκε δεν υπήρχαν έστω και σχεδόν αφανή στην πόλη που μας ήταν γνώριμη πριν αλλάξει. Αυτομάτως λοιπόν, και η νέα κατάσταση περιέχει στοιχεία τέτοια που θυμίζουν την παλιά πόλη και τα οποία ίσως κάποια χρονική στιγμή μας μεταφέρουν σε κάποιο "μελλοντικό παρελθόν". Αρχικά ο σχεδιασμός του περιβάλλοντός μας, αφορούσε στις βιολογικές ανάγκες και όχι τις ψυχοκοινωνικές με αποτέλεσμα στη σύγχρονη κοινωνία να καλλιεργείται μια "απωθητική" μορφή προς αυτό. Οι πολυάριθμες πόλεις με τα πολυάριθμα αυτοκίνητα, τα πυκνά σπίτια, τους αδιάφορους ανθρώπους, την κορεσμένη σε ρύπους ατμόσφαιρα, τη βία, το έγκλημα και τον υψηλό δείκτη ψυχικών παθήσεων σε ορισμένες αναπτυσσόμενες καταναλωτικές κοινωνίες, ωθούν μια αξιοσημείωτη μερίδα ανθρώπων στη φυγή με κατεύθυνση τα προάστια αλλά και στην αναζήτηση νέων μορφών διαβίωσης(μάλλον ουτοπικές απόπειρες όπως τα φοιτητικά κοινόβια ή και πιο προσγειωμένες όπως πρότυπους πειραματικούς οικισμούς ή πολεοδομικά συγκροτήματα).³

Δεν υπάρχει το μοντέλο της τέλειας πόλης για να κατασκευάσουμε! Τέλειες πόλεις δημιουργούνται στη φαντασία μας και μπορούν να είναι τόσες όσοι οι κάτοικοι της γης. Κάθε άνθρωπος κουβαλά στο μυαλό του μια πόλη φτιαγμένη μονάχα από διαφορές, μία πόλη χωρίς σχήματα και χωρίς μορφή, μία πόλη γεμάτη μόνο ιδιαιτερότητες.⁴ Αν η

³ Αρχιτεκτονικά θέματα Νο 5, *άνθρωπος και τεχνητό περιβάλλον*, Αθήνα 1971, σελ.96

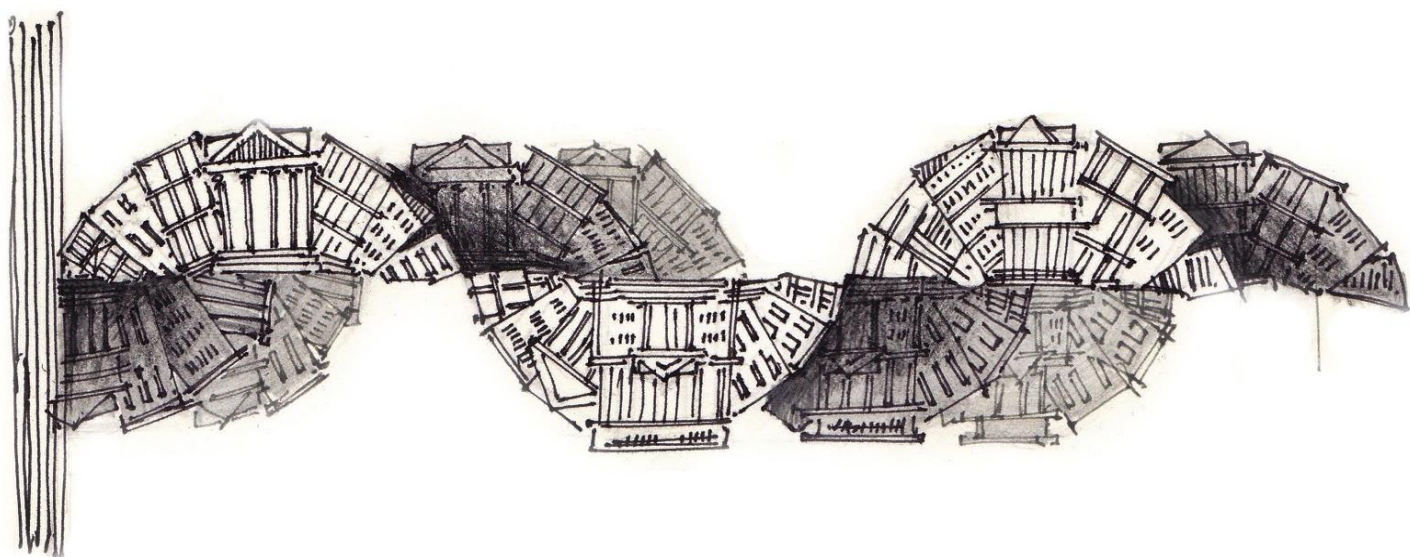
⁴ Ιταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ.55

πραγματικότητα που ζούμε διαφέρει πολύ από την τέλεια πόλη μας, δύο είναι οι λύσεις. Είτε να συμβιβαστούμε με αυτήν έως ότου συνυπάρξουμε μαζί της είτε να προσπαθήσουμε να τη βελτιώσουμε ώστε να μοιάζει λίγο με την τέλεια πόλη μας.

Να λοιπόν ποιο είναι το πρόβλημα στη βάση του: πώς θα ξεπεραστεί το αδιέξοδο, θεωρίας και πράξης, που σήμερα παρατηρούμε γύρω μας. Δηλαδή μιας θεωρίας που αναπαράγεται χωρίς να αυτοερμηνεύεται και μιας πράξης που δεν φτάνει στην ολοκλήρωση.⁵ Από μία πόλη δεν απολαμβάνεις τα επτά ή τα τριάντα επτά θαύματα, αλλά την απάντηση που δίνει σε κάποιο ερώτημά σου.⁶

⁵ Δημήτρης Φιλιππίδης, *Για την ελληνική πόλη-μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ.18

⁶ Ιταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ.66

Βερενίκη

"...όλες οι μέλλουσες Βερενίκες είναι ήδη παρούσες αυτή τη στιγμή η μία μέσα στην άλλη, στριμωγμένες ζουλισμένες αδιαχώριστες".⁷

⁷Ιταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ.196

Σκοπός και μέθοδος

Στην παρούσα εργασία, επιχειρείται μία προσπάθεια αναζήτησης και κατανόησης του τρόπου αντίληψης και ανάγνωσης της πόλης μέσα από το πρίσμα τριών μεγάλων θεωρητικών απόψεων διατυπωμένων για την πόλη. Αρχικά του Rossi(αρχιτεκτονική της πόλης), ο οποίος έχοντας ως πρότυπο την αρχαία πόλη(με αναφορές στην ελληνική δομή) και την ιστορία εν γένει, αναζητά τις χαμένες ποιότητες σε σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα και εντοπίζει τα σημαντικά εκείνα στοιχεία που θεωρεί ικανά να μετατρέψουν την πόλη σε ένα οργανισμό βιώσιμο για τον αστό. Είναι στοιχεία που είτε υπήρχαν και δεν υπάρχουν πια, είτε παρατηρούνται καθ' όλη τη διάρκεια εξέλιξης της πόλης(της ιστορίας της), ή νέοι συντελεστές που εμφανίζονται καθώς το επιτάσσουν οι καινούριες ανάγκες. Σε βαθύτερο βαθμό ανάλυσης, ο Lynch(the image of the city), επιχειρεί μια ανάγνωση της αστικής δομής και την αποσύνθεσή της έως τα συστατικά της στοιχεία(αναφορές του είναι κατά πλειοψηφία πόλεις της βόρειας Αμερικής). Ενδιαφέρον για το Lynch παρουσιάζει ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο γίνεται κατανοητό το ίδιο στοιχείο(π.χ. ένας δρόμος) από διαφορετικά άτομα-χρήστες ανάλογα με τους παράγοντες υπό τους οποίους έρχονται σε επαφή με αυτό. Σε παρεμφερές κλίμα, ο Venturi(Learning from Las Vegas), αναλύοντας εις βάθος πλέον την πόλη του Las Vegas, στοχεύει στην αναγνώριση εκείνων των παραδειγμάτων προς μίμηση που μία πόλη τέτοιας κλίμακας μπορεί να προσφέρει σε οποιαδήποτε άλλη ως τρόπους βελτίωσης της ποιότητάς της. Στοιχεία των τριών αυτών θέσεων εντοπίζονται σε όλη την ερευνητική αυτή εργασία -συνοδευόμενα από την προσπάθεια κατανόησής τους στην ελληνική πραγματικότητα-, στο τέλος της οποίας επιχειρείται μία αναζήτησή τους σε μία από τις πλέον πολύπλοκες ελληνικές πόλεις, το Ηράκλειο.

Έχοντας ως παράδειγμα την πόλη του Ηρακλείου, πόλη με πολλά παράδοξα και χαρακτήρα που ακόμη πλάθεται στο πέραςμα του χρόνου, αντιλαμβανόμαστε και επιχειρούμε να αναγνώσουμε με άλλη ματιά και μέσω άλλων παραγόντων την πόλη αυτή όπως ίσως θα το έκαναν ο Lynch, ο Venturi και ο Rossi. Οι τρεις θεωρητικές βάσεις

συμπληρώνουν τη σφαιρική προσέγγιση καθώς καμία αυτόνομη δεν είναι επαρκής. Η επιλογή γίνεται ώστε η πόλη να κατανοηθεί όσο το δυνατόν καλύτερα, όχι μόνο ως προς την αναζήτηση του νοήματος, αλλά και της βαθύτερης ανάλυσής της στα σημεία της καθώς επίσης και την κατανόηση των χρήσεων που την πλαισιώνουν.

A. Το αστικό περιβάλλον.

A.1 Οι πόλεις ως θεματοφύλακες αξιών

Αρχικά, η έννοια πόλη περιγράφει τη δομή που αργότερα ονομάστηκε ακρόπολη. Το οχυρό ολόκληρης της κοινότητας και το κέντρο της δημόσιας ζωής. Σφαίρες δημόσιας δράσης, χώροι που δημιουργούσε η δημοκρατική συμπεριφορά και η εύρυθμη λειτουργία τους παρήγαγε δημοκρατία, οι ελληνικές πόλεις της αρχαιότητας, μικρά κράτη, διατηρούνται στη μνήμη πλέον ως έννοιες. Για το λόγο αυτό, η πόλη αποκτά κάποιου είδους αθανασία, καθώς ως έννοια, έχει μεγαλύτερη διάρκεια ζωής από τους προσωρινούς καταναλωτές της.

Η κλασική ελληνική σκέψη είχε ταυτίσει την πόλη με την πολιτική οργάνωση των κατοίκων της, και την ζωή στην πόλη με τη συμμετοχή στα κοινά.⁸ Η πόλη, η οποία σχεδόν πάντα αναπτύχθηκε γύρω από το αυστηρά ορισμένο κέντρο της, δηλωνόταν με μια άλλη λέξη, το άστυ, ενώ τα προάστιά της αποτελούσαν τη χώρα. Η πόλη χαρακτηριζόταν από το πολίτευμά της και ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις έννοιες της ελευθερίας, της συμμετοχής, της δικαιοσύνης. Ο πολίτης αγωνίζεται μέσα στο πλαίσιο της ελληνικής πόλης ανακαλύπτει την προσωπική του ελευθερία, τα δικαιώματά του και διεκδικεί τη συμμετοχή του στις πολιτικές, δικαστικές, θρησκευτικές και αμυντικές λειτουργίες της πόλης.

Σήμερα, στον ελλαδικό χώρο, η πόλη συχνά συγχέεται με την έννοια του φρουρίου. Καθώς τα τείχη(τα φρούρια) κατεδαφίζονται τμηματικά ή ολικά, αφού δεν εξυπηρετούν πια κάποιο αμυντικό σκοπό, η μοίρα των κατοίκων αποδεσμεύεται από αυτή των πόλεων τους. Κατά τη βιομηχανική επανάσταση ορίζονται λειτουργικές ζώνες (νέες εμπορικές, βιομηχανικές και κατοικίας), δημιουργούνται υποδομές (δρόμοι, σιδηρόδρομοι), τα όρια χάνονται και οι συνοικίες αν και ξεχωρίζουν η μία από την άλλη συνολικά συγκροτούν την πόλη. Οι διαχωρισμοί γίνονται πολλοί και ασαφείς.

Η πόλη εξυπηρετεί τον ερασιτέχνη. Ο κάθε πολίτης όφειλε να εμπλέκεται σε όλους τους τομείς της ζωής καλλιεργώντας μια συνολική αντιμετώπιση προς αυτήν. Η απουσία

⁸ Παύλος Λέφας, Walter Siebel, Jerome Binde, *Αύριο οι πόλεις*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2003,σελ.17

εξειδίκευσης ήταν το βασικό γνώρισμα στην πόλη. Κάθε άνθρωπος εξασκούσε, προς όφελος του αλλά και προς όφελος της πόλης, με τη σειρά τα πάντα. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα της ζωής, επακόλουθο της εμπορικής ανάπτυξης δημιούργησε φυγόκεντρες δυνάμεις μέσα στην πόλη.⁹ Το προσωπικό κερδίζει συνεχώς εδάφη εις βάρος του συλλογικού και επέρχεται αποχή από τις δημόσιες υποθέσεις. Η επιμονή στη γνώση και την εξειδίκευση δημιουργούν κοσμοπόλεις και πολιτείες, ενώ η πόλη ως έννοια χάνει την πρωταρχική αξία της, περιγράφοντας κοσμοπόλεις και πολιτείες χωρικά μόνο πλέον.¹⁰ Είναι η ανθρώπινη εξειδίκευση που δε βρίσκει διαθέσιμο χώρο εκτόνωσης στην πόλη και αναζητεί νέο εκτός αυτής με αποτέλεσμα να ξεπερνιούνται τα φυσικά της όρια. Η πόλη γίνεται τόπος συνεχούς εξειδίκευσης. Η ανωνυμία, το μέγεθος, η πυκνότητα, η ετερογένεια της μεγάλης πόλης επιτρέπουν την εξατομίκευση (κυρίως μέσω εξειδίκευση της εργασίας).¹¹ Η εξειδίκευση αναγκάζει τον πολίτη να εξαρτάται από τις συμπληρωματικές δραστηριότητες των συμπολιτών του.¹²

Στα πρώτα στάδια της ζωής της την πόλη τη ήξερε κάθε Έλληνας· βρισκόταν εκεί, ολόκληρη, μπροστά στα μάτια του.[...] Ολόκληρη η ζωή της πόλης και η σχέση μεταξύ των μερών της ήταν πολύ εύκολο να γίνει αντιληπτή, λόγω της μικρής κλίμακας των πραγμάτων.[...] Οι δημόσιες υποθέσεις είχαν μια αμεσότητα και μια χειροπιαστή μορφή την οποία δεν μπορούν πιθανώς για εμάς να έχουν.¹³

Οι ελληνικές πόλεις χωρίζονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες. Στις ηπειρωτικές, με ευδιάκριτο πυρήνα (Λάρισα, Κοζάνη), στις πόλεις-χωριά των ελληνικών νησιών (Θηρά), που αποτελούν μέρη ενός συστήματος αλληλεξάρτησης, και στις πόλεις εκείνες της ενδιάμεσης κατάστασης, που συνορεύουν με την θάλασσα, και διατηρούν πολυπυρηνική δομή και

⁹ H.D.F. Kitto, *ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2002, σελ. 234

¹⁰ Η εκπαίδευση ως προϊόν της ζωής της πόλης είναι κοινό προς όλους. Η πόλη παραμένει ενιαία. Όταν η εκπαίδευση γίνεται εξειδικευμένη και επαγγελματική, προσιτή μόνο στους λίγους, ο πληθυσμός διαχωρίζεται σε κάστες και η πόλη χάνει τη συνοχή της.

¹¹ Παύλος Λέφας, Walter Siebel, Jerome Binde, *Αύριο οι πόλεις*, εκδόσεις Πλέθρον. Αθήνα 2003, σελ.101

¹² Georg Simmel, *ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΨΥΧΗ*, εκδόσεις Έρασμος, Αθήνα 2009, σελ.19-20

¹³ H.D.F. Kitto, *ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2002, σελ. 107

αστική συνέχεια(Ηράκλειο, Κέρκυρα, Πάτρα). Η δομή των νεώτερων μεγάλων ελληνικών πόλεων διαμορφώθηκε ιστορικά σε ένα τυπικό σχήμα μονοκεντρικού πυρήνα, που αποτελεί κατά περίπτωση και το ιστορικό κέντρο τους.¹⁴ Βασικές αρτηρίες κυκλοφορίας ακτινωτής οργάνωσης συγκλίνουν προς το κέντρο αυτό διερχόμενες από περιοχές εμπορίου και βιομηχανίας. Στα κέντρα μεγάλων ελληνικών μητροπόλεων η εξειδίκευση των εμπορικών δραστηριοτήτων επιβεβαιώνει την κυρίαρχη εμπορική τους διάσταση. Συνοδευτικές του εμπορίου δραστηριότητες όπως αναψυχή, τραπεζικά υποκαταστήματα υπηρεσίες και ιδιωτικά γραφεία. Τα κέντρα των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων εξακολουθούν να έχουν τον ακόλουθο τρισυπόστατο χαρακτήρα: είναι κέντρα των περιφερειών τους, είναι κέντρα των πόλεων και κέντρα εξυπηρέτησης λειτουργιών γειτονιάς.

Σήμερα, τον εικοστό πρώτο αιώνα, η ασταμάτητη δημιουργία πολυκατοικιών και νέων παραλλαγών αυτών οδηγεί την ελληνική πόλη σε χωρικό κορεσμό. Οι σύγχρονες ελληνικές πολυκατοικιολόγες, τόποι μαζικής κατοίκησης και εμπορίου, απρόσωπων σχέσεων και υλικής μα κυρίως πνευματικής φτώχειας ξεχνούν στο πέραςμα του χρόνου το λόγο δημιουργίας τους. Η ελληνική οικοδομική παράδοση εμφανίζεται εξαντλημένη και η παγκοσμιοποίηση εισάγει στις πόλεις το εμπόριο της μορφής προς μια συνεχή κατανάλωση. Πολλές από τις ελληνικές πόλεις εμφανίζουν δύο όψεις αντιδιαμετρικά αντίθετες. Την θερινή και τη χειμερινή. Ανάμεσα στις δύο αυτές περιόδους, τον τουρισμό και την παράδοση η πλειοψηφία των ελληνικών πόλεων αναζητά την "μοναδική" αστική ταυτότητα(εικόνα οδού Νταλιάνη, Χανιά).

Μία πόλη μπορεί να αλλάζει πρόσωπα και να συντάσσει την αστική εικόνα και ταυτότητά της από διαφορετικές εκδοχές της. Εντούτοις, η διαφορά στον τρόπο ζωής στην πόλη με εκείνον στην ύπαιθρο προβάλλει ένα αδιαμφισβήτητο στοιχείο διαφοροποίησής τους. Αστικός, μπορεί να χαρακτηριστεί ο εκλεπτυσμένος πνευματικός τρόπος ζωής που διατηρεί αποστάσεις μεταξύ κοινωνικού και ιδιωτικού βίου, εργασίας και αναψυχής, χωρίς αυτό να επάγεται πως η πόλη, ως χώρος, χαρακτηρίζει τον αστικό βίο. Αστοί μετακομίζουν

¹⁴ Αλέξανδρος - Φ. Λαγόπουλος, *Η ιστορία της ελληνικής πόλης*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 2004, σελ.417

η οδός Νταλιάνη στα Χανιά το χειμώνα, δε θυμίζει το πολυσύχναστο σοκάκι, με τα πολυάριθμα μαγαζιά, που ασφυκτιά από κόσμο κατά τη θερινή περίοδο

στην ύπαιθρο και παραμένουν αστοί, όταν παράλληλα ο τρόπος ζωής των κατοίκων της υπαίθρου μοιάζει σημαντικά με των αστών. Ο τρόπος ζωής δεν περιγράφεται πια τοπικά. Η θρησκεία, η τέχνη, οι αγώνες και οι συζητήσεις ήταν (στις αρχαίες πόλεις) ανάγκες της ζωής οι οποίες μπορούσαν να ικανοποιηθούν πλήρως μόνο μέσω της πόλης. Όμως όχι πια. Γιατί οι πόλεις δεν αποτελούν πια αυτό το οικοδόμημα μέσα στο οποίο ο άνθρωπος μπορεί να αναπτύξει πλήρως τις πνευματικές, ηθικές και διανοητικές του δυνατότητες.

Στην πόλη, η έννοια του "ζείν" έφτασε να ισοδυναμεί με την εργασία.¹⁵ Τα επαγγέλματα διαχωρίζονται, κανένας δεν προσφέρει στους υπόλοιπους, με αποτέλεσμα το σύνολο να μην προσφέρει στο κοινό. Η άμεση μετάφραση σε αστικούς όρους, θα μπορούσε να περιγράψει την απαξίωση προς το δημόσιου χώρο, ο οποίος νιώθουμε ότι μας ανήκει μόνο εφόσον πάρει μορφή διαμερισμάτων πολυκατοικίας. Αυτό σημαίνει ότι οικεία πόλη είναι εκείνη που προσφέρει εργασία και στέγη στον καλύτερο συνδυασμό χρόνου και απόστασης μετρημένης σε χρόνο. Στις πόλεις που περιγράφονται ως οικείες, η εργασία και η στέγη θα ήταν ιδανικό να βρίσκονται στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο ή και να απέχουν όσο απέχει το ισόγειο από τους ορόφους στην ίδια πολυκατοικία. Πρόκειται για τον κτιριακό τύπο που θεωρείται κατ'εξοχήν λύση στην ελληνική πραγματικότητα, ενώ όταν συντηρεί και κάποιου είδους κοινόχρηστο χώρο, η πόλη φαντάζει κάτι άχρηστο στη ζωή μας, ενώ η έννοια του δημόσιου χώρου μοιάζει άγνωστη.

Όμως, η λειτουργία της πόλης δεν ορίζεται μόνο από τη φυσική υπόσταση του χώρου αλλά συνδέεται άρρηκτα με αυτό που συναντάται μέσα σε αυτόν. Για να μπορεί κάποιος οικισμός να θεωρείται πόλη, πέρα από το σύνολο ανθρώπων που φιλοξενεί, πρέπει να δημιουργεί και συνθήκες για ανάπτυξη σχέσεων (θεωρούμε βασικά πολιτικών) μεταξύ αυτών. Πολλές φορές η συγκέντρωση απλά πληθυσμού είναι αρκετή ώστε να αναπτύσσονται διαπροσωπικές σχέσεις, που αποτελούν τη βάση της κοινωνικής συνοχής, που αποτελεί βασική προϋπόθεση της πόλης. Η πόλη δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητα από τους ανθρώπους της. Το περιεχόμενο νόημα (είτε λειτουργικό, είτε ιστορικό ή και άλλο) στον

¹⁵ Ηλίας Ζέγγελης, "Στην αναζήτηση του δημόσιου χώρου", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, TEE/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.19

ιστό αποτελεί τη γενεσιουργό δύναμη της πόλης κατά τον Aldo Rossi. Τα κελύφη του κτισμένου δεν περιγράφουν το πρόβλημα απλά το πλαισιώνουν.¹⁶

¹⁶ Δημήτρης Φιλυππίδης, *Για την ελληνική πόλη-μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ. 19-20

A.2 η δημόσια ζωή στο δημόσιο χώρο

Ως δημόσιος χώρος σήμερα συνηθίζεται να νοείται οτιδήποτε δεν θεωρείται ιδιωτικό. Γίνεται λανθασμένα αντιληπτός ως η πίσω αυλή της πολυκατοικίας, ένας κήπος ή ο κοινόχρηστος χώρος του οικοδομικού τετραγώνου, με αποτέλεσμα την ταύτιση των εννοιών δημόσιου και κοινόχρηστου. Παρά το γεγονός ότι στο δημόσιο χώρο δρουν κατά κύριο λόγο κοινωνικές ομάδες και σύνολα ανθρώπων, η ποιότητά του επιτυγχάνεται μόνο με την ισορροπία στη συνύπαρξη ενικού και συλλογικού τρόπου ζωής. Όταν κυριαρχεί ένα από τα δύο στοιχεία, τότε η κοινωνική δομή διαταράσσεται και οι δεσμοί μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού αποδυναμώνονται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητη η μεταξύ τους απόσταση.¹⁷ Η πόλη οφείλει να παρέχει χώρο τέτοιας ποιότητας που να ευνοεί τόσο την ατομική όσο και την κοινή ζωή και να προάγει τελικά τη συλλογική συνείδηση (βλ. 4ο κεφάλαιο όπου υποστηρίζεται ότι ο χώρος-βάση για την αστική αντίληψη είναι ο δημόσιος). Η επικοινωνία του δημόσιου με το ιδιωτικό χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, οι ρόλοι πομπού και δέκτη αντιστρέφονται συνεχώς, χωρίς να υπάρχει σύγχυση και ταύτισή τους.

Κύριο χαρακτηριστικό του δημόσιου χώρου αποτελεί η δημόσια κατοίκηση-χρήση του, είτε υπό την πλήρη έννοια ότι οι άνθρωποι νιώθουν φυσικά άνετα (πλατεία Pompidou), είτε τουλάχιστον να γίνονται σύμμαχοι της συλλογικής χρήσης του (όπως το Campo de la Cebada στην Μαδρίτη).

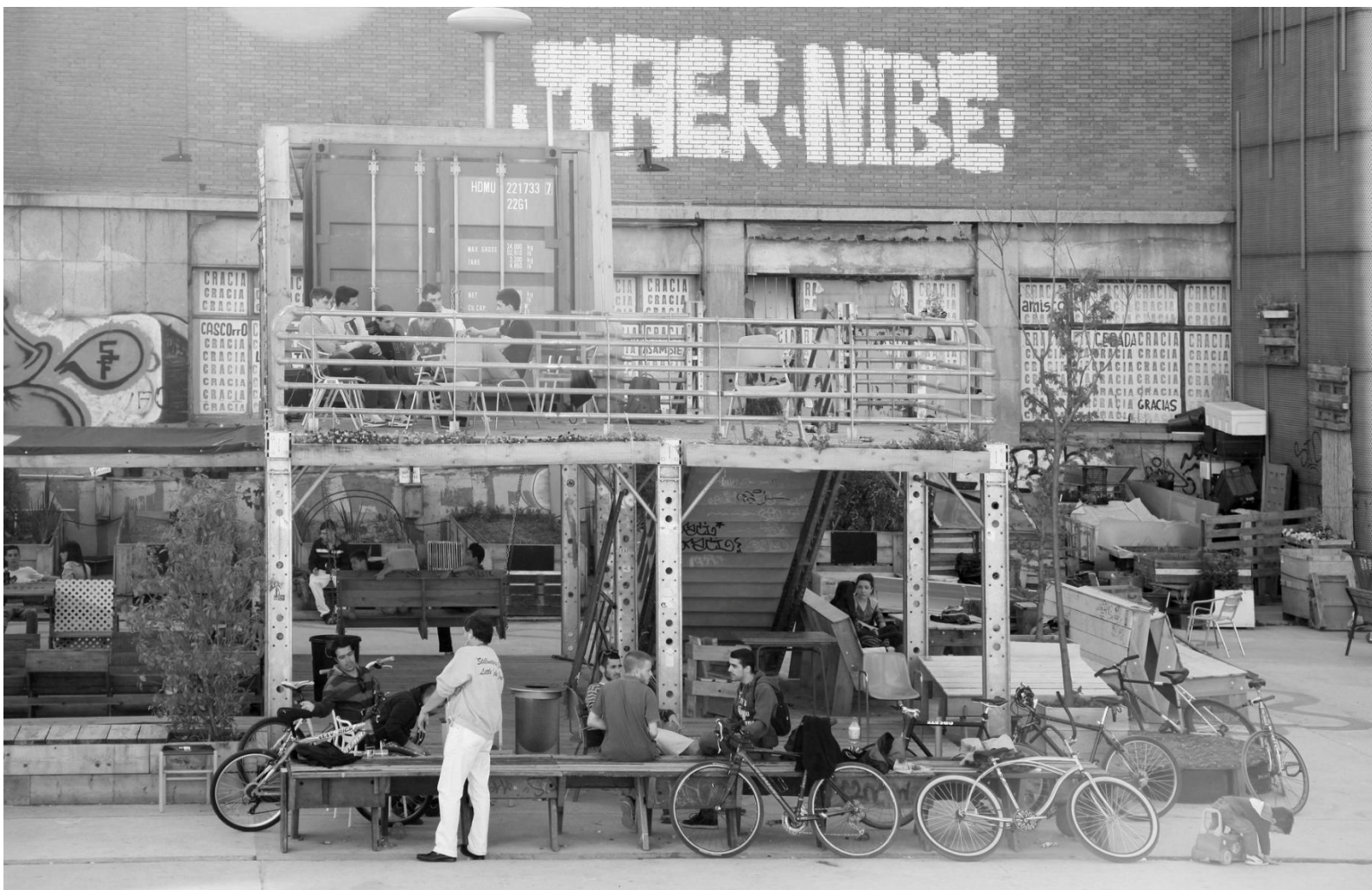
Οι ρυθμοί ζωής των ημερών, η διαδικασίες παραγωγής, και ο τρόπος λήψης των αποφάσεων που καθορίζουν τη ζωής των πολλών ή των λίγων, δε χρήζουν φυσικού χώρου, πόσο μάλλον δημόσιου. Η συμμετοχή στα κοινά γίνεται στον δημόσιο άυλο ψηφιακό πλέον χώρο. Υπερτοπικός, ανοικτός προς όλους μα και ευκολότερα διαχειρίσιμος έως επικίνδυνος. Η δράση του ατόμου περιορίζεται στο χώρο διαμονής του, συνήθως κάποιο διαμέρισμα, το οποίο πιθανόν αποτελεί μέρος ενός οικοδομικού τετραγώνου. Με αυστηρά όρια και ακμές το

¹⁷ Δήμητρα Χατζησάββα, "Α1 Δημόσιος χώρος-δημόσια σφαίρα", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, TEE/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

τυπικό ελληνικό οικοδομικό τετράγωνο παρουσιάζει χαρακτηριστικά εσωστρέφειας. Συνήθως δεν παρέχει κοινόχρηστο χώρο, ενώ η περικλειστή δομή του καλλιεργεί στους κατοίκους

πλατεία κέντρου Ζωρζ Πομπιντού στο Παρίσι

συλλογική χρήση του Campo de la Cebada στη Μαδρίτη

αποστροφή προς κάθε τι δημόσιο. Ακόμη και για το πεζοδρόμιο ή το δρόμο που εφάπτεται στο τετράγωνο και οδηγεί στην είσοδο προς την κατοικία του.¹⁸

Σε ανοικτούς χώρους, που χαρακτηρίζονται ως ανοίκειοι λόγω της αδυναμίας διαχείρισης του μεγέθους τους, το άτομο είναι συνηθισμένο να ψάχνει το περιφερειακό όριο. Το σταθερό σημείο στο οποίο νιώθει οικεία. Το μέρος εκείνο από όπου έχει μεγαλύτερο οπτικό πεδίο ενώ παράλληλα δεν αποτελεί ο ίδιος εμπόδιο για άλλα άτομα.¹⁹ Η συμπεριφορά στο δημόσιο χώρο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ατομική δράση στον προσωπικό χώρο.²⁰ Ο ιδιωτικός χώρος είναι κάτι που διαμορφώνεται από το χρήστη του(άρα χώρος οικείος και διαχειρίσιμος), ενώ το δημόσιο ως κάτι άγνωστο εμφανίζεται τρομακτικό. Αυτό το φόβο προς το κοινό εκφράζει η Κική Δημουλά στο ποίημα "η σκόνη" εξηγώντας γιατί δεν τα αντέχει τα τινάγματα του μέσα βίου έξω.

Ο δημόσιος χώρος αφορά το σύνολο των ανθρώπων. Είναι χώρος ανοικτός για κοινωνικές σχέσεις και οικειοποιήσεις κάθε είδους. Χώρος διαλόγου. Χώρος συγκρούσεων, καθώς κοινωνικές αλλαγές επιφέρουν μετατροπές στην κοινωνική ζωή, που αναζητά εκτόνωση με νέους τρόπους που διεκδικούν χώρο δράσης επί του γενικού δημόσιου. Χώρος που όταν βρει την ταυτότητα και την ποιότητά του γίνεται τόσο απαραίτητος που θα επιθυμούσαμε ακόμα και ο δικός μας ιδιωτικός να του "μοιάζει".

Ως χώροι πολιτισμού(οι δημόσιοι χώροι), γίνονται κτήμα του ατόμου όταν σχεδιάζονται με βάση ανθρωποκεντρικά κριτήρια. Οι δημόσιοι χώροι, όταν πραγματικά υπάρχουν(δεν ιδιωτικοποιούνται και γίνονται σεβαστοί από τους χρήστες), συμβάλλουν παρά το μέγεθος και τη θέση τους στη βελτίωση του μικροκλίματος της πόλης.²¹

¹⁸ Π.Νικηφορίδης, Μ.Κουόμο, Π.Ταράνη. "B12 Η διαλεκτική των ορίων: Ανάπλαση Βιομηχανικής γής", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

¹⁹ Παράδειγμα με αίθουσα εστιατορίου. Ο νέος σερβιτόρος αναλαμβάνει τα κεντρικά τραπέζια όπου οι πελάτες νιώθοντας περισσότερο ανοίκεια αφήνουν μικρότερο φιλοδώρημα σε σχέση με εκείνους που κάθονται κοντά σε τοίχους και παράθυρα.

²⁰ David Canter, *Ψυχολογία και αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Univercity Studio Press, μετάφραση: Πάνος Ι.Κοσμόπουλος, Αθήνα 1996, σελ.138

²¹ Δημήτριος Διαμαντόπουλος. "Ζ9 Απλές, πρακτικές αλλά και οραματικές σκέψεις και προτροπές με τη ματιά του αρχιτέκτονα για τους δημόσιους υπαίθριους χώρους της πόλης", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

Η υπερτοπική εικόνα της πόλης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην εύρυθμη λειτουργία τους (καθότι είναι τμήματα προσβάσιμα και καταναλώσιμα από όλους).

Εν τούτοις στην Ελλάδα με την παράδοση στην υπαίθρια ζωή (όπως η Αθήνα στο κέντρο) ο δημόσιος χώρος ακόμη αναζητείται. Χρήστες, κάτοικοι και πολίτες, επιχειρούν μία παράλογη ανάγνωση των πόλεων από το αυτοκίνητο. Η απαραίτητη χρήση των μέσων μεταφοράς για την προσέγγιση της πόλης καθιστά σταδιακά κάθε δημόσιο χώρο κατάλληλο προς στάθμευση. Η κυριαρχία του αυτοκινήτου επί της πόλης και η μονοκαλλιέργεια της στάθμευσης, θεωρούνται πλέον δεδομένα.

οι χάρτες του Κάουπερτ: Η Αθήνα στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα σε σύγκριση με τη σημερινή

A.3 η διάχυση του αστικού ιστού στο φυσικό τοπίο

Όπως εξηγεί ο Georges Perec, η μετάβαση από ένα χώρο σε ένα άλλο(έτσι και το πέρασμα από το αστικό στο φυσικό) προσπαθώντας, όσο μπορείς, να μη σκοντάφτεις περιγράφει τη ζωή.

Ένας απλοϊκός ορισμός του αστικού τοπίου, είναι αυτός που περιγράφει το χώρο της πόλης στον οποίο κυριαρχεί ο άνθρωπος με τα δημιουργήματά του. Ο αστικός χώρος εξασφαλίζει την ανάγκη επικοινωνίας του ανθρώπου σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς και την ανάγκη του κατοικείν σε ένα χώρο, τον οποίο ο άνθρωπος έχει στη διάθεσή του για να εκφράσει τις ικανότητές και δεξιότητές του και να βελτιώσει το άτομό του πάνω στην αντίληψη για τον περιβάλλοντα χώρο. Ο φυσικός υπαίθριος χώρος καλλιεργεί τη συναισθηματική νοημοσύνη του ατόμου ώστε να ολοκληρώσει την ύπαρξή του.

Αναζητείται ουσιαστικά το όριο(το οποίο πιθανότατα δεν υπάρχει) ανάμεσα στο αστικό και εξωαστικό περιβάλλον, με έντονο το στοιχείο του φυσικού τοπίου. Οι άλογες αστικές επεκτάσεις (ανέγερση νέων κτιρίων στα όρια των πόλεων δίχως την αξιολόγηση και πιθανή αξιοποίηση του αποθέματος), γίνονται πάντοτε εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος, ενώ η κλίμακα της ομοιόμορφης πόλης, δύσκολα διαχειρίσιμη από τον άνθρωπο, τελικά γίνεται δυσανάγνωστη και απόμακρη.

Το φυσικό περιβάλλον δεν αποτελεί πια το χώρο στον οποίο ενδεχομένως στο μέλλον να δημιουργηθεί κάτι ζωτικό για την πόλη ή ακόμη και αστική επέκταση, αλλά αποτελεί την φυσική ανάσα που εμφανίζεται στο αχανές τοπίο των αστικών επεκτάσεων(καλύπτει το μικρότερο τμήμα του τοπίου).²² Το φυσικό τοπίο "το δημιουργούμε" πια στις πόλεις μας. Θύλακες πρασίνου, πάρκα, δημόσια κτίρια, αγορές, θέατρα και κατ' ευφημισμὸν πλατείες και ανοικτοί χώροι αποτελούν για τον κάτοικο της πόλης φυσικά τοπία. Οι χώροι αυτοί εγκλωβισμένοι στον πυκνό αστικό χώρο μετατρέπονται σε κλειστά εσωτερικά (clusters), που

²² Ίταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις, Πενθεσίλεια*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ.189

Πενθεσίλεια (γκραβούρα του Gérard Trignac)

"Πάνε ώρες που προχωρείς και δεν είναι ακόμα ξεκάθαρο αν βρίσκεσαι μέσα στην πόλη ή αν είσαι ακόμα έξω από αυτή.[...] η Πενθεσίλεια απλώνεται για μίλια γύρω από μια πόλη-χυλό που διαχέεται στην πεδιάδα[...]."

ασύνδετα μεταξύ τους λειτουργούν αυτόνομα και τελικά καθώς απλά υπάρχουν απαξιωμένα καθώς δεν έχουν τίποτα να προσφέρουν στην αστική ταυτότητα και το αστικό περιβάλλον.

Το φυσικό νοείται ως χώρος πρασίνου. Το πράσινο εξωραϊζει την πόλη και η διαπίστωση της έλλειψής του θλίβει (1,50 τ.μ. /κάτοικο πρασίνου στην Αθήνα²³, μάλλον ενθαρρυντικά υψηλό σε σχέση με το Ηράκλειο). Πέρα από τη θετική προσφορά του στην ποιότητα ζωής των κατοίκων(οξυγόνο), το πράσινο εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα των πόλεων.²⁴ Από απαραίτητο συμπλήρωμα ελεύθερων χώρων (συμβολισμός διείσδυσης υπαίθρου στον πολεοδομικό ιστό), ως εργαλείο σχεδιασμού και οργάνωσης της πόλης, το πράσινο (ως έννοια) φτάνει στις μέρες μας να περιγράφει κάθε ανοικτό ελεύθερο χώρο. Γίνεται διακοσμητικό αντικείμενο.²⁵

Η συνεχής διάχυση του αστικού ιστού ατονεί τα όρια ανάμεσα στην πόλη και το φυσικό τοπίο. Σε πόλεις με οχύρωση, το ρόλο του ορίου αυτού διαδραματίζουν τα υπερμεγέθη αμυντικά τείχη όπου με τον ελεύθερο χώρο που τα πλαισιώνουν, σχηματίζουν μία ουδέτερη ζώνη μεγάλης κλίμακας που συγκεντρώνει χαρακτηριστικά και από τις δύο καταστάσεις εκατέρωθέν της. Είναι ο εν δυνάμει δημόσιος χώρος, στον οποίο το φυσικό στοιχείο οφείλει να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα σχεδιασμού και οργάνωσης.²⁶ Η τάση των ατόμων να προστατεύουν μόνο ότι αγαπούν δημιουργεί ανισότροπη σχέση μεταξύ αστικής ανάπτυξης και οικολογικής ζωής μεταφραζόμενη χωρικά σε ρήγματα μεταξύ πόλης και υπαίθρου.

Οι απαιτήσεις των ανθρώπων για άνετο χώρο διαβίωσης, η συνεχής οικοδόμηση, η αυξανόμενη ζήτηση εγκαταστάσεων καθώς και οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, επιφέρουν αδιάκοπη επέκταση των πόλεων τουλάχιστον χωρικά ,αν όχι ταυτόχρονα και πληθυσμιακά, παρά την αξιοποίηση-επανάχρηση του υπάρχοντος οικοδομικού

²⁴⁻²⁶ Δημήτρης Φλυπιδής, *Για την ελληνική πόλη-μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ.179-181

²⁶ Νίκος Σκουτέλης, Β10 "Στα όρια του δημόσιου χώρου. Όταν η φύση επανακάμπτει", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ/ΤΚΜ, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

αποθέματος. Η διάχυση των πόλεων σε ομόκεντρες ζώνες αποτελείται στο μεγαλύτερο μέρος της από περιοχές κατοικίας, ενώ συχνά η ανάπτυξη εγκλωβίζει στον αστικό ιστό περιοχές βιομηχανικών λειτουργιών ασύμβατων με τον ποιοτικό βίο στην πόλη. Περιοχές κατοικίας διαφοροποιούνται κοινωνικά και οι ταξικές διαφορές εντείνονται.

το αεροδρόμιο του Ηρακλείου

B. Αναγνώσεις της πόλης

B.1 Η πόλη για την πόλη και... ο Aldo Rossi για το νόημα

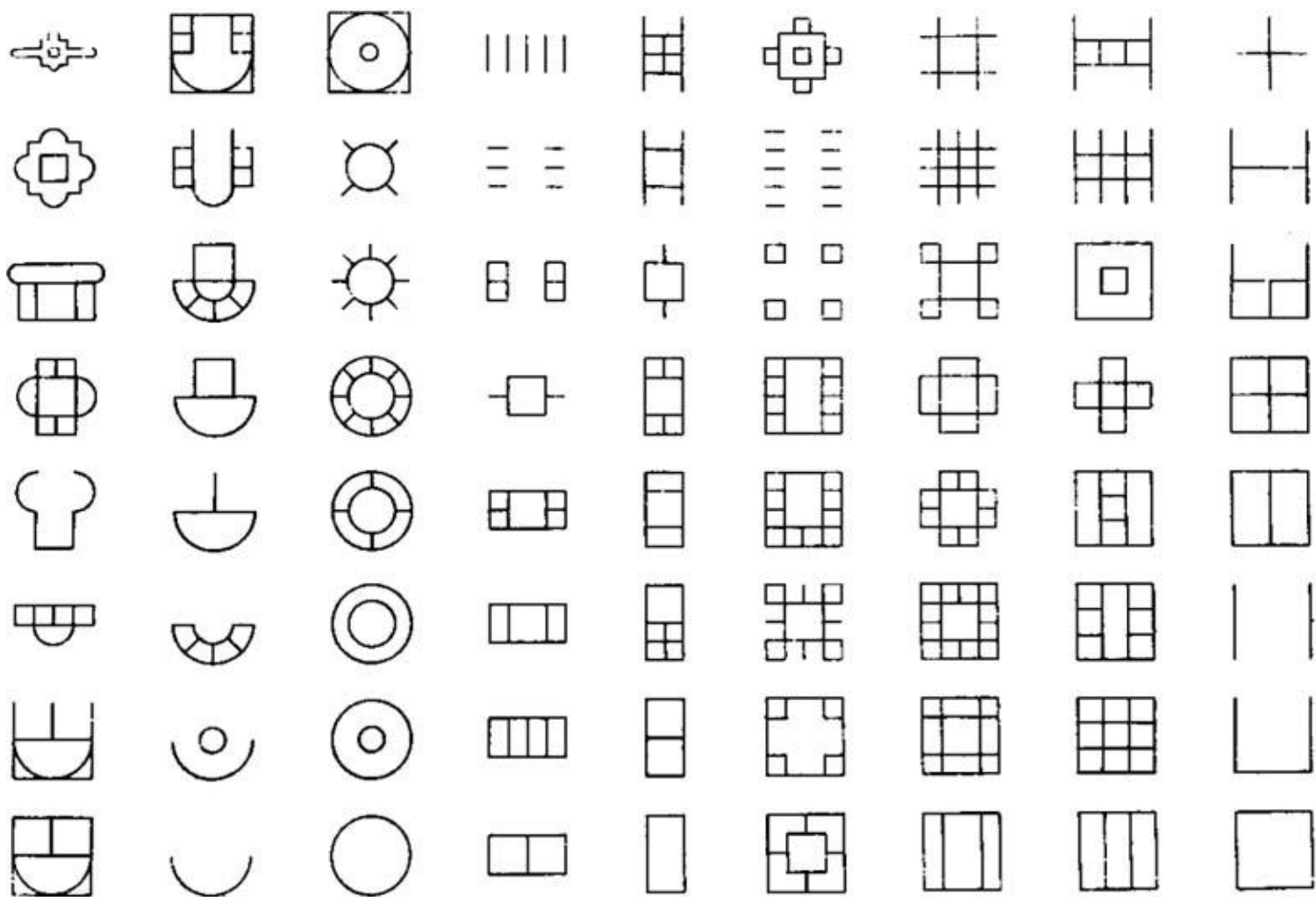
Ο Rossi και οι νεορασιοναλιστές βλέπουν την πόλη ως τη μορφή ύπαρξης της αστικότητας, ως το δημιούργημα της συλλογικής θέλησης. Η αρχιτεκτονική ως πολιτικό πεδίο γίνεται μέσο ανάπτυξης αυτής της συλλογικότητας ακόμη και όταν ο αρχιτέκτονας δρα ατομικά για να δώσει μορφή στο συλλογικό. Ο Rossi όπως προβάλλει μέσα από την αρχιτεκτονική της πόλης, δεν αρνείται τη σημασία του περιεχομένου αλλά τις μορφές μιας χρήσεως (αυταξία μορφής). Η αρχιτεκτονική μορφή υπάρχει ως περιεχόμενο. Δεν είναι εφήμερη. Η μορφή, όπως ο τύπος ως δήλωση της ιστορικής συνέχειας, και επικύρωσης του μηνύματος.

Ο τύπος ορίζεται ως η έννοια που περιγράφει μία ομάδα αντικειμένων που τα χαρακτηρίζει η ίδια δομική κατασκευή. Τύπος είναι και η πράξη της σκέψης σε σύνολα ('τα ελληνικά νησιά'). Η ακρίβεια στην περιγραφή εισάγει νέα επίπεδα ομαδοποίησης, που περιγράφουν νέες τάξεις τύπων, ώσπου το αντικείμενο της περιγραφής γίνεται μοναδικό. Έτσι, ενώ η ιδέα του τύπου φαινομενικά αποκλείει τη μοναδικότητα, τελικά επιστρέφει στις αρχές της προέλευσης, στο μοναδικό έργο.²⁷ Ο τύπος παράγει την αρχιτεκτονική και παράγεται από αυτήν. Η περιγραφή του τύπου γίνεται μέσω της δομής του η οποία αναλύεται σε γεωμετρικές έννοιες, ενώ όταν στοιχεία της δομής του αλλάζουν μετατρέπεται σε τύπο άλλης μορφής.

Ο τύπος που παράγεται από τη φύση, τη χρήση και την ιστορική ροή, διαφέρει από το μοντέλο, τη μηχανική δηλαδή αναπαραγωγή του αντικειμένου. Το μοντέρνο κίνημα δεν αποδέχεται την έννοια του τύπου καθώς θεωρείται περιορισμός της ελευθερίας του αρχιτέκτονα, που σκοπό έχει τη δημιουργία "χώρου". Η μαζική παραγωγή στην αρχιτεκτονική

²⁷ Rafael Moneo, "On Typology", *Oppositions, A Journal for Ideas and Criticism in Architecture* No 13, By the MIT Press, MIT 1978, σελ.23

μεταφράζει τον τύπο ως μονάδα που μπορεί να αναπαραχθεί μαζικά οπουδήποτε (La ville Contemporaine, Le Corbusier), ή να χρησιμοποιηθεί για την κατανόηση των κλιμάκων της

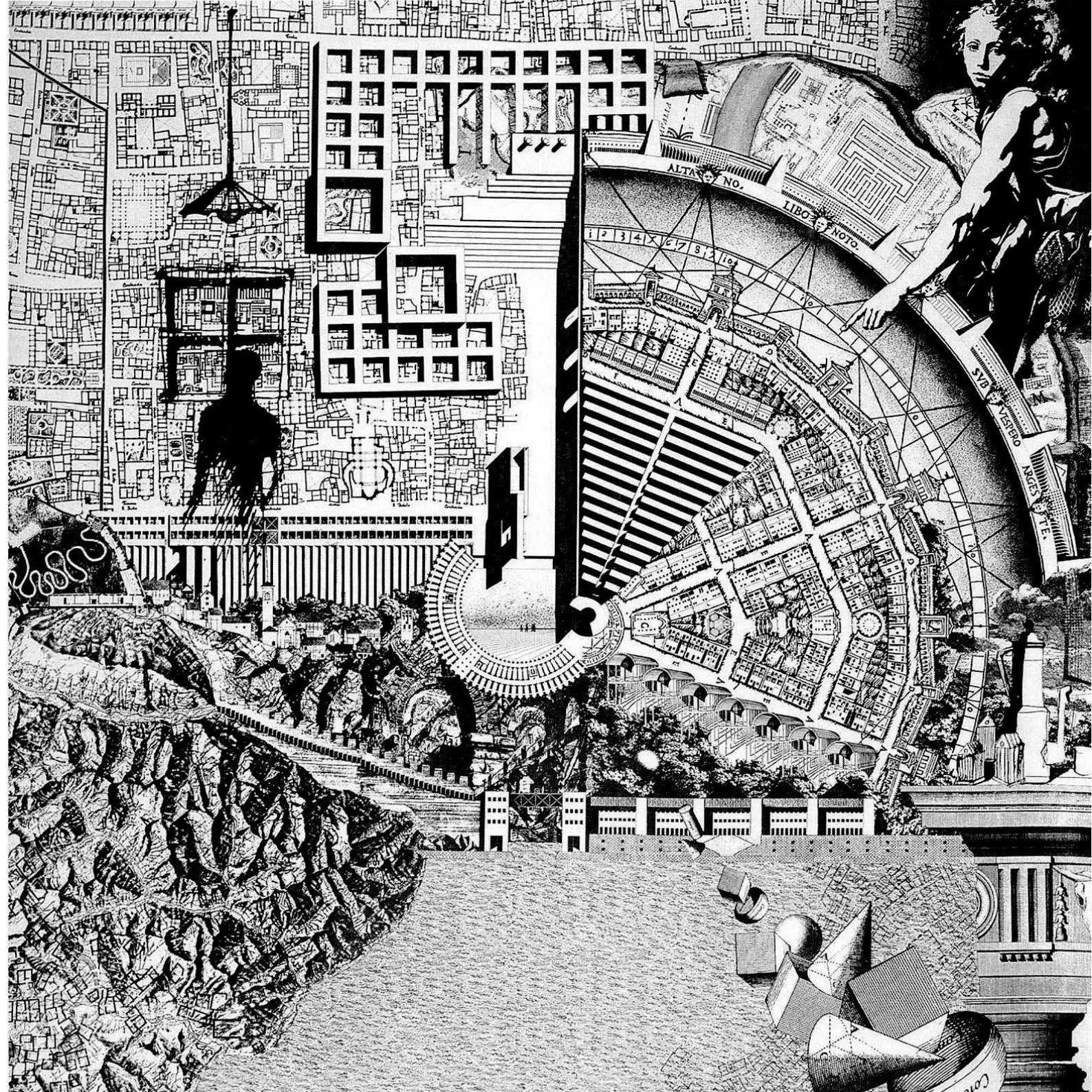
τύπος και τυπολογία R.Moneo

πόλης (Mutatori). Ο Rossi περιγράφει μέσα από την αντίθεση μνήμης και λόγου(αιτίου) τον τύπο που συντάσσει την αρχιτεκτονική μορφή. Για το Rossi ο τύπος είναι η σιωπηλή ενθύμηση ενός κάπως τέλειου παρελθόντος που ίσως δεν υπήρξε ποτέ. Ακραίος ορισμός του τύπου δίνεται από τον Venturi κατά τον οποίο ο τύπος περιορίζεται στην εικόνα ή καλύτερα η εικόνα γίνεται τύπος. Ο τύπος δεν παρουσιάζει την εικόνα ενός πράγματος προς μίμηση αλλά την ιδέα που χρησιμεύει ως κανόνας στα μοντέλα, τη συντακτική αρχή. Η πόλη αποτελεί το αυτοδημιούργητο σύνολο, τα στοιχεία του οποίου συντελούν στη δημιουργία της αγάπης προς την πόλη.

Μέσω της τυπολογίας και της αναλογίας επιχειρεί μια ταξινόμηση της ιστορίας της πόλης έως την κατανόηση και την ανασύνθεση της σημερινής μορφής της. Η αρχιτεκτονική και η πόλη υπάρχουν αντιμέτωπες με τον εαυτό τους: η κολόνα, το σπίτι, ο αστικός χώρος αναφέρονται αποκλειστικά στον εαυτό τους.²⁸ χάρη σε αυτή τη διαδικασία αυτοαναφοράς η φύση τους δεν είναι άλλη από τη φύση της ίδιας της πόλης.

Γι' αυτό, ενώ για το μοντέρνο ο σχεδιασμός είναι μια διαδικασία επινόησης της μορφής, για τον Rossi αποτελεί μια πράξη ανακάλυψής της μέσα σε ένα προϋπάρχον φάσμα.²⁹ Με τη σειρά της, η πόλη, ως κατεξοχήν τρόπος εγγραφής της αρχιτεκτονικής σε απτό παράδειγμα, έχει για σκοπό τον εαυτό της, την αέναη, δηλαδή, αναπαραγωγή της δομής της. Για το Rossi, η πόλη αποτελεί την κυρίαρχη δομή του χώρου. Σε πείσμα της ατέρμονης παρέλασης των πιο ετερόκλητων χρήσεων στο αστικό τοπίο, η δομή της αστικότητας παραμένει σταθερή. Χάρη σε αυτή την περιπέτεια των μετασχηματισμών αναδεικνύεται ο locus solus, ο ιδιαίτερος τόπος που δημιουργεί μία πόλη και τρόπος σύνδεσης των γεγονότων και των συμβόλων τους μέσα στο χρόνο της πόλης αυτής (citta analoga).

²⁸ - ³⁰ A.Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, εκδόσεις UNIVERSITY STUDIO PRESS, Αθήνα 1991, σελ.9, σελ.8

Ο Rossi δεν εντοπίζει διαφορές μεταξύ μορφής και λειτουργίας, αρχιτεκτονικής και κοινωνίας αλλά προβάλλει τη σχετική αυτονομία της αρχιτεκτονικής μέσα στην συνολική κοινωνική διαδικασία. Αυτό δεν αποστερεί την αρχιτεκτονική μορφή από το κοινωνικοπολιτικό της περιεχόμενο. Αντίθετα, ως φορέας παλαιών νοημάτων, αναδεικνύεται σε διεγέρτη της μνήμης και κλειδί για την κατανόηση νοημάτων που έχουν εν τω μεταξύ παραχθεί. Αντιμετωπίζει την πόλη ως κατασκευαστικό αποτέλεσμα(αρχιτεκτονική) στο πέρασμα του χρόνου και όχι ως την ορατή εικόνα κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Η αρχιτεκτονική, συλλογική εκ φύσεως, περιγράφει άμεσα τη ζωή και την κοινωνία μέσα στην οποία αναπτύσσεται. Στοιχείο μόνιμο στην πόλη, μεταβάλλεται σταδιακά (παρ)ακολουθώντας την πολιτισμική εξέλιξη. Η αρχιτεκτονική δίνει μία συγκεκριμένη μορφή στην κοινωνία.³⁰ Σημαντικό στοιχείο η μνήμη του εαυτού της και η συνείδηση της πόλης στο χρόνο. Μέσω των μνημείων (τα οποία συνιστούν τη δυναμική της πόλης) παγιώνεται στο χώρο η παρουσία του κοινωνικού συνόλου και της συλλογικής θέλησης. Τον αμετάβλητο χαρακτήρα των μνημείων διαταράσσουν καταστροφές, κατεδαφίσεις, απαλλοτριώσεις και ριζικές αλλαγές στη χρήση του χώρου, η εκμετάλλευση και η παλαιώση. Όλες δηλαδή οι εκφράσεις της προσπάθειας του ατομικού πεπρωμένου του ατόμου να αποτελέσει τμήμα του πεπρωμένου του κοινωνικού συνόλου.³¹ Σημαντική θεωρεί την συμβολή του θρησκευτικού παράγοντα στη συντήρηση και διαμόρφωση μιας πόλης, από τον οποίο τροφοδοτείται η συλλογική φύση της, γίνεται αντιληπτή η αξία των μνημείων και αποδυναμώνεται η ατομικότητα (πλατείες Ιταλίας).

Η μελέτη της πόλης δεν καταπιάνεται μόνο με την ιστορική της ανάλυση. Υπάρχουν στοιχεία της που παθητικά επιβιώνουν ενάντια στην εξέλιξή της. Ο Rossi εστιάζει στο πολιτικό πρόβλημα των πόλεων, περιγράφοντας ως τέτοιο τον τρόπο με τον οποίο ήδη η πόλη διαμορφώνει τον εαυτό της με βάση την δική της ιδέα για το τί είναι πόλη.

Για την προσέγγιση της έννοιας της πόλης, του locus της, εισάγει στην ανάλυσή του, και χρησιμοποιεί ως σημείο αναφοράς, τους αστικούς συντελεστές. Με όρους αφαίρεσης,

³⁰⁻³¹ A.Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, εκδόσεις UNIVERSITY STUDIO PRESS, Αθήνα 1991, σελ.19, σελ.21

ως αστικό συντελεστή περιγράφουμε ένα από τα τμήματα της δομής της πόλης, συχνά αντιληπτό με την όραση. Εντούτοις οι αστικοί συντελεστές δεν χαρακτηρίζονται μόνο από τη μορφή. Η μνήμη με την οποία φορτίζονται(ως προϊόντα του κοινωνικού συνόλου), οι πνευματικές αξίες που περιγράφουν(που μεταβάλλονται στο χρόνο), εμπειρίες και οι σχέσεις αλληλεπίδρασης που δημιουργούνται με αυτούς σχηματίζουν μία ολοκληρωμένη εικόνα των συντελεστών. Αναλογικά ο Rossi παρατηρεί ότι η φύση των αστικών συντελεστών παρουσιάζει ομοιότητες με εκείνη των έργων τέχνης. Μοιάζουν υλικές κατασκευές και εξαρτήματα για τη δημιουργία της πόλης και ταυτόχρονα για τη δημιουργία τους εξαρτώνται από την ολότητά της. Εδώ οι αστικοί συντελεστές θεωρούνται έργο ανθρώπινων χεριών, αντικείμενα. Η εντύπωση για κάποιο αστικό συντελεστή είναι πάντοτε διαφορετική από εκείνου που τον αναγνωρίζει από κοντά. Χαρακτηριστικό όλων ο συλλογικός χαρακτήρας τους, όπως η πόλη την οποία συνιστούν(για τη δημιουργία ενός αστικού συντελεστή συμβάλλουν πολλοί υπάρχοντες). Καθώς αντιλαμβανόμαστε την πόλη διαισθητικά, μέσα από περιγραφές, ως έργο τέχνης καλλιτεχνών κάποιας εποχής ή ως εκδήλωση κοινωνικών και θρησκευτικών συμπεριφορών, της δίνουμε μια μορφή, την τοποθετούμε σε κάποιο τόπο ή την συνδέουμε με κάποιο γεγονός. Ένας δρόμος ή μια πλατεία είναι αστικοί συντελεστές (ως έργα τέχνης) , όχι όμως και το οδικό δίκτυο ή ο δημόσιος χώρος. Η ανάπτυξη της πόλης είναι ικανή να δημιουργήσει νέους αστικούς συντελεστές όπως ανάλογα, η δημιουργία νέων αστικών συντελεστών σημαίνει την ανάπτυξη της πόλης.

Μεγάλης σημασίας για το Rossi η έννοια της διάρκειας στην εξέλιξη της πόλης. Υποστηρίζει ότι οι πόλεις αναπτύσσονται σύμφωνα με τις κατευθύνσεις παλαιότερων ξεχασμένων συντελεστών οι οποίοι είτε αμετάβλητοι³² μέσω της διαρκούς ζωτικότητάς τους(ήρεμη ενεργητικότητα), είτε χαμένοι πλέον(παθολογικοί), διατηρούν για την πόλη μορφές, φυσικά στοιχεία και το "locus".³³ Ιστορικά οι αστικοί συντελεστές αναλύονται έξω

³² Τέτοιοι αστικοί συντελεστές οι δρόμοι και το σχέδιο πόλης. Μπορεί γενικά να παραμορφώνονται με μικρές μεταβολές, όπως το σχέδιο παραμένει παρά τις όποιες αλλαγές στις όψεις, αλλά στην ουσία το σχέδιο δε μετατοπίζεται.

³³ Ιδιαίτερη για το Rossi η έννοια του "locus". Με τον όρο αυτό περιγράφει τη μοναδική και οικουμενική σχέση που υπάρχει ανάμεσα σ' ένα συγκεκριμένο τόπο και στις κατασκευές που υπάρχουν σ' αυτόν τον τόπο. (Στην κλασική εποχή τον τόπο χαρακτηρίζει το "genius loci", της θεότητας που εποπτεύει οποιαδήποτε δράση στον τόπο αυτό). Ο "locus", ως ειδικός συντελεστής

από τις τωρινές λειτουργίες³⁴ τους(αντίθετος ο Rossi προς τη θεώρηση της λειτουργίας ως αστικό συντελεστή ή της φονξιοναλιστικής άποψης ότι η λειτουργία συνοψίζει τη μορφή και αποτελεί το ίδιο το αρχιτεκτονικό έργο) που τους προκαλούν μεταβολές, παρεμποδίζοντας τη μελέτη των μορφών και του αρχιτεκτονικού νοήματος και ως στοιχεία που διαρκούν(ως απομονωμένα φαινόμενα) προσφέρουν τη δυνατότητα διαφοροποίησης του παρελθόντος από το παρόν. Η διάρκεια είναι το στοιχείο του παρελθόντος, που εξακολουθεί να αποτελεί τμήμα των τωρινών βιωμάτων μας.³⁵ Γενικά η δυναμική πορεία της πόλης τείνει προς την εξέλιξη και όχι την άκριτη διατήρηση. Στο πλαίσιο αυτής της εξέλιξης αστικοί συντελεστές που επιβιώνουν λειτουργούν ως προωθητικά βοηθητικά στοιχεία στην διαδικασία ανάπτυξης.

Η προβολή των αστικών συντελεστών, η τοπογραφική τους διάσταση και η φυσική τους παρουσία συμβαίνουν στο αστικό έδαφος. Αποτελούν έργα πολιτισμού και βασικό μέρος της αρχιτεκτονικής της πόλης. Στη μεγάλη έκταση του αστικού εδάφους αναγνωρίζουμε περιοχές μελέτης που ξεχώρισαν λόγω κάποιας ιδιαίτερης ανάπτυξης και συνοικίες ιδιαίτερων χαρακτηριστικών. Κατ' εικόνα και ομοίωση της πόλης οι περιοχές αυτές ενέχουν μια έξαρση της αστικής ζωής και συχνά έχουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εικόνας της πόλης(central park).

Τα μνημεία αποτελούν το συνδετικό κρίκο στην κατανόηση του τρόπου ανάπτυξης της πόλης με βάση κάποια σημεία(πρωτογενή στοιχεία με εμφανή την έννοια της μορφής) και κάποιες περιοχές(συνοικίες και κατοικία συνοδευόμενες από την αξία της γης). Τα

στην πόλη, παρουσιάζεται σε συνέπεια με τη μνήμη του. Οριοθετημένος χωρικά αλλά και χρονικά, με καθορισμένη τοπογραφική διάσταση και μορφή, είναι και ήταν ο κατ' εξοχήν τόπος εκδήλωσης παλαιών και νέων γεγονότων. Η πόλη είναι ο "locus" της συλλογικής μνήμης.

³⁴ Μια λειτουργία χαρακτηρίζεται πάντα από το χρόνο και την κοινωνία στην οποία επιτελείται, και κάθε τί που εξαρτάται από αυτή στενά δεν μπορεί παρά να είναι δεμένο με την εξέλιξή της. Ένας αστικός συντελεστής που προσδιορίζεται μέσα από μία μόνο λειτουργία δεν μπορεί να εξακολουθήσει να υπάρχει, αν αυτή σταματήσει. Κι όμως στην πραγματικότητα, εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε στοιχεία που η λειτουργία τους έχει χαθεί από καιρό. | A.Rossi | Η αρχιτεκτονική της πόλης, σ.67

³⁵ A.Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, εκδόσεις UNIVERSITY STUDIO PRESS, Αθήνα 1991, σελ.62

ο μεγαλύτερος αστικός συντελεστής της Νέας Υόρκης

πρωτογενή στοιχεία³⁶ και τα μνημεία παρά τη φαινομενική στατικότητα τους, αποτελούν τη δημόσια σφαίρα στην πόλη. Με το τέλος της φυσικής και πολιτικής ομοιογένειας που ακολουθούν την εμφάνιση της βιομηχανίας, οι πόλεις μετασχηματίζονται προς τη

³⁶ Σαφώς προσδιορισμένα στοιχεία που λειτουργούν ως πυρήνες συγκέντρωσης στην περιοχή ή για τον αστικό συντελεστή. [...] Συμμετέχουν στην εξέλιξη της πόλης στο χρόνο κατά τρόπο σταθερό και συχνά ταυτίζονται με τους συντελεστές που συγκροτούν την πόλη. Η ένωση αυτών των (πρωτογενών) στοιχείων με τις περιοχές ως προς τη θέση τους και την κατασκευή τους, ως προς τις σταθερές του σχεδίου και των κτιρίων, ως προς τους φυσικούς και κατασκευασμένους συντελεστές, συνιστά ένα σύνολο, που είναι η φυσική δομή της πόλης. Μιλώντας για μόνιμες δραστηριότητες ή για πρωτογενή στοιχεία μιλούμε -εν μέρει- για το ίδιο πράγμα [...]. Αυτό που έχουν κοινό είναι ο δημόσιος ο συλλογικός χαρακτήρας τους. Αποτελούν την ιστορία και την ιδέα της πόλης. Το σχέδιο πόλης ή ο αστικός πυρήνας μπορούν να θεωρηθούν ως τέτοια στοιχεία. | A.Rossi | Η αρχιτεκτονική της πόλης, σ.118

διαμόρφωση της εικόνας εκείνης που περιγράφεται γενικά ως "μοντέρνα πόλη". Η δομή της οικιακής οικονομίας διασπάται και ο χώρος κατοικίας δεν θεωρείται πια ταυτόσημος με τον τόπο εργασίας. Χαρακτηριστική αυτήν την περίοδο η επέκταση της αστικής επιφάνειας. Η έντονη εκβιομηχάνιση διαχωρίζει οριστικά την κατοικία από την εργασία τόσο νοηματικά αλλά και χωρικά. Η έννοια της γειτονιάς αποδυναμώνεται. Παραγωγή και διοίκηση διαχωρίζονται με τη δεύτερη να εμφανίζεται κυρίως στο κέντρο της πόλης(λόγω μικρότερης απαιτούμενης έκτασης). Η ανάπτυξη ατομικών και μαζικών μέσων μεταφοράς μειώνει τις αποστάσεις προς τους χώρους εργασίας έξω από τις πόλεις("καθημερινά μετακινούμενος εργαζόμενος") ενώ παράλληλα αυξάνει τη ζήτηση κατοικιών στη γειτονική ύπαιθρο. Δεν υπάρχει μετασχηματισμός της πόλης που να μη σημαίνει και ένα μετασχηματισμό της ζωής των κατοίκων της.³⁷

Φτάνει να επιχειρήσει κανείς μία ανάλυση του ελληνικού αστικού μοντέλου. Με βασικό παράδειγμα την αρχαία Αθήνα, πέρα από το θρησκευτικό στοιχείο που εμφανίζεται ως πυρήνας της αρχικής συγκέντρωσης για τη δημιουργία της (ναοί_πολύ διαφορετικοί από άλλους πολιτισμούς), στις ελληνικές πόλεις παρατηρούνται στοιχεία που διαμορφώνουν την πόλη σύμφωνα με τους θεσμούς μιας ελεύθερης πολιτικής ζωής εντυπωμένης στα κτίρια που εξυπηρετούν αμιγώς κοινωνικές ανάγκες(γυμνάσια, θέατρο, στάδιο, ωδείο). Το "πολιτικό" άστυ περιβάλλουν περιοχές κατοικίας από τις οποίες απορρέουν σημαντικές δυνάμεις προς τη διαμόρφωση της πόλης. Πέραν της πολιτικής της ιδιαιτερότητας, η ελληνική πόλη χαρακτηρίζεται από μία ανάπτυξη με κατεύθυνση από το εσωτερικό προς το εξωτερικό και τα συντακτικά της στοιχεία είναι οι κατοικίες και ο ναός.³⁸

Η ελληνική πόλη περιτεγχίζεται "από ανάγκη" για άμυνα, αλλά σε καμία περίπτωση τα τείχη δεν αποτελούν πρωτογενές στοιχείο της. Πρόκειται για την πόλη_κράτος_έθνος στην οποία ανήκουν οι κάτοικοι, οι οποίοι κατά πλειοψηφία βρίσκονται διασκορπισμένοι στην ύπαιθρο(ισχυρός ο δεσμός πόλης_ύπαιθρου). Οι πολίτες συνδέονται με την πόλη πολιτικά και όχι ως κάτοικοι, σε αντίθεση με τα σημερινά δεδομένα όπου ο πολίτης_κάτοικος χάνει την

³⁷⁻³⁹ A.Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, εκδόσεις UNIVERSITY STUDIO PRESS, Αθήνα 1991, σελ.240, σελ.198

πολιτική του υπόσταση(εμφανής η τάση μέσω απαξίωσης του δημόσιου χώρου). Για το λόγο αυτό, η αρχαία πόλη συλλαμβάνεται ως νοητικός χώρος(θεωρητικός χαρακτήρας της αρχιτεκτονικής), όπου η υλική διάσταση διαδραματίζει δευτερεύοντα ρόλο.

B.1.1 Με αμεσότητα για τις αισθήσεις.

Η περιγραφή μιας πόλης είναι πλέον άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μορφή της. Η μορφή παραμένει στην σκέψη μας καθώς είναι εκείνο το τμήμα της πόλης με το οποίο βρισκόμαστε σε άμεση επαφή και το ζούμε θεωρώντας το ως τμήμα της δομής της. Το σταθερό ίχνος της πόλης δίνει εκείνο το ερέθισμα, την πρώτη ύλη, το οποίο αφού επεξεργαστούμε κριτικά μέσα από διαφορετικά φίλτρα ανάγνωσης και καταληπτότητας, δημιουργούμε μία εικόνα για την πόλη εύπλαστη παρά στατική, ατομική παρά καθολική. Είναι εκείνο που με απλά λόγια ονομάζουμε "η διαφορετική ματιά". Η καταληπτότητα³⁹, έμφυτη τάση του ατόμου για αναγνώριση του περιβάλλοντός του, αφορά την αντίληψη και ανάλυση της άμεσης χωρικής ζώνης γύρω από το άτομο, ενώ σε περιπτώσεις συνύπαρξης με συστήματα μεγάλης κλίμακας, η καταληπτότητα επιτρέπει να γίνει κατανοητό το συνολικό εν μέσω του μερικού.

Η αναγνωσιμότητα της εικόνας κάνει αντιληπτή την επιφάνεια. Τι γίνεται με το χώρο όμως; Όπως αναφέρθηκε λίγο παραπάνω, μπορούμε να αντιληφθούμε τα ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία του χώρου μέσω της μορφής των επιφανειών(με την οποία είμαστε περισσότερο εξοικειωμένοι) που περιβάλλουν ένα χώρο και τελικά τον ορίζουν.⁴⁰

Δημόσιοι χώροι, κτίρια δημόσιου χαρακτήρα και τοπόσημα, χώροι πρασίνου και αρχαιοτήτων αλλά και χώροι κίνησης πεζών και οχημάτων, συνθέτουν τον εικονικό χαρακτήρα της πόλης εύκολα αντιληπτό από τον παρατηρητή ως τον κάτοικο. Την εικόνα νοηματοδοτεί το έμφυτο στοιχείο. Κανένας χώρος δράσης δεν θα ονομάζονταν έτσι εάν δεν υπήρχε η δράση σε αυτόν. Η πόλη περιγράφεται εν τέλει μέσω των εικόνων και των νοηματικών τους αποδόσεων. Πέρα από την άμεση αντίληψη επιφανειών του χώρου γύρω

³⁹ Αναστασία Πάπαρη, *Αστικότητα, "A16 Καταληπτότητα, Ταυτότητα. Αποκαλύπτοντας τις κρυμμένες ποιότητες του δημόσιου αστικού χώρου"*, από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, TEE/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

⁴⁰ Ιωάννα Αγγελίδου, *"Ε9 Γραμμή στο χρόνο: Ενεργοποίηση του αστικού ενδιαμέσου"*, από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, TEE/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

μας, τίποτα από ότι βιώνουμε, ή ακούμε ή αγγίζουμε δεν μπορεί να εκφρασθεί με λόγια που να ισοδυναμούν με αυτό που δίνεται από τις αισθήσεις όπως εξηγεί η Hannah Arendt.

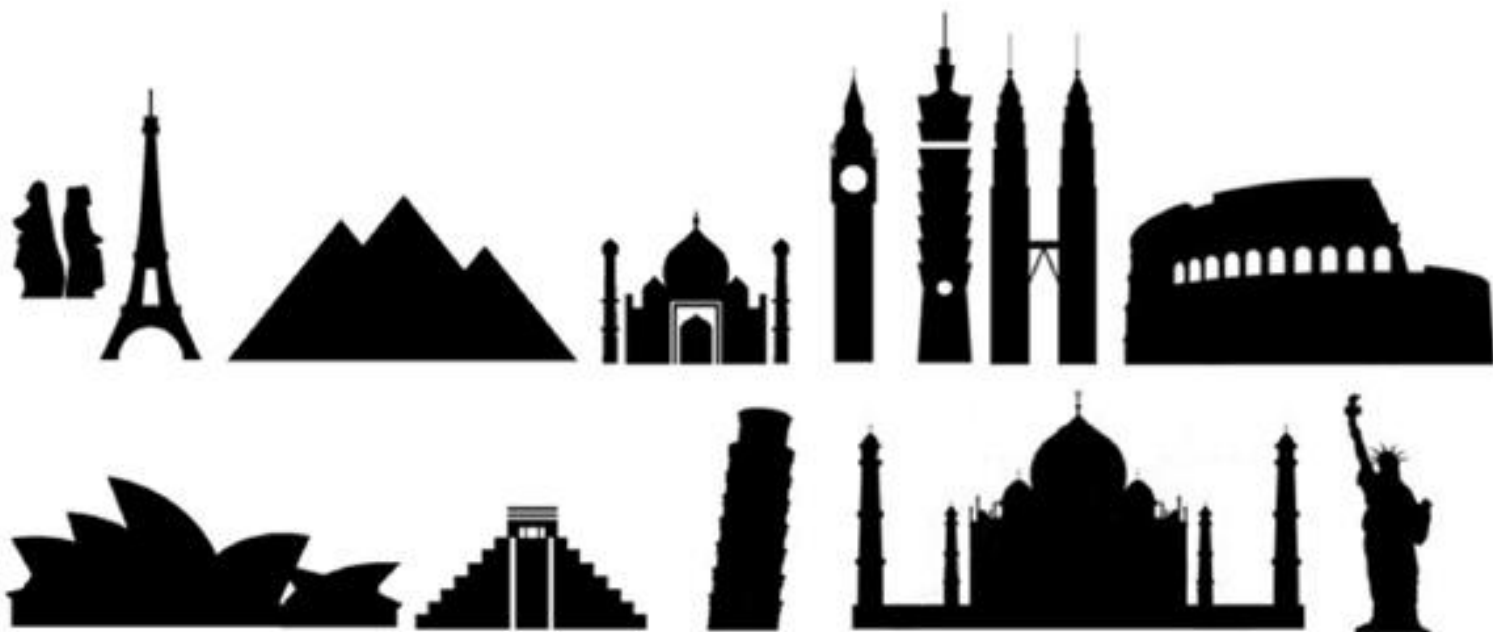
Το σχήμα και το φαινόμενο του φόντου παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο για τη δομή του κόσμου που βλέπουμε. Η περιφερειακή όραση.⁴¹ Η περιφερειακή όραση εντάσσει το άτομο στο περιβάλλον, στο χώρο, ενώ το εστιασμένο βλέμμα παρατηρεί μέσα σε αυτό. Φτάνοντας σε αντιληπτικά όρια (κατανόηση του χώρου μόνο μέσω οπτικής καθώς "το μάτι φτάνει εκεί που το σώμα δε δύναται"), μέσω της όρασης εντασσόμαστε στο χώρο ξεφεύγοντας από τα σωματικά μας όρια. Χάνεται η λεπτομέρεια ενώ παραμένει μια αφαιρετική εντύπωση της σκηνής. Η απλοποίηση και σταθεροποίηση των ερεθισμάτων αποτελούν τρόπους ώστε να αποκτήσουμε μια γενική σφαιρική αντίληψη (άποψη ψυχολόγων σχολής Gestalt).⁴² Παράλληλα, στην αρχιτεκτονική, η εικόνα μας για το αρχιτεκτονικό αντικείμενο επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη φύση του περιβάλλοντός του. Λαμβάνεται όμως υπόψη η οπτική αξιολόγηση στις διαδικασίες σχεδιασμού εκ των προτέρων;

Όσφρηση ακοή και αφή ολοκληρώνουν την ανάγνωση του περιβάλλοντος. Το σώμα ως το μέσο που χρησιμοποιούμε, δέχεται οσμές, λαμβάνει ήχους και αναγνωρίζει υφές προκειμένου γρήγορα, αργά ή και καθόλου να προσαρμοστεί και να προσανατολιστεί στο χώρο γύρω του. Ο εγκέφαλος ομαδοποιεί τα ερεθίσματα που δέχεται τα παρομοιάζει με ήδη κεκτημένα και αναλύει εν τέλει τον εξωσωματικό χώρο μέσω εσωτερικών αισθήσεων.

Επικεντρώνοντας στην όραση, "διαβάζουμε" το χώρο γύρω μας μέσω εικόνων. Πραγματικότητα και εικόνα είναι αλληλένδετες, αλληλοεξαρτώμενες οντότητες, μιας και η εικόνα θεωρείται η μεταφορά της ίδιας της πραγματικότητας σε μία επιφάνεια. Συνεπώς ότι βλέπουμε πιστεύουμε ότι υπάρχει, διότι υπάρχει ως κάτι, ενώ αυτό που δεν βλέπουμε, θεωρούμε ότι δεν υπάρχει, διότι δεν φέρει καμία σημασία, δηλαδή δεν αποτελεί σύμβολο

⁴¹ Στέλλα Κατσαρού, ερευνητική εργασία: *Η ανισορροπία των αισθήσεων. Προεκτάσεις στην αρχιτεκτονική και το χώρο ως πολιτισμικό γνώρισμα των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών: Προεκτάσεις στην αρχιτεκτονική και το χώρο*, 2010, σελ.31

⁴² David Canter, *Ψυχολογία και αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Univercity Studio Press, μετάφραση: Πάνος Ι.Κοσμόπουλος, Αθήνα 1996, σελ.47-49

αν ζητήσεις σε διαφορετικά άτομα να σχεδιάσουν το Big Ben ή τον πύργο του Άιφελ, τα σχέδια θα συμφωνούσαν στη γενική-ολική μορφή, καθώς αν και βλέπουμε διαφορετικά αυτά τα τοπόσημα(ταινίες, ταξίδια, φωτογραφίες, εμπειρίες) όλοι βλέπουμε γι αυτά το ίδιο ειδικό σχήμα

στον πολιτισμό μας.⁴³ Φτάνουμε ακόμη στο σημείο να θεωρούμε προσωπική μας εμπειρία μια κατάσταση, ένα γεγονός η και μια επαφή με κάποιο κτίριο, απλά έχοντας δει εικόνες που το περιγράφουν, χωρίς απαραίτητα να έχουμε ζήσει την κατάσταση, να είμαστε μάρτυρες στο γεγονός και να έχουμε αγγίξει κάποιο κτίριο ή έστω να έχουμε περπατήσει μέσα η κοντά σε αυτό. Εικόνα και πραγματικότητα λοιπόν, μάταια θεωρούνται έννοιες ταυτόσημες. Οι εικόνες δεν αλλάζουν τον κόσμο (την πραγματικότητα), απλά επηρεάζουν τις ιδέες μας σε

⁴³ Τζέννη Γοραντωνάκη, ερευνητική εργασία: *Η εικόνα-"image" της αρχιτεκτονικής*, 2011, σελ.55

σχέση με αυτόν. Παράλληλα στην αρχιτεκτονική, το σύγχρονο αρχιτεκτονικό προϊόν μοιάζει με εκείνο της εικόνας, είναι εδώ για να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε για τον χώρο, όχι το χώρο τον ίδιο.⁴⁴

Εν τούτοις οφείλουμε να αντιλαμβανόμαστε τη διαφορά μεταξύ εικόνας και μορφής. Η μορφή δεν μεταβάλλεται, αποτελώντας την ορθολογική θέαση πάνω στην οποία αναπτύσσουμε εικόνες υποκειμενικής θέασης. Δύο ρήματα: βλέπω και κοιτώ. Αντίληψη και όραση (όμοια με την όραση, στην ερμηνεία και την αίσθηση του περιβάλλοντος συμβάλλουν εξ' ίσου ακοή, όσφρηση και αφή) αποτελούν δύο διαφορετικές αισθήσεις σύμφωνα με τον R.Steiner⁴⁵, χωρίς απαραίτητα η μία να αποτελεί απόρροια της άλλης, κάνοντας έτσι κατανοητό ότι η αντίληψη δεν προκύπτει μόνο από την "οφθαλμοφανή" πραγματικότητα, αλλά και από βιωματικές εμπειρίες στο χώρο και το χρόνο. Πρόκειται για μια σύνθετη διαδικασία επεξεργασίας και κατανόησης των ερεθισμάτων που δέχονται τα ανθρώπινα αισθητήρια όργανα. Ενδιαφέρουσα η σχέση μεταξύ της εικόνας που έχουμε για το δικό μας εσωτερικό τοπίο και την αναγνώριση αυτού από τον εξωτερικό κόσμο.

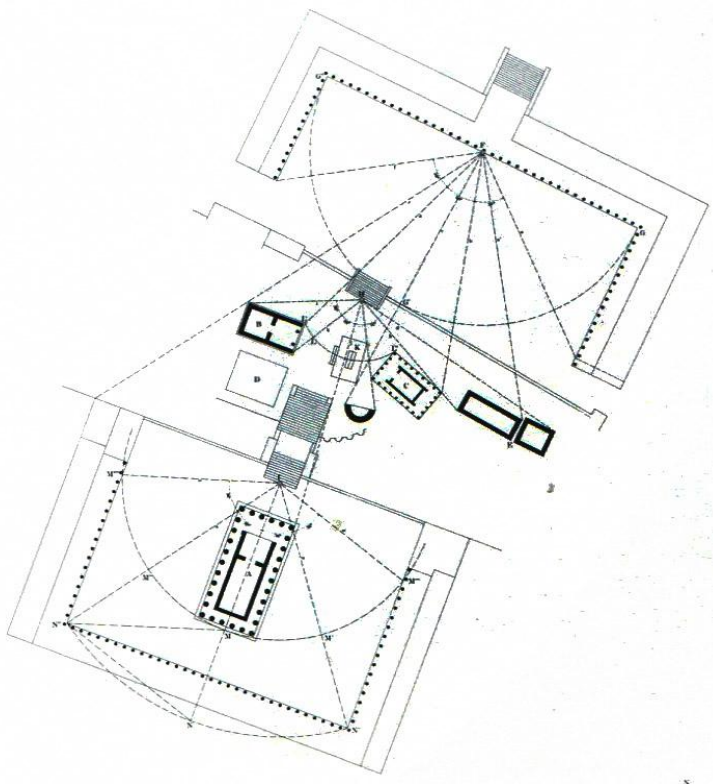
Οι όψεις δίνουν μία εικόνα συνδυαστική για ότι μπορεί να συναντήσει κανείς σε εκείνο που υπάρχει πίσω από την όψη αλλά και σε ότι υπάρχει πέρα από αυτήν, στον κόσμο έξω από τα όριά της. Η ακμή αποτελεί το σημείο μέχρι το οποίο δυνάμεθα να φτάσουμε με φυσικό τουλάχιστον τρόπο, το τελικό όριο προς ένα άλλο κόσμο (παρόχθιες περιοχές Σηκουάνα ή ταράτσες). Το δίπλωμα σε συστήματα θεωρείται επίσης ακμή. Παράδειγμα η διαφορά προσανατολισμού (στο σύστημα δόμησης) που δημιουργεί ακμές ακριβώς στο σημείο τομής των δύο συστημάτων (rattens).

Καθώς η κορεσμένη σε πολυπλοκότητα μεγάλη αστική κλίμακα εμπλουτίζεται με περίπλοκα κτίρια, τα περιθώρια κίνησης του νου και του βλέμματός μας, έξω από αρχιτεκτονικά όρια, στενεύουν. Η ευδιάκριτη δομή, η καθαρή μορφή και το φως δεν είναι αρκετά να προσανατολίσουν τον περιπατητή σε αρχιτεκτονικές σύνθετων προγραμμάτων.

⁴⁴ Τζένη Γοραντωνάκη, ερευνητική εργασία: *Η εικόνα-"image" της αρχιτεκτονικής*, 2011, σελ.58

⁴⁵ Η ανθρωπολογία και η πνευματική ψυχολογία βασισμένες στις μελέτες των αισθήσεων του Rudolf Steiner, διακρίνουν δώδεκα αισθήσεις: την αφή, την αίσθηση της ζωής, την αίσθηση της κίνησης, την ισορροπία, τη μυρωδιά, τη γεύση, την όραση, την αίσθηση της θερμοκρασίας, την ακοή, την αίσθηση της γλώσσας, την αίσθηση της αντίληψης και την αίσθηση του εγώ.

Όπως περιγράφει ο Δοξιάδης για το ιωνικό τοπογραφικό σχέδιο, οι γωνίες και οι ακμές των κτιρίων τοποθετούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να περιβάλλουν τον παρατηρητή αποκλείοντάς τον από τον κόσμο γύρω, δημιουργώντας για εκείνον ένα χώρο εσωτερικό.⁴⁶ Η αρχιτεκτονική οντότητα ορίζεται τελικά από τις ακμές της, οι οποίες είτε την εγκλείουν εσωτερικά (περιγεγραμμένες ακμές) είτε την εξωτερικεύουν (εγγεγραμμένες ακμές).

Ασκληπιείο, Κως

⁴⁶ Kent C. Bloomer, Charles W. Moore, *Body, Memory and Architecture*, εκδόσεις Yale University Press, Κονέκτικατ 1977, σελ.98

Ο Ittelson, διακρίνει τέσσερις διαστάσεις της αντίληψης οι οποίες λειτουργούν ταυτόχρονα. Τη γνωστική που εμπλέκει τη σκέψη, την οργάνωση και τη συγκράτηση της πληροφορίας, δίνοντάς μας στην ουσία τη δυνατότητα να καταστήσουμε αισθητό το περιβάλλον. Τη συναισθηματική, στην οποία εμπλέκονται τα αισθήματά μας, τα οποία επηρεάζουν την αντίληψη του περιβάλλοντος και επηρεάζονται από αυτή. Την ερμηνευτική που περιλαμβάνει νοήματα ή ισχυρισμούς που αντλούνται από το περιβάλλον και ερμηνεύοντας πληροφορίες βασιζόμαστε στην μνήμη για σημεία σύγκρισης με τις νέες εμπειρίες ερεθισμάτων. Και τέλος την αξιολογική που περιλαμβάνει αξίες και προτιμήσεις για την απόφασή του τι είναι "καλό" ή "κακό".

Το σώμα μας αποτελεί μέσο μετρήσεων του περιβάλλοντος. Ο κόσμος ανοίγεται μπροστά μας και κλείνει πίσω μας. Το μπροστά διαφοροποιείται από το πίσω⁴⁷ και το πάνω διαφέρει από το κάτω(ακόμη και ηθικά). Βιώνουμε και "κατακτούμε" τον κόσμο γύρω μας μεταφράζοντας το "έξω" σε κάτι "εσωτερικό". Γεγονότα, δράσεις και αλληλεπιδράσεις, μεταφράζονται και συσχετίζονται με συναισθήματα. Αποθηκεύουμε αυτό που αισθανόμαστε, το οποίο σε ανάγκη ενθύμησης ακολουθώντας πορεία αποκωδικοποίησης μας θυμίζει τα δεδομένα που έγιναν συναισθήματα.

Η μεγαλούπολη σε αντίθεση με την ύπαιθρο εντατικοποιεί τη διέγερση των νεύρων κατά τρόπο τέτοιο ώστε ο πολίτης να μπορεί να δέχεται και να φιλτράρει τα ασταμάτητα ερεθίσματα του περιβάλλοντος και να μπορεί να προσαρμόζεται στις συνεχείς μεταβολές του εξωτερικού αλλά και του εσωτερικού κόσμου. Αντιθετικά ερεθίσματα(σύνηθες φαινόμενο στην αστική πραγματικότητα), καλλιεργούν στο άτομο την στάση του μπλαζέ.⁴⁸ Η συνεχής εγρήγορση στην οποία επιβάλλονται τα νεύρα, καταντά να εξαντλεί όλα τα αποθέματα δύναμής τους κάνοντάς τα ανίκανα να αντιδρούν με ενεργητικότητα στις νέες αλλαγές ο ρυθμός εμφάνισης των οποίων δεν αφήνει χρόνο κατάλληλο για συγκέντρωση νέας δύναμης των νεύρων. Η διανοητικότητα περιορίζεται και η μπλαζέ στάση χαρακτηρίζει κάθε άνθρωπο της μεγαλούπολης σε σύγκριση με άτομα που ζουν σε περισσότερο γαλήνια και

⁴⁷ Kent C. Bloomer, Charles W. Moore, *Body, Memory and Architecture*, εκδόσεις Yale University Press, Κονέκτικατ 1977, σελ.1

⁴⁸ Χορτασμένος από τα πάντα, κορεσμένος, μπουχτισμένος

λιγότερο μεταβλητά περιβάλλοντα. Η στάση αυτή ενισχύεται με τη βοήθεια του χρήματος. Η ισότροπη αντιμετώπιση των αντικειμένων και η ανταλλακτική αξία που υπάρχει για κάθε ένα από αυτά, αμβλύνει την κρίση και καθιστά αδύνατη τη διάκριση ανάμεσα τους φτάνοντας ως την υποτίμηση του αντικειμένου και την αίσθηση τελικά ότι το άτομο είναι ασήμαντο για την κοινωνία.

Ο άνθρωπος της πόλης αντιμετωπίζει τη ζωή και τα άτομα γύρω με επιφυλακτικότητα και συχνά κάποιας μορφής αντιπάθεια(υπολανθάνουσα). Εντούτοις, η στάση αυτή του προσφέρει μία ελευθερία επιλογών και βαθύτερης εν τέλει κριτικής ματιάς, σε σύγκριση με άλλες συνθήκες. Η όξυνση της σκέψης και της διανοητικότητας στην πόλη προωθεί τη διαφορετικότητα των ατόμων και την ανεξαρτησία τους. [...] έτσι και σήμερα ο άνθρωπος της μεγαλούπολης είναι "ελεύθερος" με μία εξαϋλωμένη και εκλεπτυσμένη έννοια, σε αντίθεση με τη μικροπρέπεια και τις προκαταλήψεις που περιζώνουν τον άνθρωπο της μικρής πόλης.⁴⁹

Αυτό που τραβά την προσοχή μας είναι αυτό που αλλάζει. Η αλλαγή εκτός του ότι συμβαίνει, πρέπει να γίνεται αντιληπτή. Παράλληλα το αρχιτεκτονικό προϊόν που έχει κάτι να "πεί", εκφράζεται μέσω της εμφάνισής του. Η ατομική αρχιτεκτονική προσελκύει βλέμματα μέσω της χρήσης υψηλής τεχνολογίας και υλικών. Με τους ρυθμούς εξέλιξής τους όμως ο ενθουσιασμός για την αρχιτεκτονική μορφή είναι μάλλον προσωρινός.

⁴⁹ Georg Simmel, *ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΨΥΧΗ*, εκδόσεις Έρασμος, Αθήνα 2009, σελ.36

B.1.2 ιστορία και μνήμη

Ο βιωματικός χώρος προκύπτει από την συνύπαρξη εικονικού και ιστορικού ίχνους στην πόλη.⁵⁰ Στο παρελθόν οφείλεται η σημερινή ταυτότητα της, στοιχεία του οποίου είτε γίνονται μαρτυρίες στο αστικό παλίμψηστο, ή περιγράφονται άυλα στην ιστορία της. Αρχαιολογικοί χώροι που παραμένουν αναλλοίωτοι από στιγμές του παρελθόντος, μια διαχρονική πολιτιστική διαστρωμάτωση, επιτρέπουν στον πολίτη μια ταυτόχρονη ανάγνωση της πόλης σε πολλά επίπεδα.

Στην ουσία πρόκειται για ανοικτούς δημόσιους χώρους σχετικά περιορισμένους σε μεταβολές, με βάση τους οποίους οργανώνεται μια "από μνήμης" θεώρηση για την πόλη (έντονο το φαινόμενο στις ιταλικές πόλεις⁵¹ όπου οι χώροι ανασκαφών αποτελούν χώρους δημόσιους καταγεγραμμένους στο συλλογικό υποσυνείδητο). Παρά το γεγονός λοιπόν ότι χώροι τέτοιας φύσης δεν θεωρούνται ενεργοί, εντούτοις, αποτελούν σημαντικό τμήμα της κατανόησης της πόλης (έστω και ιστορικά) ορίζοντας διαδρομές κίνησης σε αυτήν.⁵² Τα αρχαιολογικά ευρήματα ποικίλου μεγέθους αποτελούν το ζωντανό αστικό ιστό⁵³ (Μουσείο Ακρόπολης) καθώς η διάρκειά τους φαίνεται μεγαλύτερη από την διάρκεια ύπαρξης εκείνου που τώρα βλέπουμε και εκείνου που θα υπάρχει μετά από αυτό. Δίνοντας έμφαση στην κίνηση, ενεργοποιούνται τέτοιου είδους νεκροί αστικοί χώροι, οι οποίοι συνδυαζόμενοι σε δίκτυα κατανοητά στο άτομο τελικά ενεργοποιούν συνολικά την πόλη που θα ζει ανάμεσά τους, ίσως σε ένα κατώτερο από αυτήν επίπεδο.

⁵⁰ Ιωάννα Αγγελίδου, "Ε9 Γραμμή στο χρόνο: Ενεργοποίηση του αστικού ενδιάμεσου", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ/ΤΚΜ, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

⁵¹ Στην Ελλάδα, το ενδιαφέρον για τέτοιου είδους χώρους αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία 1953-63. Οι λόφοι Ακρόπολης και Φιλοπάππου.

⁵² Ιωάννα Αγγελίδου, "Ε9 Γραμμή στο χρόνο: Ενεργοποίηση του αστικού ενδιάμεσου", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ/ΤΚΜ, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

⁵³ Πελαγία Αστρεϊνίδου, Σούλα Λυμπέρη, *Η 'άγνωστη' πόλη. Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη*, Untimely Books, Αθήνα 1997, σελ. 10

Εν τούτοις, είναι σύνηθες το φαινόμενο η τωρινή εικόνα της πόλης να αποτελεί "φρέσκο" στρώμα, που σε τίποτα δε θυμίζει την πόλη που έχει βυθιστεί κάτω από αυτό. Τόσο ακούσιες, όσο και εκούσιες καταστροφές τμημάτων της πόλης επιτάσσουν τη γρήγορη

Είσοδος στο Μουσείο Ακρόπολης, Αθήνα

επούλωση του αστικού ιστού προκαλώντας ρωγμές και κενά στο χρονικό πίνακα της πόλης.⁵⁴

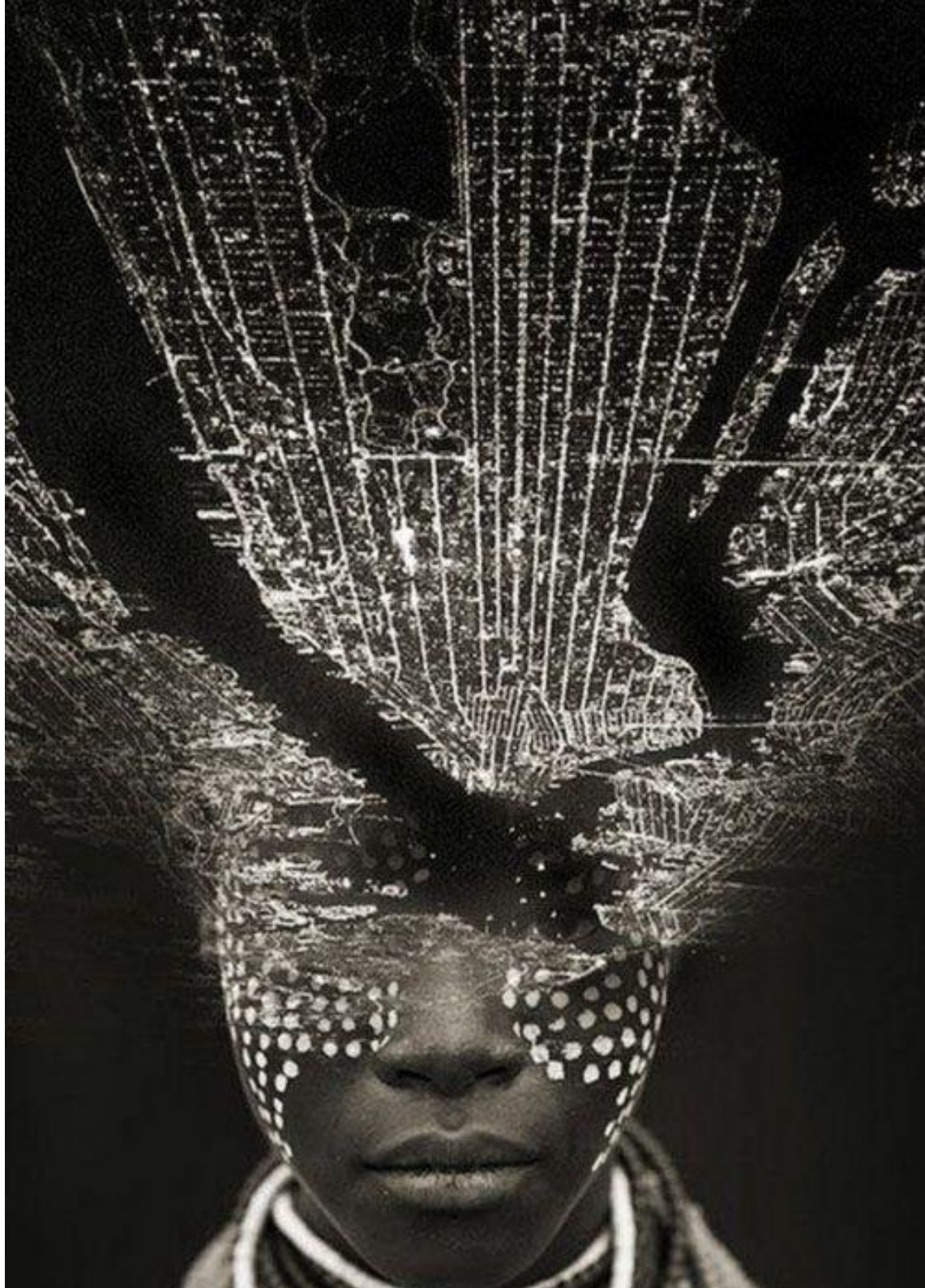
Αυτές οι διακοπές, σαν αντίθετα ρεύματα στη ζωή της πόλης, επαναφέρουν μνήμες και επιτρέπουν διαφορετικές ερμηνείες του ιστού στον περιηγητή. Έχοντας απολέσει τις αρχικές λειτουργίες και χαρακτηριστικά τους, τα στρώματα αυτά δεν προσφέρουν πια στη μορφή της πόλης αλλά στην εμπειρία μέσα σε αυτήν. Είναι στην ευχέρεια του καθενός να μπορεί να αναγνώσει το εμφανές, να αναζητά την αλήθεια στους υπαινιγμούς και να αποδέχεται τις προκλήσεις.⁵⁵

Η μνήμη, ατομική ή συλλογική, μέσω του παρελθοντικού πρίσματος, ανοικοδομεί το παρόν. Συλλογική πράξη, κατά τους Janet και Halbwachs, που εξαρτάται και διαμορφώνεται άμεσα από άτομα και ομάδες ατόμων που αποτελούν τον άμεσο και έμμεσο περίγυρό μας καθώς και από τα χαρακτηριστικά του τόπου στον οποίο αλληλεπιδρούμε με αυτούς. Ατομική ταυτόχρονα, όπως υποστηρίζει ο Lowental, ως μια όψη της μνήμης της ομάδας, η μνήμη αποτελεί τρόπο αντίληψης και ως τέτοιος δε μπορεί πάρα να είναι έντονα προσωπική. Ο Luis Sepúlveda προειδοποιεί: *να μην εμπιστεύεσαι ποτέ τη μνήμη, γιατί η μνήμη είναι πάντα με το μέρος μας: ωραιοποιεί το αποτρόπαιο, γλυκαίνει το πικρό, ρίχνει φως εκεί που ήταν πάντα σκοτάδι· η μνήμη τείνει πάντα προς τη μυθοπλασία.* (εικόνα με την προσωπική αντίληψη για την πόλη)

Ο τρόπος με τον οποίο θυμόμαστε δε διαφέρει πολύ από αυτόν με τον οποίο κινούμαστε στην πόλη. Ψάχνουμε ίχνη, εμβληματικά σημεία και σύστοιχα σημεία. Αποκρυσταλλώσεις της μνήμης, τεκμήρια γεγονότων, συμπεριφορών και τρόπου ζωής, τα ίχνη του παρελθόντος αποτελούν ερεθίσματα αναμνήσεων. Άτομα, κοινωνικές ομάδες και

⁵⁴ Η πυρκαγιά του 1917 καταστρέφει το ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης βυθίζοντας τη μεσαιωνική πόλη κάτω από επιχωματώσεις. Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη. η "άγνωστη πόλη" .6

⁵⁵ [...] γιατί αυτό προσπαθούμε να προκαλέσουμε στην Πόλη της Συλλογικής Μνήμης: μία καλύτερη ανάγνωση της Ιστορίας που έχει γραφτεί πάνω στην επιφάνεια και είναι κρυμμένη σε ξεχασμένα υπόγεια της πόλης. [...] Πελαγία Αστροεινίδου, Σούλα Λυμπέρη, *Η 'άγνωστη' πόλη. Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη*, Untimely Books, Αθήνα 1997, σελ.173

ολόκληρες κοινωνίες ορίζουν τοποθεσίες (τόπους αναφοράς) στις οποίες τα ίχνη είναι αναγνωρίσιμα και κατά κύριο λόγο ενέχουν κάποια κοινωνική αξία. Ανάλογα με τα περιβάλλοντα με τα οποία βρίσκεται σε επαφή το άτομο, τα ίχνη που αναγνωρίζει διαφέρουν από εκείνα ενός άλλου ατόμου. Χρησιμοποιούνται επίσης διαφορετικά από τον καθένα μας ανάλογα με εμπειρίες και προθέσεις και επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό της κοινωνική συμπεριφορά μας. Η περιγραφή της πόλης από τον ντόπιο γίνεται από μνήμης και όχι για την υπάρχουσα κατάσταση. Σε μία πόλη ο ξένος προσέχει το ασυνήθιστο. Τον κάτοικο τον απασχολεί μόνο το συνηθισμένο.⁵⁶

Σύμφωνα με το Rossi, η πόλη είναι ο locus⁵⁷ της συλλογικής μνήμης, καθώς γεγονότα και τόποι είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη οποιοδήποτε μνημονικού φαινομένου. Στοιχεία φυσικού και αστικού τοπίου που διατηρούνται στο πέρασ του χρόνου (σε φθορές και αλλαγές) διαφυλάττουν τις αρχέτυπες ιδέες των δομικών μονάδων της πόλης, που εμπεριέχονται σε αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά γεγονότα και προσδίδουν στον τόπο το *genius loci*.⁵⁸ Κατά τον Norberg-Schultz το *genius loci* ως το πνεύμα ή η αίσθηση του τόπου παρουσιάζεται άρρηκτα συνδεδεμένο με την έννοια της κατοίκησης. Κατοίκηση σημαίνει κάτι παραπάνω από στέγη και το άτομο ζει όταν μπορεί να προσανατολιστεί και να αυτοπροσδιοριστεί στο περιβάλλον.

Το εμβληματικό σημείο, περιγράφει την ανακήρυξη τόπου ή τμήματος μιας κατασκευής σε τόπο ταυτισμένο με μια αξία, με ένα αξιολογημένο συμβάν ή μια συλλογική ταυτότητα. Με άλλα λόγια, τη στιγμή που το τόπος συνδέεται με ότι εκφράζει συμπυκνώνοντας το, γίνεται έμβλημα.⁵⁹ Τα ίχνη μπορεί εύκολα να αποτελέσουν εμβληματικά σημεία, ενώ μία πλέον διαδεδομένη κατηγορία εμβληματικών σημείων συνιστούν τα μνημεία.

⁵⁶ συλλογικό έργο, *athens 2002 absolute realism*, εκδόσεις Futura, Αθήνα 2002, σελ.83

⁵⁷ Το locus περιγράφει την μοναδική και οικουμενική σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε ένα συγκεκριμένο τόπο και στις κατασκευές που υπάρχουν σε αυτό τον τόπο.

⁵⁸ Ιωσήφ και Ιουλία Στεφάνου, *Περιγραφή της εικόνας της πόλης*, εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1999

⁵⁹ Κοντογιάννη Χριστίνα, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, ερευνητική εργασία: *Πόλη και ψυχή, Κατασκευάζοντας μνήμες στο χώρο και στο χρόνο*, 2013, σελ. 96

Συμβάλλουν στη δημιουργία μιας σταθερής αξίας, εγγράφοντας στο χώρο μόνιμα ίχνη-συνδέσεις όχι μόνο μνημονικές αλλά και ιστορικές.⁶⁰

Τα σύστοιχα σημεία εκφράζουν σχέσεις ιεράρχησης και σχετικών αξιών μεταξύ ανθρώπων ή ομάδων. Υλοποιούν και εκφράζουν κώδικες συμπεριφοράς, κριτήρια της αξίας των μορφών, υπό το πρίσμα της εκάστοτε της κοινωνικής σύμβασης της κάθε εποχής. Σύμφωνα με τα σύστοιχα σημεία ρυθμίζεται σε μεγάλο βαθμό η χρήση του χώρου.⁶¹

Σε βάθος χρόνου, συνδυασμοί τόπων και μονοπατιών συνθέτουν πρότυπα. Εντούτοις, είναι το σύστημα λειτουργίας του κάθε προτύπου που το καθιστά αναγνωρίσιμο ως οριοθετημένο χώρο. Είδη προτύπων είναι τα απτικά, το απτικά γεωμετρικά, κεντρομόλα ακτινωτά, φυγόκεντρα ακτινωτά, καννάβου και καννάβου τριών διαστάσεων. Στις πόλεις τα συναντά κανείς όλα. Εντούτοις ο Σινόπουλος διαπιστώνει πως *τίποτα μέσα σε τούτη τη σύγχρονη πολιτεία δεν μπορεί να σου ερεθίσει το μυαλό, να ταράξει τη σκέψη, την ευαισθησία, να δημιουργήσει μια συγκίνηση. Η σύγχρονη πολιτεία έχει καταστρέψει τη μνήμη, τα σημάδια που κρατούσανε τη μνήμη. Καταστρέψανε ταυτόχρονα και τον Χρόνο. Καταστρέψανε και την ιστορία, τη δική της ιστορία.*

⁶⁰ Κοντογιάννη Χριστίνα, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, ερευνητική εργασία: *Πόλη και ψυχή, Κατασκευάζοντας μνήμες στο χώρο και στο χρόνο, 2013, σελ. 96*

⁶¹ Ο ίδιος ο χώρος, λόγω υλικότητας και μόνο ως παράδειγμα αποκλείει ή ενθαρρύνει εκφραστικές συμπεριφορές. Σύστοιχα σημεία αποτελούν ακόμη και ταμπέλες, οδωνύμια, ή και τοπωνύμια ως προφανείς οδηγίες χρήσης.

B.1.3 με κεκτημένη εμπειρία

Από τη συνεχή αναγνώριση ερεθισμάτων του χώρου έως την κατανόηση αυτού, το άτομο (περιπατητής, επισκέπτης, κάτοικος της πόλης, φωτογράφος, παιδί, τυφλός) αποκτά εμπειρία στο αστικό περιβάλλον και επικοινωνεί με την πόλη. Η εμπειρία καλλιεργείται στο "κενό".⁶² Με τον όρο κενό, δεν ορίζουμε αυτό που στερείται νοήματος ή περιεχομένου. Το χωρικό κενό, χαρακτηριστικό του οποίου αποτελεί η απουσία του δομημένου ή του αυστηρώς διαμορφωμένου και καθορισμένου στοιχείου, αποτελεί περισσότερο χώρο συγκριμένης υπόστασης παρά αφηρημένη έννοια. Αποτελεί χώρο σε προσωρινή αδράνεια και σιωπή. Δυνητικός χώρος για άπειρους συνδυασμούς νοημάτων και περιεχομένων. Εν δυνάμει χώρος ύπαρξης πλήθους και ανάπτυξης φαντασίας και συναισθημάτων. Είναι ο χώρος σταθερής αρχιτεκτονικής διάστασης, στον οποίο από τα ίδια δεδομένα παράγεται μια διαφορετική ανάγνωση της πόλης ακόμη και από το ίδιο άτομο σε άλλη χρονική στιγμή ή υπό διαφορετική διάθεση. Η έλλειψη επαφής στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις αποτελεί ικανοποιητικό αίτιο ανάπτυξης του συνδρόμου αυτονομίας και αποσύρσεως αίτια περιορισμού της εμπειρίας στον αστικό χώρο.

Ο βιωμένος χώρος, ο τόπος, γίνεται πεδίο δράσεων και δημιουργίας σχέσεων, ικανός μέσα από την αλληλεπίδραση των υλικών στοιχείων του και των κοινωνικών δυναμικών που αναπτύσσονται σε αυτόν, να μεταδώσει τη μνήμη που φέρει, ενώ πάνω του εγγράφονται νέες ιστορίες, υφαίνεται η συλλογική μνήμη του μέλλοντος. Διαμορφώνουμε την αρχιτεκτονική σύμφωνα με τις προσωπικές μας εμπειρίες(ώστε να νιώθουμε οικεία) ακόμη και αν οι κεκτημένες μας εμπειρίες έχουν προέλθει από την αρχιτεκτονική που ήδη έχουμε δημιουργήσει.

Προσωπικές εμπειρίες και επιλογές επηρεάζουν την αντιληπτική ικανότητα. Καθώς κάθε άτομο αντιλαμβάνεται διαφορετικά το περιβάλλον του, για μια δεδομένη κατάσταση η εικόνα μπορεί να υπάρξουν πολλές μεταφράσεις. Έτσι και στο παράδειγμα του Τζων Λοκ το

⁶² Ιωάννα Αγγελίδου, "Ε9 Γραμμή στο χρόνο: Ενεργοποίηση του αστικού ενδιάμεσου", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ/ΤΚΜ, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

χλιαρό νερό μπορεί να μας φαίνεται κρύο ή ζεστό, εάν πριν ήμασταν σε επαφή με ζεστό ή κρύο αντίστοιχα. Παρόλα αυτά το χλιαρό παραμένει χλιαρό ενώ αλλάζει η αίσθησή μας προς αυτό. Αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο επικαλούμενοι αποθηκευμένες πληροφορίες στο μυαλό, που αφορούν τις πολυάριθμες εμπειρίες που διαθέτει το άτομο.

Η έκταση και η χαλαρή οργάνωση των πόλεων, αλλά και η ακαθόριστη θέση του πολίτη στην κοινωνία (σε αντίθεση για παράδειγμα με αθηναίους πολίτες, μέτοικους, δούλους, ευγενείς, πληβείους και στρατιώτες), δίνουν την αίσθηση ότι μιλώντας για πόλεις αναφερόμαστε σε ζωντανούς οργανισμούς, ευρύτερους από τις κοινωνίες που φιλοξενούν, προσεγγίσιμους μόνο μέσω εμπειριών. Η εγκατάσταση, στους αστικούς τόπους, κοινωνικών ομάδων, ιδεών, δράσεων, ηθών και ξένων ανθρώπων, καθορίζεται στο μεγαλύτερο βαθμό από τη βούληση της ευρύτερης κοινωνίας. Τους παραχωρείται μια θέση δίπλα στα υφιστάμενα αφήνοντας τη διαπλοκή τους με αυτά να αναπτυχθεί μόνη της μέσα στο χρόνο.⁶³(παράδειγμα του Καραβόλα στην παραλιακή του Ηρακλείου).

η περιοχή του Καραβόλα πριν και μετά τις κατεδαφίσεις

⁶³ Παύλος Λέφας, Walter Siebel, Jerome Binde, *Αύριο οι πόλεις*, εκδόσεις Πλέθρον. Αθήνα 2003, σελ.41

Οι απεριόριστες δυνατότητες που προσφέρει η πόλη στους κατοίκους της, τους επιτρέπει να την αντιλαμβάνονται υπό προϋποθέσεις που οι ίδιοι διαμορφώνουν. Δίχως να αντιτίθενται στο αξιακό σύστημα της πόλης τους (το οποίο εγγράφεται στη δομή και τη μορφή της) και χωρίς να περιορίζονται από τους περιορισμούς της, μπορούν να υπάρχουν σε αυτήν, να διαμορφώνουν το χώρο τους σύμφωνα με τις προτιμήσεις τους, να συναντούν άτομα που εκείνοι επιλέγουν και να ερμηνεύουν το τεχνητό περιβάλλον γύρω τους μέσα από διαφορετικές υποκειμενικές προσεγγίσεις. Έτσι σιγά-σιγά το τεχνητό περιβάλλον μας γίνεται τόσο οικείο, ώστε το θεωρούμε πια το φυσικό μας περιβάλλον, σύμφωνα με το Δοξιάδη.

B.1.4 επιλογές και προσωπικό ενδιαφέρον

Ο πολίτης γνωρίζει την πόλη βαθύτερα όταν ανακαλύπτει γι αυτήν γεγονότα, καταστάσεις και δραστηριότητες, που είτε γίνονται αποτελέσματα κάποιας δικής του επιλογής ή απλά αποτελούν λόγους που εγείρουν το υποκειμενικό ενδιαφέρον του.

Ένας εύκολος και γρήγορος τρόπος επιλογής είναι αυτός που γίνεται μέσω της όρασης. Είναι ιδιότητα του οπτικού μηχανισμού του παρατηρητή να επιλέγει τί θα δει και τί θα μείνει στο φόντο της σημασίας της σκηνής. Η όραση μας επιτρέπει συχνά να βλέπουμε αυτό που όφειλε να παραμένει κρυφό.⁶⁴ Το ανοίκειο. Βασιζόμενοι στα υποκειμενικά πρότυπα ομορφιάς, αρέσκειας, φόβου και απέχθειας αποφασίζουμε επιλεκτικά και αδιάλλακτα με ποιά στοιχεία της πόλης θα έρθουμε σε επαφή και ποιά θα απορρίψουμε.

Αρκετές φορές ακόμη δεν είναι αναγκαίο να δούμε κάτι εφόσον κρίνεται αρκετό απλά να το θυμόμαστε. Παλαιότερες περιηγήσεις μας στο αστικό τοπίο, εντυπώνουν υποσυνείδητα στοιχεία στη μνήμη. Ερεθίσματα που δεχόμαστε από το περιβάλλον, ενεργοποιούν αποθηκευμένα δεδομένα τα οποία συνδυάζονται αλυσιδωτά και προκαλούν την ακούσια κίνησή μας στο χώρο με βάση τη μνήμη. Όπως ακριβώς το φαινόμενο του λαβυρίνθου στο αναγνωρίζουμε εικόνες που έχουμε συναντήσει ξανά.

Ένα ευρύτερο επίπεδο από αυτό της μνήμης στο χώρο, είναι εκείνο της εμπειρίας και της απόκτησης γνώσης σε αυτόν. Η αντιληπτική σταθερότητα αφορά την κερτημένη αντίληψή μας. Τη γενική μας εντύπωση για κάτι. Το τετράγωνο τραπέζι είναι τετράγωνο (γιατί το ξέρουμε), παρά το γεγονός ότι δεν το βλέπουμε τετράγωνο σχεδόν ποτέ, καθώς το σχήμα του μεταβάλλεται από ρόμβο έως τραπέζιο. Η σταθερότητα στην αντίληψη είναι ένα εξαιρετο παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο η γνώση που έχουμε για τον κόσμο τροποποιεί τα όσα αντιλαμβανόμαστε (δύσκολα δεχόμαστε να αλλάξουμε τη λανθασμένη άποψή μας για κάτι που πιστεύουμε ότι γνωρίζουμε). Χωρικά, σχηματίζοντας μια γνώμη για τον αστικό χώρο, αναπτύσσεται μια σχέση με αυτόν και ο χώρος αποκτά χαρακτήρα. Το άτομο που προσδιορίζει το χώρο, χαρακτηρίζεται εν συνεχεία από αυτόν. Η σχέση γίνεται αμφίδρομη. Η

⁶⁴ Sigmund Freud, *Το ανοίκειο*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2009

εμπειρία στον αστικό(και όχι μόνο) χώρο, προσφέρει στο άτομο τη δυνατότητα δημιουργικής αντίδρασης σε νέες απρόβλεπτες καταστάσεις ανάλογες με παρελθοντικές. Πορείες και διαδρομές επιλέγονται κατά κύριο λόγο με βάση την εμπειρία μας(από τη συγκεκριμένη διαδρομή έχουμε συνηθίσει να φτάνουμε στον προορισμό μας), προς εξοικονόμηση του χρόνου μας και σπανιότερα προς τέρψη της οπτικής μας ανάγκης για θέα. Συμπληρωματική στην αμετάβλητη υπάρχουσα διαδρομή(βασικό στοιχείο της πόλης κατά τον Lynch), η αρχιτεκτονική αναβαθμίζει ή και υποβαθμίζει την ποιότητά της.

Τελικά, ακόμη και η άμεση εμπειρία μπορεί να μην είναι απαραίτητη στην κατανόηση της πόλης. Η φαντασία μας μπορεί να συλλάβει μέρη τα οποία δε μπορούμε να προσεγγίσουμε με τα πόδια.⁶⁵ Πρόκειται για τη διαφορά ανάμεσα στην πραγματική πορεία μας στο χώρο και την ικανότητα της όρασης να διαβάξει το χώρο οργανώνοντας τη διαδρομή σε μεγάλα τμήματα, ή προσχεδιάζοντας την στο σύνολό της από νωρίς (σχέδια Escher). Μια περιγραφή μπορεί να γίνει πιο άμεση και από την ίδια την βίωση μίας κατάστασης ή της μαρτυρίας ενός γεγονότος.

Πολλαπλές διαδρομές(χωρικές και νοητικές) μας επιτρέπουν να κινηθούμε από ένα σημείο σε ένα άλλο ή να γυρίσουμε εκεί από όπου αρχίσαμε, Μέσω μίας διαδρομής μπορούμε να κινούμαστε στο ίδιο επίπεδο, αλλά και να ανεβαίνουμε ή να κατεβαίνουμε σε άλλα. Αποτελούμενες από ευθύγραμμα και καμπύλα τμήματα, ακολουθίες και συνδυασμούς αυτών, τεμνόμενες ή όχι από άλλες οι διαδρομές προσφέρουν πληθώρα επιλογών κίνησης και προσανατολισμού. Οι εκάστοτε μοναδικές αποφάσεις συνιστούν μία μοναδική πορεία. Η διαδρομή συγκροτείται κατά κύριο λόγο από αποφάσεις (βεβιασμένες και μη) και μετέπειτα από κόμβους, διακλαδώσεις και ευανάγνωστα τμήματα. Η κατανάλωση της πόλης(κίνηση σε αυτήν, κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της και χρήση της) γίνεται αισθητή μόνο μέσω αισθήσεων και συνδυασμού αυτών. Η μια συμπληρώνει την άλλη.

⁶⁵ Kent C. Bloomer, Charles W. Moore, *Body, Memory and Architecture*, εκδόσεις Yale University Press, Κονέκτικατ 1977, σελ.88

Β.2 η πόλη για τον άνθρωπο και... ο Venturi για τις χρήσεις

Κατά την κατανόηση του αστικού τοπίου, οι Βεντούρι, Μπράουν και Άιζενουρ επιχειρούν μια ανάλυση του πολύπλοκου αστικού συστήματος του Λας Βέγκας. Προτείνουν την παρατήρηση καθετί κοινότυπου όχι ως απλή ανάγνωση αλλά με τρόπους τέτοιους ώστε να επιτυγχάνεται η μάθηση και η διορατικότητα μέσα από την ουσιώδη επαφή. Ο συμβολισμός της μορφής του αντικειμένου προς παρατήρηση καθώς και η χωροθέτησή του σε κάποιο τόπο, κάνουν την αρχιτεκτονική σύμβολο με χωρική υπόταση, διαφορετική από τη ζωγραφική, τη γλυπτική ή τη λογοτεχνία. Είναι αυτό το "κάτι παραπάνω" από εκείνο που γίνεται αντιληπτό από τις βασικές αισθήσεις. Η ανακάλυψη και η γνώση γίνεται εμπειρικά και συσχετιστικά με βάση τα δεδομένα του περιβάλλοντος.

Οι πόλεις δεν αποτελούν πια χώρους κατοίκησης αλλά τεράστιες αγορές και χώρους εμπορικών διαπραγματεύσεων. Μέσα στο υπερκαταναλωτικό κλίμα των σημερινών εμπορικών μεγαλουπόλεων, συνηθίσαμε να μαγευόμαστε από το καθορισμένο(ιταλική ριάτσα ή η πλατεία ελευθερίας) το οποίο διαχειριζόμαστε καλύτερα από αυτό που είναι χωρικά αχανές και εκτείνεται σε μεγάλο βαθμό(route 66 ή τα ενετικά τείχη). Μικρές λεπτομέρειες στην πόλη, που μεταφέρουν τα πιο απαραίτητα νοήματα, εντάσσονται στον αστικό ιστό με δυσφορία(κατάρτια στην πλατεία, μικροί τονισμοί στον ιστό).

Τα σύμβολα στο χώρο γίνονται αντιληπτά πριν από τη μορφή που τα φέρει. Η αρχιτεκτονική και το τοπίο στις μεγαλουπόλεις, δίνουν τη θέση τους στην αρχιτεκτονική της επικοινωνίας. Η κυριαρχία της προβολής, των πινακίδων και των αρχιτεκτονικών στυλ είναι εμφανής. Ο προσανατολισμός βασίζεται σε σήματα. Τεράστιες πινακίδες σε αχανείς εκτάσεις με υψηλές ταχύτητες.⁶⁶ Στις εμπορικές λεωφόρους κυριαρχούν τρία συστήματα μηνυμάτων. Το συμβολικό(οι πινακίδες), το φυσιογνωμικό(οι προσόψεις των κτιρίων) και το γεωγραφικό(προσανατολισμού και αναγνώρισης του χώρου). Το περιβάλλον αγνοείται

⁶⁶ Venturi, *Μαθαίνοντας από το Λας Βέγκας: Ο ξεχασμένος συμβολισμός της αρχιτεκτονικής μορφής*, μετάφραση: Ηλίας Καρνιάρης), σελ. 25

επιδεικτικά..⁶⁷ Η μορφή αποδεσμεύεται από παρελθοντικές εμπειρίες. Εμπορικές μέθοδοι χρησιμοποιούν πινακίδες και διαφημίσεις για να συνδέσουν τον καταναλωτή με το προϊόν. Η αρχιτεκτονική σχεδόν ουδέτερη(αφού δε φαίνεται άρα ποιό το νόημα να γίνει ποιοτική;) υπηρετεί τους κανόνες του μάρκετινγκ(χαμηλά κτίρια για κλιματισμό και εύκολες μετακινήσεις) παραχωρώντας τη θέση της σε γραφιστικές πινακίδες που γίνονται αρχιτεκτονική τοπίου.

Το σύμβολο κυριαρχεί πάνω στο χώρο.⁶⁸ Γι' αυτό αι η αρχιτεκτονική γίνεται σύμβολο και όχι μορφή. Το μήνυμα μεταφέρεται σε λίγα δευτερόλεπτα από μακριά. Η πινακίδα σε κάθε όψη είναι η μια αποδεκτή υπερβολή, και το κτίριο πίσω μία ταπεινή ανάγκη. Αν αγνοήσουμε τις πινακίδες δεν υπάρχει χώρος.⁶⁹ Μία ερημική πόλη θα μπορούσε να μεταφραστεί σε ανούσια εκτεταμένη επικοινωνία κατά μήκος των αυτοκινητόδρομων. Ο ρυθμός παλαίωσης της εμπορικής εικόνας(πινακίδες-διαφημίσεις) δεν είναι ανάλογος με τη φυσική φθορά αλλά με τα καταναλωτικά πρότυπα και το τί κάνουν οι γύρω.

Η αρχιτεκτονική των μεγαλουπόλεων είναι η αρχιτεκτονική της πειθούς. Το παιχνίδι των όψεων και των εικόνων κυριαρχεί στο χώρο. Ο ρυθμός παλαίωσης της εμπορικής εικόνας(πινακίδες-διαφημίσεις) δεν είναι ανάλογος με τη φυσική φθορά αλλά με τα καταναλωτικά πρότυπα και το τί κάνουν οι γύρω. Τα κτίρια γίνονται καμβάδες πάνω στους οποίους προβάλλεται το μήνυμα. Αυτό που ενδιαφέρει είναι η λειτουργία(η χρήση). Τόσο η μορφή όσο και η αρχιτεκτονική δομή περνούν απαρατήρητα. Καθώς ο κύριος αυτοκινητόδρομος τροφοδοτεί τις χρήσεις, παρατηρείται πολύ μεγάλη διαφορά επίσης μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού, όπως και μπροστά και πίσω μέρους ενός κτιρίου (...και κανείς δεν κοιτά το πίσω, όπως παρατηρεί ο Venturi μαθαίνοντας από το Λας Βέγκας), στο οποίο μπορεί να παρατηρήσει κανείς περισσευούμενες μορφές, χώρους μηχανικών εξοπλισμών και υπηρεσιακών ζωνών. Αντιθετικών δομών και λειτουργιών με το άμεσο

⁶⁷⁻⁷² Venturi, *Μαθαίνοντας από το Λας Βέγκας: Ο ξεχασμένος συμβολισμός της αρχιτεκτονικής μορφής*, μετάφραση: Ηλίας Καρνιάρης), σελ. 23, 34-35

περιβάλλον τους πολλοί χώροι μοιάζουν με οάσεις μέσα στις αχανείς ερήμους των μεγαλουπόλεων.

Ως αρχιτεκτονική που στοχεύει στο εμπόριο, η αρχιτεκτονική των μεγαλουπόλεων, εμπλουτισμένη με υπερβολή, προσπαθεί να μοιάσει σε όλα τα στυλ παγκοσμίως. Ο επισκέπτης πρέπει να αισθάνεται οικεία, σαν στο σπίτι του. Όπως περιγράφεται στο βιβλίο, η αρχιτεκτονική του Λας Βέγκας στη στρίπ (κύριος αυτοκινητόδρομος στις πλευρές του οποίου συναντώνται τα μεγαλύτερα καζίνο, σουπερ μάρκετ, μοτέλ και φανταχτερά βενζινάδικα) είναι ανθρωποκεντρική με έννοια διαφορετική από αυτήν της προσφοράς στην ποιοτική ζωή αλλά από την σκοπιά της άμεσης ικανοποίησης εφήμερων ανθρώπινων αναγκών (τζόγος, ψώνια, διανυκτέρευση κ.α.). Η αρχιτεκτονική μπορεί να είναι συμβατική (συνηθισμένη) με δύο τρόπους: με το πως είναι κατασκευασμένη ή με το πως τη βλέπουμε, δηλαδή με τη διαδικασία της ή με το συμβολισμό της.⁷⁰ Η ηρωική και αυθεντική (H&A) αρχιτεκτονική παράγει δραματική έκφραση από τα υποδηλωτικά νοήματα των "αυθεντικών" στοιχείων της: αναδύει αφηρημένα νοήματα-η καλύτερα εκφράσεις- αναγνωρίσιμα στο φυσιογνωμικό χαρακτήρα των αρχιτεκτονικών στοιχείων. Η άσχημη και συνηθισμένη (A&S) αρχιτεκτονική από την άλλη, περιλαμβάνει καταδηλωτικά νοήματα, επίσης αντλούμενα από τα οικεία στοιχεία της-δηλαδή προτείνει λίγο πολύ σαφή νοήματα μέσω του συσχετισμού και της εμπειρίας του παρελθόντος.⁷¹ Η πρόσφατη μοντέρνα αρχιτεκτονική πέτυχε φορμαλισμό ενώ απέρριψε τη μορφή, προώθησε τον εξπρεσιονισμό ενώ αγνόησε το διάκοσμο και θεοποίησε το χώρο ενώ απέρριψε τα σύμβολα.⁷²

Σύμφωνα με τον Lynch τα πράγματα που βρίσκονται ευθεία μπροστά μας, απασχολούν τα δύο τρίτα της προσοχής μας με μόνο το ένα τρίτο να επικεντρώνεται παραπλεύρως. Ακόμη, κινούμενα στοιχεία "τραβούν" την προσοχή σε οδηγούς, επιβάτες και πεζούς. Πολλές απόψεις υπάρχουν για το τί ορίζουμε τελικά οπτική ρύπανση. Κατά την

⁷³⁻⁷⁵ Venturi, *Μαθαίνοντας από το Λας Βέγκας: Ο ξεχασμένος συμβολισμός της αρχιτεκτονικής μορφής*, μετάφραση: Ηλίας Καρνιάρης), σελ. 159, σελ.160, σελ.183

επικρατέστερη άποψη, ανοίκειο είναι οι πινακίδες, τα σήματα αλλά και οτιδήποτε μας ενοχλεί ως (σκουπιδότοποι ή ακόμη και η επιχείρηση κάποιου ανταγωνιστή). Εντούτοις, η οπτική ρύπανση όσους απωθεί τόσους εμπνέει. Ποιήματα, κείμενα και φωτογραφίες εμπνευσμένες από τη μορφή αυτή ρύπανσης συμπληρώνουν το αστικό και προαστιακό τοπίο.

Κύριο γνώρισμα της οριζόντιας αστικοποίησης στις μεγάλες πόλεις είναι η αύξηση της επιφάνειας, ή του τοπίου, που χρειάζεται για να στεγάσει λιγότερους κατ αναλογία ανθρώπους. Εμφανίζονται απλώς απομεινάρια κάποιας εξέλιξης.. Η "αστική διάχυση", ως ο επικρατέστερος πλέον όρος, περιγράφει πως οι περιοχές διάχυσης αποτελούνται κυρίως από οριζόντια προσανατολισμένες επιφάνειες και σχέδια παρά από κάθετης πυκνότητας κτίρια. Η διάχυση είναι κυρίως ένα οριζόντιο φαινόμενο στο τοπίο. Ευρέως χρησιμοποιείται με αρνητική σημασία περιγράφοντας τις αρνητικές επιδράσεις της σχεδιαστικής έλλειψης, της ανεξέλεγκτης και καθοδηγούμενης από τις εμπορικές επιταγές εξέλιξης. Η περιγραφή εστιάζει σε προαστιακά φαινόμενα αποκομμένα από τον αστικό πυρήνα. Το αστικό τοπίο αποτελείται από δύο πράγματα: τα σημεία διέγερσης(stim) και τα απορρίμματα(dross). Σκωριοτοπία, σκουπιδότοποι και πρώην βιομηχανικές ζώνες, εγκλωβίζονται στον επεκτεινόμενο αστικό ιστό. Σημεία διέγερσης είναι μέρη, κτίρια, προγράμματα και γεγονότα που αναπτύχθηκαν για ανθρώπινη χρήση(κατοικία, κατάληψη, βιομηχανία). Απορρίμματα χαρακτηρίζονται ως τοπικά απομεινάρια, ή τοπικά απόβλητα, που τυπικά βρίσκονται ανάμεσα στα σημεία διέγερσης και απαξιωμένα για πολλούς λόγους(μόλυνση, χηρεία, φυσικές συνθήκες ακατάλληλες για κτίρια, ελλειμματικότητα).⁷³ Τα απόβλητα συχνά θεωρούνται ταυτόσημα με την αστικοποίηση⁷⁴(η καλύτερα αναγκαίο προϊόν της) και τις κοινωνικές διαδικασίες της ελευθερίας, της δύναμης(ενέργειας) και της άνεσης. Η φυσική εξέλιξη της πόλης δημιουργεί σωρούς από σκουπίδια, κόκαλα, συντρίμια και οτιδήποτε απορρίπτεται από το ανθρώπινο είδος. Στις παλιότερες πόλεις οι άνθρωποι ζουν πάνω στα απόβλητά τους. Εντούτοις σήμερα

⁷³⁻⁷⁷ Alan Berger, *Drosscape : Wasting Land in Urban America*, Princeton Architectural Press, 2007, σελ.37, σελ.40

η επεξεργασία των αποβλήτων και η εναπόθεση σκουπιδιών γίνεται εκτός πόλεων. Έχοντας ως δεδομένη την αστική διάχυση και επέκταση, οι πόλεις του "ενδιάμεσου"(επεκτάσεις), αποτελούν το παλίμψηστο από απομεινάρια αποβλήτων δημιουργικών καταστροφών.

Σαν όρος εντούτοις μπορεί να περιγράψει τη διάχυση ακόμα και σε αστικά κέντρα, μέσα από άλλες παραμέτρους, σε άλλες κλίμακες, με βάση άλλα δεδομένα. Προσφέροντας συχνά περισσότερες υπηρεσίες, (θέσεις εργασίας), ποικίλες ανέσεις και σύγχρονες υποδομές, στην καπιταλιστική δυτική κοινωνία η διάχυση προμηνύει το θάνατο του παραδοσιακού παλιού αστικού πυρήνα. Η σημερινή πόλη παρουσιάζει τέτοιο βαθμό διάχυσης που μπορεί να χαρακτηριστεί ως γαλαξιακή μητρόπολη. Μια μορφή παρόμοια με γαλαξία αστεριών και πλανητών με μεγάλες περιοχές ανάμεσα που διατηρούνται μαζί με κάποια μορφή βαρυτικής έλξης.⁷⁵ Οι "ανάμεσα" άδειες περιοχές χαρακτηρίζονται από τον Pierce Lewis ως ο νέος μητροπολιτικός ιστός. Ο όρος "περιοχή ανάμεσα" περιγράφει μία κατάσταση παρόμοια θανάτου, αφάνειας, σκοταδιού, εκλείψεως. Περιγράφει αυτό που ζει σε μεταβατικές καταστάσεις, που διαφεύγει από την ταξινόμηση, που αντιστέκεται σε νέα σταθερότητα και επανένταξη.⁷⁶

Άμεση χωρική μετάφραση της μετάβασης στο προάστιο. Τα προάστια θεωρούνται "ανάμεσα περιοχές", επειδή ακριβώς βρίσκονται στα όρια, αναμένοντας την κοινωνία να τους προσάψει αξίες.

⁷⁵⁻⁷⁹ Alan Berger, *Drosscape : Wasting Land in Urban America*, Princeton Architectural Press, 2007, σελ.28-29

Β. 2.1 ατομικότητα και συλλογικότητα της αρχιτεκτονικής σε επίδραση με το άτομο και την κοινωνία

Ένα μεγάλο μέρος του δομημένου περιβάλλοντος αποτελείται από ανώνυμες κατασκευές που ταυτίζονται με την έννοια και το ρόλο του αρχιτεκτονικού έργου. Ο κίνδυνος που παρουσιάζεται στην εποχή μας συνίσταται στο γεγονός ότι το έργο του αρχιτέκτονα τείνει όλο και περισσότερο να αυτονομείται από το κοινωνικό γίγνεσθαι και η έννοια της αρχιτεκτονικής να χάνει την αρχική της υπόσταση.⁷⁷

Επικεντρώνοντας στον τρόπο με τον οποίο έρχεται σε επαφή το άτομο με την αρχιτεκτονική, είναι δύσκολο να κατανοήσουμε το πώς επηρεάζει το αρχιτεκτονικό προϊόν τον άνθρωπο, τη στιγμή που εκείνος θεωρώντας ότι δεν του ανήκει η αρχιτεκτονική, αποκλείει τον εαυτό του από όλα εκείνα τα ερεθίσματα που ίσως είναι ικανά να αλλάξουν τη θεώρησή του αρχιτεκτονικού αντικειμένου ως δεδομένο. Αυτό συμβαίνει διότι επαναλαμβάνουμε συνήθεις κινήσεις σε γνωστά, όπως τα θεωρούμε, περιβάλλοντα. Η αρχιτεκτονική είναι στο παρασκήνιο, δύσκολα παρατηρείται. Κάποιος κινείται στο χώρο χωρίς την συνειδητοποίηση του περιβάλλοντος, καθηλωμένος στο στόχο του. Υπάρχει όμως άλλο ένα είδος κίνησης, του ανήσυχου επισκέπτη, σύμφωνα με την οποία, κινούμαστε εξερευνητικά σε ένα άγνωστο περιβάλλον. Η αρχιτεκτονική είναι κάτι νέο, επιφανές και παράξενο. Κάποιος εξερευνά, ανοιχτός και δεκτικός, κινούμενος και βιώνοντας νέα πράγματα, ερευνώντας.⁷⁸ (φλανερ) Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την ηλικία, το φύλο και την κοινωνική τάξη όταν μελετάμε αντιδράσεις ατόμων σε σχέση με κτίρια. Οι διαφορές είναι πολλές και είναι εκείνες που προσδίδουν την ατομική παραλλαγή στις αντιδράσεις. Η αρχιτεκτονική πρέπει να αναφέρεται σε όλους και όχι σε όμοιους μεταξύ τους ανθρώπους και τελικά όμοιους με τον αρχιτέκτονα.

⁷⁷ συλλογικό έργο, *athens 2002 absolute realism*, εκδόσεις Futura, Αθήνα 2002, σελ.16

⁷⁸ Τζένη Γοραντωνάκη, ερευνητική εργασία: *Η εικόνα-"image" της αρχιτεκτονικής*, 2011, σελ.51

Το κάθε άτομο - χρήστης της αρχιτεκτονικής διαφέρει από τους γύρω του και έχει άλλες ανάγκες , χαρακτηριστικά και διανοητικές ικανότητες.⁷⁹

Αντίθετα από τις παραδοσιακές κοινωνίες, η κοινωνία της πόλης, ήδη εξ' ορισμού υπολείπεται συνδετικών στοιχείων, συμβόλων και εκδηλώσεων που να ενοποιούν το ετερόκλητο πλήθος των κατοίκων της. Σε τέτοιες περιπτώσεις η αρχιτεκτονική αποτελεί το συνδετήριο μέσο, και ενοποιεί άυλα το πλήθος κατά κύριο λόγο με τη δημιουργία μνημείων (βλ. κεφάλαιο μνήμη). Ισχυροποιεί την παρουσία των θεσμών στην πόλη αλλά και στις ζωές των κατοίκων μεταφράζοντάς τους σε αστικό χώρο.

ο φλανέρ

⁷⁹ David Canter, *Ψυχολογία και αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Univercity Studio Press , μετάφραση: Πάνος Ι.Κοσμόπουλος , Αθήνα 1996, σελ.129-130

B.2.2 Βιομηχανικές ζώνες και σκωριοτοπία

Η διάχυση των πόλεων εγκλώβισε είτε μεμονωμένα κτίρια ή συγκροτήματα βιομηχανιών εντός του αστικού περιβάλλοντος. Οι βλαβερές συνέπειες της λειτουργίας βιομηχανιών μέσα στον αστικό ιστό, οι επεκτάσεις των περιοχών κατοικίας, η δυσμενής κυκλοφορία στις πόλεις και η επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος, επιτάσσουν τη μετατόπιση τους σε περιαστικές ζώνες εις βάρος της υπαίθρου, αφήνοντας στην θέση τους μη τόπους, σκωριοτοπία και αστικά κενά. Η φυγόκεντρη αυτή τάση του δευτερογενούς τομέα είναι παράλληλη με την "τριτογενοποίηση" των κέντρων των πόλεων (Πειραιάς, Βόλος, Ηράκλειο, Πάτρα).⁸⁰ Το υποβαθμισμένο τοπίο κυριαρχεί και στις δύο όχθες. Στην πόλη λόγω της φθοράς του βιομηχανικού αποθέματος και στις νέες βιομηχανικές ζώνες λόγω ακριβώς της εγκατάστασής τους σε αυτές.

Το μεταφορντιστικό μοντέλο των πόλεων επεκτείνει την περιφέρεια παντού δίδοντας σε αυτήν μετα-βιομηχανικές λειτουργίες, μετατρέποντάς την σε χώρο καταναλωτικών δραστηριοτήτων με παγκοσμιοποιημένα χαρακτηριστικά. Επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας (οδικά δίκτυα, αρτηρίες, εμπορικά κέντρα κ.α.) συναντώνται παντού στο τοπίο. Τα όρια της πόλης χάνονται. Από εκκρεμότητα, η περιφέρεια γίνεται η "νέα αρχιτεκτονική".

εξώφυλλο της ερευνητικής εργασίας της Άννας Νερατζούλη για τα σκωριοτοπία

⁸⁰ συλλογικό έργο, *Η ιστορία της ελληνικής πόλης*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 418

Λεονία (γκραβούρα του Gérard Trignac)

"Όσα περισσότερα πράγματα η Λεονία αποδιώχνει, τόσα περισσότερα συσσωρεύει· τα λείπια του παρελθόντος της σκληραίνουν και γίνονται μια πανοπλία που δεν μπορεί πλέον να βγάλει από πάνω της· ανανεώνοντας καθημερινά τον εαυτό της, η πόλη διατηρείται σε μια και μόνο καθορισμένη μορφή.[...] Ίσως ολόκληρος ο κόσμος, πέρα από τα σύνορα της Λεονίας, να είναι σκεπασμένος με κρατήρες σκουπιδιών, από τους οποίους ο καθένας έχει στο κέντρο του μία μητρόπολη που εκρήγνυται συνεχώς. Τα σύνορα μεταξύ δύο ξένων και εχθρικών πόλεων είναι οι ακάθαρτοι προμαχώνες στους οποίους τα απορρίμματα της μίας και της άλλης μπερδεύονται, αλληλοστηρίζονται, αλληλοϋπονομεύονται."

B.2.3 η ταυτότητα του τόπου

Κάθε τόπος διαφέρει από άλλους λόγω της ιδιαίτερης ταυτότητας του (δάνεια για τη δημιουργία της τοπικής ταυτότητας προέρχονται από τομείς όπως η ιστορία, η γεωγραφία, η βιολογία, η εξουσία και οι προσωπικές επιθυμίες), η οποία τον διαφοροποιεί και τον χαρακτηρίζει από μοναδικότητα, αναδεικνύοντάς τον σε ξεχωριστή οντότητα. Πέραν όμως των φυσικών διατάξεων των δραστηριοτήτων και των οποίων νοημάτων χαρακτηρίζουν τον τρόπο, η ταυτότητα του διαμορφώνεται από την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τα στοιχεία αυτά.

Αποστάσεις και χρόνος συμπυκνώνονται και η τοπική ταυτότητα εκλείπει λόγω παγκοσμιοποίησης. Η τυποποίηση προάγει το παγκόσμιο τοπίο που θέλει να ενισχύεται από τις τοπικές ταυτότητες (υποτίθεται ότι η παγκοσμιοποίηση διαφοροποιεί τον ένα από τον άλλο τόπο καθώς λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του). Εν τέλει τις υποβαθμίζει. Η διαφήμιση εισβάλλει σε κάθε τομέα της ζωής προσφέροντάς μας μια πληθώρα επιλογών για την πόλη, το αυτοκίνητο, το σπίτι, το περιβάλλον μας, τα άτομα γύρω μας, το φαγητό, τα μέσα και την ταυτότητά μας. Η κουλτούρα μαζικοποιείται. Δε διαμορφώνεται από εμάς αλλά απευθύνεται σε εμάς διαμορφωμένη από κατασκευαστές, κυβερνήσεις και σχεδιαστές. Όμοια προϊόντα προς όμοιους καταναλωτές; Τέλος η έλλειψη της αίσθησης πως ανήκει σε κάποιο σύνολο, κάνει το άτομο να αδιαφορεί προς το περιβάλλον του όταν αυτό είναι εχθρικό προς την ίδια την υπόστασή του. Οι μη-τόποι (τυπικών περιορισμένων αλληλεπιδράσεων) κερδίζουν έδαφος κατά των τόπων (ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις σε βάθος) και ο χώρος δεν μετασχηματίζεται σε πόλη.

Αποδεσμεύοντας την πόλη από το κέντρο της και ενσωματώνοντας στην ταυτότητά της ετερόκλητα στοιχεία, η πόλη δύσκολα μπορεί να συνεχίσει την παραγωγή της ιστορίας της κινδυνεύοντας να μετατραπεί σε "γενική πόλη". Υπεραπλουστευμένες πόλεις γίνονται γενικές κατά τον Koolhaas. Αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά οι επιλογές είναι απεριόριστες και προκύπτουν από άπειρους συνδυασμούς των τριών μοναδικών στοιχείων που μπορεί να συναντήσει κάποιος στην πόλη. Τους δρόμους, τα κτίρια και τη φύση. Ο σχεδιασμός δεν προσφέρει στην πόλη(καθότι στο σχεδιασμό εμπεριέχεται η έννοια του χρόνου και επομένως

παράγεται ιστορία), ενώ την ίδια στιγμή η ιστορία, ανεπιθύμητη για την γενική πόλη, αποτελεί την κύρια ενασχόληση και βιομηχανικό κορμό για αυτήν. Οι μνήμες(και μνήμες από μνήμες) κρατούν την συνεχώς μεταβαλλόμενη πόλη ζωντανή. Στα πλαίσια λειτουργίας της γενικής πόλης, με βασικό άξονα τη συνεχή αναθεώρηση των δεδομένων, ακόμη και η επανάληψη φτάνει να θεωρείται ασυνήθιστη και ενδεχομένως συναρπαστική και τολμηρή ενώ η ποικιλία καταντά βαρετή.

Ο τόπος, τμήμα του χώρου διακρίνεται καθώς διαφέρει από το περιβάλλον του. Τόποι γίνονται κενά μέσα στο πλήρες, αντικείμενα μέσα στο κενό ή ακόμη και ειδικές χωρικές καταστάσεις σε κάποια ακμή μεταξύ κενού και πλήρους.⁸¹ Το αστικό κενό, τείνουν να καλύπτουν άλλες εκδηλώσεις πολιτισμού και κυρίως η ίδια η καθημερινότητα της πόλης.⁸²

⁸¹ Kent C. Bloomer, Charles W. Moore, *Body, Memory and Architecture*, εκδόσεις Yale University Press, Κονέκτικατ 1977, σελ. 79

⁸² Πάυλος Λέφας, Walter Siebel, Jerome Binde, *Αύριο οι πόλεις*, εκδόσεις Πλέθρον. Αθήνα 2003, σελ.55

B.3 η κίνηση για την πόλη και . . . ο Lynch για τα σημεία

Ιδιαίτερη και ξεχωριστή θεωρεί κάθε φορά ο Lynch την ικανοποίηση που παρέχει η πόλη παρά το κοινότυπο θέαμα. Ως μία κατασκευή αχανούς κλίμακας, η πόλη, μελετάται σε βάθος χρόνου. Είναι περισσότερο από αυτό που ένα μάτι μπορεί να δει ή ένα αυτί να ακούσει, μια σύνθεση ή θέα που περιμένει να εξερευνηθεί.⁸³ Κάποιο στοιχείο της πόλης θα έμοιαζε εντελώς διαφορετικό ενταγμένο σε άλλο περιβάλλον και με διαφορετικές συγκυρίες σε σχέση με αυτό. Κάθε πολίτης διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με κάποιο(α) τμήμα(τα) της πόλης του, και η εικόνα του αυτή εμποτίζεται από μνήμες και νοήματα.

Το κινούμενο στοιχείο στην πόλη(και ο άνθρωπος ως τέτοιο), παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στην ανάγνωσή της όσο τα ακίνητα φυσικά της μέρη. Η εικόνα της πόλης είναι μία σύνθεση που προκύπτει από την αδιάκοπη λειτουργία όλων των αισθήσεων.⁸⁴ Σημειακές μεταβολές και διαμορφώσεις αλλάζουν σημειακά την πόλη διατηρώντας τη συνολική εικόνα φαινομενικά αμετάβλητη. Δεν υπάρχει τελικό αποτέλεσμα αλλά μία διαρκής διαδοχή φάσεων.⁸⁵ Η εικόνα της πόλης είναι προϊόν ταυτόχρονης στιγμιαίας αίσθησης και αναμνήσεων περασμένων εμπειριών. Μία καλή ένταξη στο περιβάλλον, δίνει στον κάτοχο της μία σημαντική αίσθηση συναισθηματικής ασφάλειας.⁸⁶ Να δημιουργεί αρμονική σχέση του μέσα με το έξω. Λαβυρινθώδεις δομές ενισχύουν την αστική εμπειρία εφόσον υπάρχει πάντα η εποπτεία της θέσης(αίσθημα σιγουριάς και όχι φόβος να μη μπορέσεις να ξεφύγεις) και ενδιαφέρουσα δομή, εξερευνησίμη που μπορεί να κατανοηθεί.

Ο παρατηρητής αναπτύσσει την εικόνα του για τον κόσμο διαδρώντας με αυτόν. Η εικόνα αυτή μεταβάλλεται ανάλογα με τις ανάγκες εκείνου ή και του περιβάλλοντός του. Το περιβάλλον προτείνει διακρίσεις και συσχετίσεις, και ο παρατηρητής επιλέγει, οργανώνει και

⁸³⁻⁹⁰ K.Lynch, *The image of the city*, MIT Press, 1960, σελ.1-4

εμπλουτίζει νοηματικά αυτό που βλέπει.⁸⁷ Παρά το γεγονός ότι κάθε παρατηρητής διαμορφώνει και φέρει την εικόνα που έχει ο ίδιος σχηματίσει, εντούτοις παρατηρείται ουσιαστική συμφωνία μεταξύ μελών μίας ομάδας(ηλικιακή, φύλο, κουλτούρα κ.α.). Η εικόνα του περιβάλλοντος αποτελεί μια συμφωνία μεταξύ δομής, ταυτότητας και της νοηματικής τους απόδοσης.

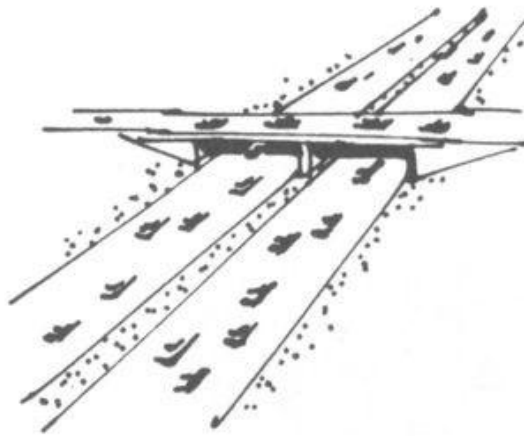
Η ποιότητα σε ένα φυσικό αντικείμενο του δίνει μεγάλη πιθανότητα να προκαλέσει μία δυνατή εικόνα στον οποιοδήποτε παρατηρητή. Η ποιότητα στην πόλη γίνεται εμφανής όταν αυτή είναι καλά συγκροτημένη, σαφής, αξιοσημείωτη, προκαλεί το μάτι και το αυτί για περισσότερη προσοχή και συμμετοχή.⁸⁸ Καθώς η ανάπτυξη της εικόνας μίας πόλης αποτελεί διαδικασία αμφίδρομη ανάμεσα στον παρατηρητή και σε εκείνο που παρατηρείται, είναι δυνατό να ενδυναμωθεί(η εικόνα), είτε επανεκπαιδεύοντας τον παρατηρητή ή επαναδιαμορφώνοντας το περιβάλλον του.⁸⁹ Πέρα από αυτό που βλέπει, ο παρατηρητής ερμηνεύει σημάδια και δέχεται μακρινά στοιχεία(όπως ακριβώς στη ζούγκλα ένας θόρυβος στις φυλλωσιές μεταφράζεται σε ένα ζώο που πιθανότατα κρύβεται). Σκέφτεται. Η σκέψη ποτέ δε μένει σε αυτό που βλέπουμε. Στοιχεία της μνήμης ανακαλούνται εξ' αιτίας ερεθισμάτων του περιβάλλοντος και η εικόνα ξεφεύγει της φωτογραφικής εντύπωσης(κοιτάω-βλέπω-camouflage).

⁸⁷⁻⁹³ K.Lynch, *The image of the city*, MIT Press, 1960, σελ.10-11

Η δημόσια εικόνα της πόλης του Lynch και τα στοιχεία της⁹⁰

Σύμφωνα με τον Lynch η πόλη συντίθεται από δρόμους, ακμές, συνοικίες, κόμβους και τοπόσημα. Είναι τα στοιχεία που εύκολα κάποιος αναγνωρίζει στην πόλη, και οι διάφοροι συνδυασμοί τους δίνουν διαφορετικό χαρακτήρα σε τμήματα ή και το σύνολο της πόλης.

path | δρόμος - μονοπάτι - πορεία

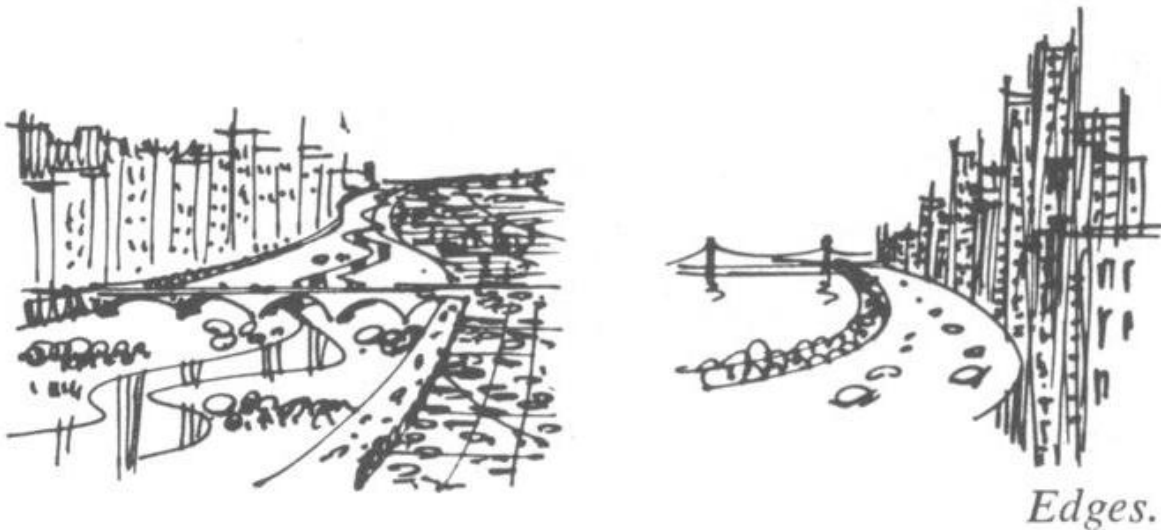
⁹⁰ Κ.Lynch, *The image of the city*, MIT Press, 1960, σελ.47

Πρόκειται για τα κανάλια τα οποία ο παρατηρητής χρησιμοποιεί και κινείται σε αυτά συνήθως, σποραδικά ή δυνητικά. Μπορεί να είναι δρόμοι, διαβάσεις, γραμμές διελεύσεων, σιδηρόδρομοι. Στην εικόνα πολλών ανθρώπων για μια πόλη αποτελούν το στοιχείο που υπερισχύει. Οι άνθρωποι παρατηρούν την πόλη κινούμενοι σε δρόμους-μονοπάτια, και σύμφωνα με αυτά οργανώνονται και σε αυτά συνδέονται άλλα περιβαλλοντικά στοιχεία.

Ο βαθμός οικειότητας αυξάνεται καθώς χειριζόμαστε ευκολότερα μικρότερης κλίμακας σημεία στην πόλη(δρόμους, τοπόσημα). Εμπόδια στην κυκλοφορία που συχνά περιπλέκουν την αστική κατασκευή, κάνουν εμφανή τη δυνατότητα εγκάρσιας ροής της κυκλοφορίας σε μικρότερης σημασίας κανάλια που πια μετατρέπονται σε πρωτεύοντα(σε σημασία τουλάχιστον). Χωρικά χαρακτηριστικά επίσης ενισχύουν την εικόνα ενός δρόμου-μονοπατιού όπως το παράδειγμα του μικρού ή μεγάλου πλάτους ενός δρόμου που συχνά δίνει πληροφορίες για τη σημασία του. Κοινή θεώρηση το μεγάλο πλάτος για τους κύριους δρόμους και χωρική στενότητα για τους παράδρομους και τα σοκάκια. Σε συνδυασμό με το μεγάλο ύψος του κτιριακού όγκου, το μικρό πλάτος του δρόμου προσδίδει μεγάλη πυκνότητα στον ιστό. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όψεων συμβάλλουν σημαντικά στην ταυτότητα του δρόμου. Δευτερεύοντα χαρακτηριστικά όπως οι υφές του πεζοδρομίου ή φυτεύσεις προσφέρουν εξίσου στην εικόνα του δρόμου. Η εγγύτητα σε γεγονότα της πόλης προσφέρουν στο δρόμο σημασία, Σημαντικός ο παράγοντας της οπτικής που αφορά στη συνολική του αντίληψη ή την αναγνώρισή του από άλλα σημεία. Δρόμοι στους οποίους παρατηρείται έλλειψη ταυτότητας ή εύκολα θεωρούνταν παρόμοιοι με άλλους, ενώ παρατηρείται δυσκολία εύρεσής τους τόσο στην πραγματικότητα όσο και στη μνήμη. Σημαντικά χαρακτηριστικά πέραν την αναγνώρισης ενός δρόμου είναι η συνέχειά του καθώς και η κατεύθυνσή του. Ακόμη η αρχή τους και το πού οδηγούν. Δρόμοι με ποιότητα διευθύνσεως βοηθούν τον περιπατητή να εντοπίζει τη θέση του στο γενικό μήκος, το δρόμο που διέσχισε ή αυτό που του απομένει ως τον προορισμό του. Σε περιπτώσεις που παρατηρείται διακοπή του δρόμου από το περιβάλλον του, ο περιπατητής δύσκολα τον επιλέγει για να φτάσει στον προορισμό του.

Σιδηροδρομικές γραμμές και υπόγειοι σιδηρόδρομοι, δρόμοι μεγάλης κυκλοφορίας και διαβάσεις αποτελούν άμεση περιγραφή της ασυνέχειας με το άμεσο ενεργό περιβάλλον. Η λειτουργία τους γίνεται κατανοητή σε νοητικό επίπεδο (απαραίτητα στοιχεία για τη λειτουργία της πόλης) και η δομή τους εμφανίζεται αυτόνομη, ασύνδετη με αυτή του κόσμου που εξυπηρετούν (πόλη ηρακλείου-υπόγειες συνδέσεις τειχών). Η κακώς οργανωμένη διασταύρωση μπορεί να προκαλέσει σύγχυση ακόμη και όταν μιλάμε για κόμβο δύο κάθετων δρόμων ενώ η ευδιάκριτη δομή και ο καλός έλεγχος του χώρου είναι ικανά και προσανατολίσουν ακόμη και σε διασταυρώσεις με περισσότερες από τρεις εξόδους. Αντίθετα η διακλάδωση μιας βασικής πορείας μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στην αντίληψη όταν οι επιλογές που δημιουργούνται είναι ίσης σημασίας και ποιότητας. Η έλλειψη ιεράρχησης κάνει την ανάγνωση της πόλης δύσκολη. Εντούτοις, συστήματα μεγάλης κλίμακας στα οποία κύριο χαρακτηριστικό είναι η ακριβής επανάληψη μπορούν να μετατραπούν με καλή οργάνωση σε πρότυπα προσανατολισμού (ιπποδάμειο σύστημα με καλή οργάνωση των ονομάτων των δρόμων).

edges | ακμές

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται όλα τα γραμμικά στοιχεία που δε θεωρούνται δρόμοι. Είναι τα σύνορα μεταξύ δύο φάσεων. Γραμμικές διακοπές στη συνέχεια: ακτές, διακοπές σιδηρόδρομων, το τέρμα της ανάπτυξης, τείχη και τοίχοι. Πρόκειται για πλευρικές αναφορές παρά για άξονες συντεταγμένων. Τέτοια ίσως είναι εμπόδια(λίγο ή πολύ διαπερατά) που οριοθετούν μία περιοχή σε σχέση με άλλη, ή είναι ραφές, γραμμές μεταξύ δύο περιοχών που σχετίζονται ή έρχονται σε επαφή. Αν και δεν κυριαρχούν στην εικόνα, αποτελούν χαρακτηριστικό οργάνωσης ειδικά με ρόλο που συγκροτεί γενικές περιοχές ,όπως η ολική γραμμή περιγραφής της πόλης από νερό ή τείχη(ενετικά τείχη ηρακλείου).

Οι δυνατότερες ακμές, δεν είναι μόνο οπτικά εμφανείς αλλά παρουσιάζουν συνέχεια στη μορφή τους, αποτρέποντας την κίνηση μέσα από αυτές. Εντούτοις απαγορευτικές και δυσάρεστες ακμές που ορίζουν περιοχές ειδικών χρήσεων(σκουπιδότοποι) φαίνεται να περικλείουν χώρους που θεωρούνται νοηματικά ανύπαρκτοι(σκουπιδότοποι, νεκροταφεία). Σημαντική η διασπαστική(διαχωριστική) δύναμη της ακμής. Καθώς η συνέχεια και η ορατότητα είναι κρίσιμα στοιχεία για την πόλη, οι ισχυρές ακμές δεν είναι κατ' ανάγκη οι μη διαπερατές, αλλά εκείνες που συνδέουν. Που γίνονται περισσότερο στοιχεία συρραφής παρά διαχωρισμού. Οι ακμές είναι συχνά δρόμοι. Παρατηρούνται επίσης σε επίπεδα ψηλότερα από το επίπεδο του εδάφους στο οποίο δεν αποτελούν όρια, αλλά αποδεικνύονται αποτελεσματικά στοιχεία προσανατολισμού στην πόλη(ακμές ταρατσών).

districts | συνοικίες - περιοχές

Μέτρια προς μεγάλου μεγέθους τμήματα της πόλης, αντιληπτά ως εκτάσεις δύο διαστάσεων στο εσωτερικό των οποίων ο παρατηρητής εισχωρεί διανοητικά και οι οποίες είναι αναγνωρίσιμες λόγω κάποιου κοινού ιδιαίτερου χαρακτήρα. Πάντοτε αναγνωρίσιμες από το εσωτερικό, χρησιμοποιούνται και ως εξωτερική αναφορά όταν είναι ορατές στο σύνολό τους(κινούμενος δίπλα ή προς αυτές όπως η πόλη εντός ενετικών τειχών). Οι άνθρωποι δομούν εικονικά την πόλη τους με τέτοιο τρόπο, με προσωπικές διαφοροποιήσεις για το αν οι δρόμοι ή οι συνοικίες αποτελούν τα πρωτεύοντα στοιχεία.

Districts.

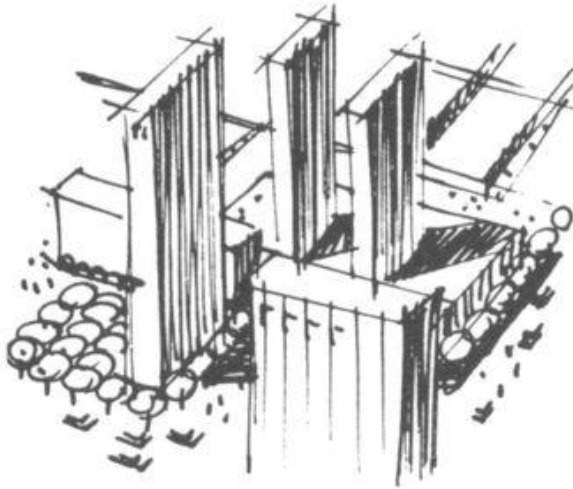
Οι περιοχές δεν είναι εύκολο να οριοθετούνται πάντοτε χωρικά. Μπορεί φυσικά να παρουσιάζουν ομοιότητες με τον περιβάλλοντά χώρο ή με γειτονικές συνοικίες(ομοιότητες στη μορφή) αλλά η νοηματική διαφοροποίησή τους από αυτά να είναι αρκετά ισχυρή ώστε τελικά να τις οριοθετεί διακριτά(οικονομικά θρησκευτικά ή κριτήρια καταγωγής, κοινωνική θέση κ.α.).

Καλώς ορισμένες χαρακτηριστικές συνοικίες συνθέτουν μια επαρκώς οργανωμένη πόλη στην οποία εύκολα προσανατολίζεται ο περιπατητής(Νέα Υόρκη). Αναγνωρίζοντας συνοικίες αντιλαμβανόμαστε σε μεγάλο βαθμό τη συνολική αστική δομή αλλά για την νοητή οργάνωση και τον προσανατολισμό μας βασιζόμαστε σε μικρότερα στοιχεία που αναγνωρίζουμε μέσα σε αυτές. Τα φυσικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν τις περιοχές είναι θεματικές ενότητες που μπορεί να αποτελούνται από μια ατελείωτη ποικιλία εξαρτημάτων-συστατικών: υφή, χώρος, μορφή, λεπτομέρεια, σύμβολο, τύπος κτιρίου, χρήση, δραστηριότητα, κάτοικοι, βαθμός συντήρησης, τοπογραφία.⁹¹ Εκτός των ορατών, υπάρχουν και άυλα στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια συνοικία όπως το όνομά της, ο θόρυβος ή ο αποπροσανατολισμός. Εξωστρεφείς με εξωτερικές αναφορές και ισχυρές συνδέσεις με το περιβάλλον ή εσωστρεφείς, στραμμένες προς τον εαυτό τους με μικρή αναφορά προς την πόλη, οι συνοικίες οριοθετούνται ποικιλοτρόπως. Κάποιες έχουν σκληρά, αυστηρά και ακριβή όρια(Chueca). Άλλες οριοθετούνται απαλά, χωρίς ακρίβεια και άλλες δεν έχουν καθόλου όρια. Οι συνοικίες, βρίσκονται αρκετά κοντά μεταξύ τους και παρατηρούνται επαρκώς συναρμοσμένες ώστε να αποτελούν ένα συνεχές μωσαϊκό ξεχωριστών περιοχών.⁹²

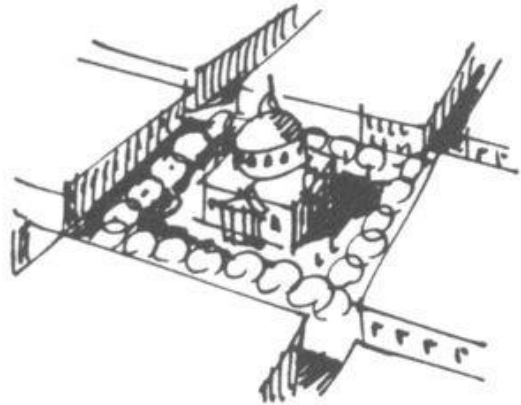
⁹¹⁻⁹² K.Lynch, *The image of the city*, MIT Press, 1960, σελ.67, σελ. 72

node | κόμβο-σημείο

Οι κόμβοι είναι σημεία, στρατηγικοί τόποι(στίγματα) στην πόλη όπου ο παρατηρητής μπορεί να εισέλθει, αποτελώντας τις εστίες έντασης από και προς τις οποίες ταξιδεύει. Αρχικά

Nodes.

Landmarks.

διασταυρώσεις, χώροι διακοπής της συγκοινωνίας, διασταύρωση ή σύγκλιση δρόμων, στιγμές αλλαγής από μία κατάσταση ή κατασκευή σε άλλη. Αλλιώς, οι κόμβοι μπορεί να είναι απλά συγκεντρώσεις, η σημασία των οποίων ενισχύεται από τη συμπύκνωση κάποιας χρήσης φυσικού χαρακτήρα όπως κάποιο γωνιακό στέκι ή μία περίκλειστη πλατεία. Κάποιοι αποτελούν την επιτομή μίας συνοικίας, στην οποία ακτινοβολεί ή επιρροή τους και αποτελούν για εκείνη σύμβολο. Αναφέρονται και ως πυρήνες ή πολικά κέντρα. Η έννοια του κόμβου σχετίζεται με την έννοια του δρόμου καθώς οι διασταυρώσεις είναι εξ' ορισμού συγκλίσεις δρόμων, συμβάντα του ταξιδιού.

Παρατηρώντας την πόλη στο σύνολό της οι κόμβοι είναι μικρά σημεία της αστικής εικόνας(στην πραγματικότητα μπορεί να είναι μία πλατεία, ενώ σημαντικοί κόμβοι θεωρούνται και οι σταθμοί μετρό), εκτεταμένα γραμμικά στοιχεία ή ακόμη και ολόκληρες περιοχές-συνοικίες(βλέποντας την πόλη σε μεγάλο επίπεδο), ή και ολόκληρη η πόλη(όταν μιλούμε για διεθνή ανάλυση). Είναι τα σημεία στα οποία η προσοχή των ατόμων κορυφώνεται καθώς πρέπει να παρθεί μία απόφαση. Εκεί, ο παρατηρητής αποδέχεται τα στοιχεία του περιβάλλοντος με μεγαλύτερη σαφήνεια από τη συνήθη. Ακόμη και αν η μορφή τους δεν είναι πάντα ευκρινής, η σημασία τους δεν εξαρτάται από αυτήν. Ο κόμβος-σημείο γίνεται αξιομνημόνευτος όταν ο χώρος στον οποίο βρίσκεται έχει μια συγκεκριμένη μορφή, λόγων αυξημένης επιρροής. Όπως οι περιοχές μπορούν να είναι εσωστρεφείς ή εξωστρεφείς.

landmarks | τοπόσημα

Είναι ένας άλλος τύπος σημείου αναφοράς αλλά σε αυτή την περίπτωση ο παρατηρητής δεν εισέρχεται κάπου. Χρησιμοποιούνται ωε εξωτερικές αναφορές. Είναι απλά καθορισμένα φυσικά αντικείμενα όπως ένα κτίριο, ένα σημείο(σήμα ή πινακίδα), ένα κατάστημα ή και ένα βουνό. Η χρήση τους αφορά στη διαδικασία να ξεχωρίζεις ένα στοιχείο από πλήθος πιθανοτήτων. Κάποια τοπόσημα είναι μακρινά, τυπικά, εμφανή από πολλές γωνίες(οπτικές) και αποστάσεις πάνω από τις κορυφές μικρότερων στοιχείων και χρησιμοποιούνται ως ακτινωτές αναφορές. Μπορεί να βρίσκονται εντός πόλης ή σε τέτοια απόσταση που για πρακτικούς σκοπούς συμβολίζουν μία συνεχή κατεύθυνση(απομονωμένοι πύργοι, χρυσοί τρούλοι, μεγάλοι λόφοι). Ακόμα και ένα κινητό σημείο, όπως ο ήλιος, του οποίου η κίνηση είναι επαρκώς αργή και τακτική, μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοιο(*teatro del mondo*). Άλλα τοπόσημα είναι πρωτίστως τοπικά, ορατά σε περιορισμένες τοποθεσίες και από συγκεκριμένες προσεγγίσεις. Είναι τα αμέτρητα σήματα, οι προσόψεις καταστημάτων, τα δέντρα, τα πόμολα και άλλες αστικές λεπτομέρειες που γεμίζουν την εικόνα των περισσότερων παρατηρητών. Συχνά χρησιμοποιούνται ως τα στοιχεία της ταυτότητας ή και κατασκευής, σε αυτά βασίζεται ένα ταξίδι σε κάποιο τόπο που μας γίνεται οικείος.

Μπορεί να διαφέρουν ευρέως σε κλίμακα. Για εκείνους που έχουν την τάση να νιώθουν την πόλη οικεία, τα τοπόσημα μπορούν να γίνουν ο μόνος τρόπος προσανατολισμού και σημεία αναφοράς στην κίνησή τους. Για να επιλεγεί ένα σημείο ως τοπόσημο, και για να είναι αναγνωρίσιμο, πρέπει να έχει μία μορφή, να παρουσιάζει αντίθεση με το περιβάλλον του(να ξεχωρίζει) και να αναδεικνύεται χωρικά. Τοπόσημο μπορεί να γίνει εκείνο που φαινομενικά είναι ξένο στο σύνολο της πόλης(κάτι καθαρό σε βρόμικο περιβάλλον ή κάτι νέο στην παλιά πόλη). Πέρα από τη μορφή, η λειτουργία(χρήση) μπορεί να δώσει σε ένα χώρο ή κτίριο χαρακτήρα τοποσήμου. Η αξία του αντικειμένου ως τοπόσημο αυξάνεται καθώς επισυνάπτεται σε αυτό κάποια ιστορία, ένα σημάδι ή κάποιο

νόημα.⁹³ Τοπόσημα ορατά από κοντά και μακριά συνήθως χρησιμοποιούνται για το γενικό προσανατολισμό μέσα στον ιστό.

Συμπερασματικά, διαφορετικές οπτικές αλλάζουν τη φυσική εικόνα, κάνοντας το ίδιο αντικείμενο για κάποιον τοπόσημο και για άλλον ακμή. Κανένα στοιχείο δε λειτουργεί αυτόνομα. Οι περιοχές(συνοικίες) δομούνται με σημεία, ορίζονται από ακμές(άκρες), διαπερνώνται από δρόμους-μονοπάτια και εμπλουτίζονται με τοπόσημα. Τα στοιχεία της πόλης επικαλύπτουν και διατρυπούν το ένα το άλλο.

teatro del mondo, τοπόσημο σε κίνηση

⁹³ Κ.Lynch, *The image of the city*, MIT Press, 1960, σελ. 81

B.3.1 χώρος και προσανατολισμός

Η ανεξέλεγκτη βιομηχανοποίηση των πόλεων και οι συνεχείς αλλαγές του κοινωνικού μοτίβου, εμφανίζονται ως μεταβολές και αλλαγές στον αστικό ιστό. Σχηματοποιήσεις κενές νοήματος ή περιεχομένου, για παράδειγμα, προκαλούν τον εύκολο αποπροσανατολισμό του ατόμου και αποδυναμώνουν την έννοια της πόλης ως κοινωνικό και ιδεολογικός χώρος. Από άνθρωπο της φύσης και της πνευματικής αδράνειας, η πόλη μετατρέπει το άτομο σε σκεπτόμενη προσωπικότητα. Η δυνατότητα να δημιουργεί το περιβάλλον του, του επέτρεψε να δημιουργεί ξανά δάση. Αστικά δάση. Μέσα σε αυτά μπορεί να επιβιώνει και να ταιριάζει. Μόνο μέσα στο χάος των μεγαλουπόλεων. Αποπροσανατολισμένος από επιλογή.

Ο προσανατολισμός είναι το πρώτο βήμα για να εντοπίσει κανείς το δρόμο του μέσα στο χώρο. Η ανάγκη του ατόμου να γνωρίζει κάθε στιγμή πού βρίσκεται σε σχέση με το περιβάλλον του, καθιστά την ικανότητα για προσανατολισμό απαραίτητη (είτε είναι ανεπτυγμένη είτε όχι). Εντούτοις, για τους ψυχολόγους οι αισθήσεις δεν συνδέονται άμεσα με την αντίληψη για προσανατολισμό. Μιλούν για τον κόσμο γενικά όχι για επιμέρους μάτια αφτιά χέρια και μυαλά. Για εκείνους οι εκφράσεις "ευαίσθητο αυτί" και "κοφτερό μάτι" μοιάζουν να μην έχουν νόημα.

Η κίνηση του σώματος μετράει το χώρο σε σχέση με το χρονικό διάστημα. Η αίσθηση της κίνησης αποτελεί σημαντικό τμήμα της αρχιτεκτονικής καθώς επηρεάζει τις αισθήσεις και τη χωρική εμπειρία. Η κιναισθησία⁹⁴ καλλιεργείται. Όμως, δεν είναι δυνατή πάντοτε η εξάσκηση της καθώς το σώμα χρησιμοποιεί μηχανές για τη μεταφορά του (μέσα μεταφοράς, ανελκυστήρες κ.α.). Παραμένει αδρανές σε σχέση με το περιβάλλον του και χάνει τη συσχέτισή του με το χώρο. Αποπροσανατολίζεται.

Η αρχιτεκτονική στο σύνολό της λειτουργεί ως δυναμικό κίνητρο για την κίνηση, πραγματική είτε και φανταστική. Ένα κτίριο υποκινεί μια δράση, γίνεται σκηνή για κάποια

⁹⁴ Κιναισθησία: [ετυμολογία: κιν(ινώ)-αισθησ(αίσθηση)-ια] (φυσιολογία) α) η λειτουργία με την οποία αντιλαμβανόμαστε τις μυϊκές κινήσεις και συστολές, β) (συνεκδοχικά) το σύνολο των κιναισθητικών ή μυϊκών αισθήσεων.

κίνηση διάδραση. Είναι ο ένας από τους συμμετέχοντες στο διάλογο με το σώμα.⁹⁵ Η αλληλεπίδραση του σώματος με τα κτίρια γύρω ενισχύεται ή και αποθαρρύνεται μέσω της απτικής αίσθησης, των απτών ποιοτήτων που συναντούμε.⁹⁶ Λείες επιφάνειες προσεγγίζονται μέσω αφής, ενώ μεγαλύτερη προσοχή δίνεται στην επαφή με ακατέργαστες επιφάνειες. Προσεγγίζουμε επιθετικές γωνίες κινούμενοι ακτινωτά και κινούμαστε επιφυλακτικά σε χώρους στενούς(πχ. διάδρομοι).

Δημιουργούμε νοητικούς χάρτες (οργανωμένες αναπαραστάσεις της πραγματικότητας), ή αλλιώς υποκειμενικές αναγνώσεις ενός αντικειμενικού περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τη νοηματική χαρτογράφηση, ο άνθρωπος προσανατολίζεται, αντιλαμβάνεται αντικείμενα του περιβάλλοντος, προβλέπει συμπεριφορές και υπολογίζει αποστάσεις σε χώρο και χρόνο συνδέοντας την αφετηρία με τον προορισμό. Παρά το γεγονός ότι κινούμαστε γρηγορότερα και φτάνουμε μακρύτερα, λειτουργούμε τελικά περιορίζοντας το ρεπερτόριο των ενεργών κινήσεών μας. Η κίνηση του σώματος αντικαθίσταται με το ακίνητο σώμα. Αντικατάσταση της κίνησης με την παγωμένη ταχύτητα.⁹⁷

Την περιβαλλοντική ιδιότητα που προστατεύει τον άνθρωπο από την απώλεια προσανατολισμού ο Lynch την αποκαλεί "απεικονισιμότητα"(imageability).

⁹⁵⁻⁹⁶⁻⁹⁷ Kent C. Bloomer, Charles W. Moore, *Body, Memory and Architecture*, εκδόσεις Yale University Press, Κονέκτικατ 1977, σελ. 59, σελ. 71, σελ.72

γνωρίζοντας την πόλη όπως
την παλάμη του χεριού

B.3.2 χώρος και κυκλοφορία

Η πολυπλοκότητα της πόλης μειώνεται καθώς εστιάζουμε από τον αστικό ιστό στη μονάδα κατοίκησης. Εντούτοις, η χρήση του αυτοκινήτου αυξάνει την πολυπλοκότητα του κόσμου μας (τουλάχιστον οπτικά) στη μικρή κλίμακα κάνοντας ευκολότερη και ταχύτερη την ανάγνωση της μεγάλης κλίμακας. Έτσι ο κάτοικος της σύγχρονης πόλης αποζημιώνεται κάπως για τη φτώχεια της μικροκλίμακας, έχοντας τη δυνατότητα να συλλαμβάνει την πόλη στην έκτασή της (ή τουλάχιστον να έχει την αίσθηση ότι έρχεται σε επαφή με ένα σημαντικό τμήμα της) χωρίς να αναλώνει το χρόνο του σε μικροπεριβάλλοντα τα οποία στερούνται ιδιαίτερου ενδιαφέροντος.⁹⁸

Αναφερόμενοι στην κυκλοφορία μιας πόλης οφείλουμε να αναλύουμε παράλληλα τη δυνατότητα των πεζών, των οχημάτων και των ποδηλάτων να χρησιμοποιούν εύρυθμα το δίκτυο μετακινήσεων και κινήσεων της πόλης καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις αλληλεπίδρασης στον αστικό ιστό. Σημαντικά στοιχεία της οργανωμένης κυκλοφορίας στην πόλη αποτελούν η ιεράρχηση των δικτύων κίνησης οχημάτων και μέσων μαζικής μεταφοράς, η μέριμνα για τους πεζούς και τους ποδηλάτες αλλά και η πλαισίωση του κυκλοφοριακού δικτύου με τους απαραίτητους χώρους στάσης και στάθμευσης (από οργανωμένους χώρους στάθμευσης, έως πλατείες, πάρκα και αναψυκτήρια).

Σε μία πόλη όπως το Ηράκλειο, όπου το κέντρο αποτελεί τον πυρήνα στον οποίο συγκεντρώνονται χρήσεις εμπορίου, διασκέδασης και δημόσιες υπηρεσίες, η άτακτη κυκλοφορία, φανερώνει πέρα από τα προφανή προβλήματα στην κίνηση, άλλα προβλήματα ρύπανσης και υποβάθμισης της ποιότητας ζωής.

⁹⁸ Παύλος Λέφας, Walter Siebel, Jerome Binde, *Αύριο οι πόλεις*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2003, σελ.37

B.3.3 χώρος ανάμεσα στις πόλεις

Οι παραδοσιακές αντιλήψεις για το διαχωρισμό μεταξύ πόλης και χωριού τείνουν να αμβλυνθούν. Οι σύγχρονες ελληνικές πόλεις, παρά το όποιο μέγεθος, διαχέονται προς τον αγροτικό χώρο δημιουργώντας τάσεις απορρόφησης κάθε νέου γειτονικού ακατέργαστου κυρίως περιβάλλοντος.

Η ύπαιθρος εμφανίζει χαρακτήρα αναψυχής και ψυχαγωγίας. Εξοχικές κατοικίες (ως προνόμιο ελιτίστικων κοινωνικών ομάδων και σε μικρότερο βαθμό τουριστικές επισκέψεις), εξορμήσεις και εκδρομές αλλά και μικρές φυγές κοντά πάντα στη σιγουριά της πόλης, διεκδικούν την ύπαιθρο. Η ύπαιθρος βρίσκεται σε συνεχή δυναμική και τείνει να μεταλλάσσεται σε ένα χώρο όπου τα αστικά και αγροτικά, δομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά αναμειγνύονται.⁹⁹

Η ζωή γίνεται "αμφί-βια" (και στις δύο καταστάσεις αστικού και υπαίθρου) με αποτέλεσμα στοιχεία της πόλης να μεταφέρονται στην ύπαιθρο, και το αντίστροφο (σε μικρότερο βαθμό). Η ομοιογενοποίηση πόλης και χωριού είναι πολύ κοντά. Η ύπαιθρος εξαστικοποιείται.

Οι ψυχαγωγικές δραστηριότητες κερδίζουν όλο και περισσότερα εδάφη εις βάρος του πρωτογενούς τομέα. Παρατηρείται μεγάλη ροή πληθυσμού προς την προαστιακή-αγροτική ζώνη γύρω από τις πόλεις, η οποία αποτελεί χώρο υποδοχής δύο τάσεων. Αποτελεί ανάσα για τον αστό(αφού βρίσκεται κοντά στον αστικό πυρήνα, από τον οποίο εξαρτάται, αλλά προσφέρει και καλύτερες συνθήκες ζωής) αλλά και σταθμό για τον κάτοικο της οικονομικά αποδυναμωμένης υπαίθρου. Πρόκειται για μια ζώνη "ψευδοϋπαίθρου".

Πέρα από τις περιγραφές και αναλύσεις περί του χώρου ανάμεσα στις πόλεις, υπάρχουν και απόψεις, σύμφωνα με τις οποίες ο χώρος αυτός αναζητείται. Ο Javier Echeverria (ισπανός φιλόσοφος) υποστηρίζει ότι ο χώρος μεταξύ πόλεων είναι ανύπαρκτος. Αναφερόμενος στην "τηλεπόλη" περιγράφει μια μη εδαφική πόλη, αποτελούμενη από ένα

⁹⁹ συλλογικό έργο, *Η διεκδίκηση της υπαίθρου*, εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2009, σελ.276

δίκτυο ατόμων χωρικά διασκορπισμένων σε μεγάλες αποστάσεις, που παραμένουν όμως συνδεδεμένοι μέσω τεχνολογίας. Η κοινωνία γίνεται ανοικτή, ο τρόπος ζωής αλλάζει αλλά χωρικά οι πόλεις, τα χωριά και η αρχιτεκτονική δεν παρουσιάζουν διαφορές.

Γ. Το ανοίκειο της πόλης ως σύνολο χαοτικό.

Παράρτημα Ηράκλειο.

Γ.1. η δομή της πόλης | το μοντέλο.

Η πόλη κάστρο. Η πόλη του Ηρακλείου εκτείνεται από τα ενετικά τείχη έως και το βόρειο θαλάσσιο μέτωπο. Στον πυρήνα αυτό συνυπάρχουν πολυώροφα κτίρια, πυκνοκατοικημένες περιοχές, αδιέξοδα και νεότερα κτίρια(νέα Βικελαία στην πλατεία Λιονταριών), ενώ συναντά κανείς συνωστισμένες δραστηριότητες που ενεργοποιούν την πόλη, αποδυναμώνοντας σε σημασία τις πολυάριθμες γειτονικές περιοχές εκτός κέντρου που φιλοξενούν υποβαθμισμένα οικιστικά σύνολα(βιομηχανικές περιοχές, ΧΥΤΑ, λαχαναγορά). Έντονα χαρακτηριστικά κάνουν διακριτές τις γειτονιές(εντός τειχών), και έντονα συμβολικά στοιχεία και μνημεία ζωντανεύουν σε παρόντα χρόνο την ιστορία της πόλης.

Η ασταμάτητη διασπορά των εμπορικών λειτουργιών(η τριτογενοποίηση), δίνει την αίσθηση ενός συνεχώς μεταβαλλόμενου αστικού τοπίου (καθώς και η ίδια η φύση του εμπορίου μεταβάλλεται αδιάκοπα). Η αρχιτεκτονική χάνει την αυτοδυναμία της ως "πρώτη ύλη" στο δομημένο περιβάλλον και λειτουργεί ως προσαρμοζόμενος αρωγός στις μεταβολές της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής υπόστασης των πόλεων.

Από το τέλος ήδη του α' παγκοσμίου πολέμου, όπως στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές πόλεις έτσι και στο Ηράκλειο, οι τάσεις επέκτασης των πόλεων τείνουν στην προαστικοποίηση (κίνηση προς τα προάστια). Πρόκειται για μια πολύτροπη αποδυναμωση του αστικού πυρήνα (τουλάχιστον πληθυσμιακά).¹⁰⁰ Το "κέντρο" της πόλης κατοικείται από εκπαιδευτικούς μετανάστες(φοιτητές που με το πέρας των σπουδών εγκαταλείπουν το κέντρο δίνοντας τη θέση του σε νέους), από μετανάστες εξωευρωπαϊκών χωρών και λιγοστούς ντόπιους, ενώ γίνεται δεξαμενή υποδοχής προβληματικών ομάδων (φτωχοί, άνεργοι,

¹⁰⁰ ΗΠΑ: Τα 2/3 του πληθυσμού ζει στα προάστια ενώ ισόποση εμφανίζεται η τάση αυτή και στην Ευρώπη.

ηλικιωμένοι, αλλοδαποί). Την κίνηση του πληθυσμού προς τα προάστια, ακολουθούν η βιομηχανία, οι θέσεις εργασίας και οι καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, δημιουργώντας πέραν των κοινωνικών, οικονομικά και χωροταξικά-πολεοδομικά προβλήματα δύσκολα αντιμετωπίσιμα.

Οργανικές πόλεις, όπως το Ηράκλειο με φαινομενικά ακαθόριστες δομές, αν και αρχικά χαρακτηρίζονται χαοτικές, εμφανίζουν εν τέλει σταθερή εσωτερική συγκρότηση και συνοχή, δημιουργώντας μία αίσθηση ολότητας που συνδέει με τους χρήστες τους με βαθιά συναισθήματα. Τμήματα του παρελθόντος ανιχνεύονται εύκολα είτε στην οργάνωση των βασικών οδικών αξόνων(δύο εμπορικές οδοί κάθετοι μεταξύ τους), είτε στην άναρχη εντός των τειχών δόμηση(αραβοβυζαντινό παλίμψηστο), ή στην εύκολη αναγνώριση των συνοικιών(βυζαντινή περίοδος), συγχωνευμένα μέσα στους ακανόνιστους χωρικούς σχηματισμούς.

Έντονο στην ελληνική πραγματικότητα και εντονότερο στο Ηράκλειο το στοιχείο του κενού. Διαφόρων τύπων και μεγεθών είτε λείπουν, είτε εμφανίζονται ως κενά νοήματος ή μή-τόποι είτε σπάνια, υπάρχουν και λειτουργούν άρτια(προσφέροντας στην πόλη). Οι πόλεις γίνονται έργα κυβισμού όπου φόντο και σχήμα, κενό και πλήρες δε διαχωρίζονται και η μορφή γίνεται ένα με το διάκοσμο. Σφραγισμένα ανοίγματα φανερώνουν την αποστροφή από το περιβάλλον, τη διακοπή του μέσα από το έξω καθώς και τη δυνατότητα τεχνολογικών μηχανισμών(κλιματισμός) να δημιουργήσουν τις βέλτιστες εσωτερικές συνθήκες διαβίωσης. Εφήμερες κατασκευές καλύπτουν τα κτίρια από το επίπεδο της γης έως τους ορόφους και τυφλές προσόψεις κοσμούνται από εφήμερες διακοσμήσεις(grafitty). Τέλος αναμονές στα δώματα μαρτυρούν την τάση της καθ' ύψους ανάπτυξης της πόλης λόγω της αυξανόμενης ζήτησης νέου χώρου.

Για να αποκτήα χαρακτήρα μία πόλη, πρέπει τα άτομα να σχηματίζουν γι αυτήν μια οποιαδήποτε γνώμη. Με τον προσδιορισμό του χώρου η πόλη αποκτά φυσιογνωμία. Η φυσιογνωμία ως προϊόν έντονης αντίληψης, αποτελείται από τα χαρακτηριστικά της πόλης που αλληλεπιδρούν με τον άνθρωπο, διαμορφώνονται από αυτόν και τον διαμορφώνουν.

Σε μεγάλες πόλεις όπως το Ηράκλειο, η ισότροπη έκφραση των μορφών, των στυλ, των τρόπων κατασκευής και των υλικών σε διαφορετικούς τόπους, δημιουργούν μία παγκόσμια φυσιογνωμία αποτελούμενη από πολλές παρόμοιες ταυτότητες. Η παγκοσμιοποίηση, η μαζική κουλτούρα και η έλλειψη του "δεσίματος" κοινωνικού, πολιτισμικού και τοπικού χαρακτήρα, περιγράφουν ικανοποιητικά τον όρο της ατοπικότητας και υποβοηθούν τη δημιουργία της γενικής πόλης.¹⁰¹ Παγκόσμιες διαδικασίες (π.χ. εμπόριο) που δεν περιορίζονται σε εθνικά όρια, η συμπύκνωση του χώρου και του χρόνου("μικραίνουν οι αποστάσεις"), η τυποποίηση και η απαξίωση του τοπικού πλήττουν την ιδιαίτερη ταυτότητα του Ηρακλείου, η οποία γίνεται μία από τις επιλογές του επισκέπτη μέσα στο άπειρο φάσμα επιλογών που διαθέτει σε οποιοδήποτε μέρος, οποιαδήποτε χρονική στιγμή. Ο πολιτισμός επίσης κατασκευάζεται ως προϊόν στη διαδικασία της μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης και απευθύνεται σε οποιονδήποτε καταναλωτή. Όλες οι γενικές πόλεις(και το Ηράκλειο κοντά σε αυτές) προέρχονται από την *tabula rasa*. Από τη διαφορετικότητα καταλήγουν στην υπεραπλούστευση της ταυτότητάς τους. Από πολεοδομικής-χωρικής άποψης, οι επιλογές σε μια τέτοια πόλη είναι άπειρες, όπως και οι συνδυασμοί δρόμων, κτιρίων και φύσης(τα τρία ουσιαστικά στοιχεία της μεγάλης πόλης). Το Ηράκλειο ως σύγχρονο αστικό κέντρο μοιάζει σε δομή και μορφή σε εκείνες της παγκοσμιοποιημένης πόλης συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. Υλικά, μορφές και κλίμακες της "μαζικής κουλτούρας" εγκαθίστανται στον ιστό της πόλης παρασιτικά απειλώντας τη φυσιογνωμία της(αν υπάρχει πια). Είναι μια πόλη γεμάτη κατώφλια, ενδιάμεσους μεταβατικούς δηλαδή χώρους που ενώνουν διαφορετικούς χώρους, χωρίζοντάς τους.

¹⁰¹ Γκούμα Δανάη Εύα, Παγωνάκη Μαρία, ερευνητική εργασία: *Ηράκλειο-Κρήτης: Η αντιληπτική διάσταση της πόλης*, Πάτρα 2006, σελ.28

Γ.2. οι γειτονιές | από το δρόμο στην ταράτσα

Το Ηράκλειο, γνωστό για την ελλιπή πολεοδομική χάραξη και την ανομοιομορφία του, με ιστορία αιώνων που υπενθυμίζουν τα αμέτρητα μνημεία σε κάθε γωνιά της πόλης αποτελεί την πιο χαρακτηριστική πόλη για την αποστροφή της στη θάλασσα.

Η ταράτσα αποτελεί μεγάλο τμήμα του υπαίθριου χώρου(ίσως και το σύνολο) του κτισμένου αστικού όγκου. Παρ' όλα αυτά, μέχρι πρότινος, στην ελληνική πραγματικότητα, η ταράτσα θεωρείτο βοηθητικός χώρος αποθήκευσης και μπουγάδας συχνά υποβαθμισμένος και απορυσθμισμένος προς κάθε χρήση. Τα δώματα, υποβαθμισμένο τοπίο σκωρίας, δύσκολα διαχειρίσιμα, αποτελούν αυτό που περιπτύχει από τον αστικό ιστό. Στοιχείο κλειδί στη μορφολογία της πόλης, ανάσα μέσα στην αστική πυκνότητα, την αποκρουστική αρκετές φορές θέα μα και τις ασφυκτικές γειτνιάσεις, η ταράτσα προσδίδει στην κατοίκηση και την αστική ζωή το νόημα της "ανοικτής" ποιότητας.¹⁰² Χώροι που όταν σχηματίζουν το ενδιαφέρον περιβάλλον προς το άτομο, προωθούν την κοινωνικοποίηση και την περισυλλογή (στοχασμό) σε "άλλα επίπεδα". Άλλωστε, ο όρος ρετιρέ ερχόμενος από τη γαλλική λέξη *retirer* φανερώνει μια κατάσταση απομόνωσης, ξεκούρασης και απόσυρσης.

Στην πόλη αυτή, είναι χωρικά εμφανής η διάκριση ιδιωτικού και δημόσιου, με τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες να οργανώνονται στο κέντρο, φθίνοντας προς την περιφέρεια όπου κυριαρχεί η κατοικία, σε γειτονίες χωρίς κέντρα. Στο ισόγειο, το κύριο εμπορικό τμήμα της πόλης, ικανοποιείται η κάθε είδους ζήτηση των πολιτών και αποθαρρύνεται η κατοίκηση. Ο φόβος για κατοίκηση στο ισόγειο λόγω εύκολης πρόσβασης περιορίζει τον κάτοικο είτε σε ψηλότερα επίπεδα ή εκτός αστικού κέντρου. Ανοικτοί-δημόσιοι χώροι στο κέντρο, ιδιωτικοί και αδιέξοδα προς την περιφέρεια, η πόλη αποπροσανατολίζει τον επισκέπτη σε μία αντίληψη για το χώρο φερμένη από την ανατολή.

Οι κάτοικοι-πολίτες του Ηρακλείου θεωρούν ξένο το δημόσιο χώρο κάθε είδους καθώς δεν τους ανήκει με όρους ιδιοκτησίας και επομένως δεν αναπτύσσουν συναισθηματικούς δεσμούς θεωρώντας ότι πλατείες, πάρκα και δημόσιος χώρος δεν

¹⁰² Alejandro Bahamon, Terrace design, Te Neues, 2005

εξυπηρετούν καμία ανάγκη τους. Είναι όμως τελικά όλα τα μουσεία ίδια και αρκεί ένας χώρος με τα προσωπικά μας αντικείμενα να χαρακτηριστεί ως η κατοικία μας, κάτι δικό μας?

Γ.3. κυκλοφορία | λιμάνι και αεροδρόμιο

Η πόλη-λιμάνι.

Τα δίκτυα υποδομών διαχέονται για την κάλυψη των αναγκών της πόλης. Τα υφιστάμενα δίκτυα δύσκολα μπορούν να εξυπηρετήσουν την τροφοδοσία των πόλεων, κόμβους μεταφορών, ύδρευση, διαχείριση αποβλήτων, ενέργεια και επικοινωνίες.¹⁰³

Κύριος τροφοδότης της πόλης, χώρος εργασίας εξειδικευμένων ατόμων, όμως και οργάνωσης του στόλου, το λιμάνι αποτελεί τη βάση της λειτουργίας της πόλης. Η χωροθέτησή του καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το εμπόριο και την άμυνα. Ως το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, το λιμάνι υποστηρίζει το εμπόριο και γίνεται η αχίλλειος πτέρνα σε ενδεχόμενη πολιορκία. Από τον 19ο αιώνα αποτελεί ένα από τα κυριότερα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου. Η σημασία και η προσοχή που δίνεται στο λιμάνι κάνει την πόλη να μοιάζει περισσότερο με ναυτική βάση παρά με αστική συγκρότηση. Αρχή και τέλος της οχύρωσης της πόλης το λιμάνι, και μόνη είσοδος και έξοδος από αυτήν. Εντούτοις, η δημιουργία εξειδικευμένων λειτουργικών ενοτήτων για την ομαλή λειτουργία του λιμανιού, επιτάσσει την επέκταση-τροποποίηση των τειχών (για κατοικία κυρίως).

Σε συνδυασμό με τη λειτουργία του λιμανιού, εμφανίζονται σε κομβικά σημεία μέσα στον αστικό ιστό, κτίρια υποδοχής εμπόρων και λοιμοκαθαρτήρια (όπως νοσοκομεία ναυτών και στρατιωτών). Οι κτιριακοί αυτοί όγκοι αποτελούν τη συνέχεια της δομής του λιμανιού και της οχύρωσης στο εσωτερικό της πόλης. Η κοινωνία της πόλης εμφανίζεται μεικτή και η δομή της οργανώνεται (μέσα από αυτά τα κτίρια). Η παρεμβατική πολιτική του κεντρικού κράτους γίνεται εμφανής στην εικόνα της πόλης.¹⁰⁴

Η χωροθέτηση του εμπορικού τμήματος του λιμανιού σαν συνέχεια του ενετικού, επισκιάζει το διατηρημένο μέχρι σήμερα μνημείο του Μικρού Κούλε, ενώ το σύνολο του λιμανιού γειτνιάζει με περιοχές κατοικίας και εργοστάσια.

¹⁰³ Αλέξανδρος - Φ. Λαγόπουλος, *Η ιστορία της ελληνικής πόλης*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 2004

¹⁰⁴ Νίκος Σκουτέλης, *Πόλεμος χωροτάκτης, το δίκτυο των πόλεων-οχυρών στο κατά θάλασσαν κράτος της Βενετίας 16ος-17ος αιώνας*, Πολιτιστικό ίδρυμα ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2013, σελ.120

Η ισχυρή οχύρωση της πόλης μεταμορφώνει τον οικιστικό χαρακτήρα της με ναυτική βάση σε πολεμική μηχανή.¹⁰⁵ Πολλές χρήσεις (και κτίρια κατ'επέταση) κατεδαφίζονται για να μεταφερθούν εκτός τειχών. Η ουδέτερη ζώνη (άμυνας και επίθεσης | πόλης και υπαίθρου) οριοθετεί την πόλη(και μετακινείται όταν αυτή διαχέεται) και διατηρεί από τον 16ο αιώνα ένα εργοταξιακό χαρακτήρα. Όλα αλλάζουν και δεν ολοκληρώνονται σχεδόν ποτέ.

Στο Χάνδακα, η πλατεία του αγίου Μάρκου, όπου και το δούκικο ανάκτορο, παραμένει το διοικητικό κέντρο και μετά τα έργα που περιέλαβαν το ξωπόλι, ενώ έξω από την κύρια πύλη της παλιάς πόλης διαμορφώνεται το "λαϊκό" κέντρο, η πλατεία των λαχανικών, με την ψαραγορά και την κρεαταγορά δίπλα της.¹⁰⁶

Ως σύγχρονα τείχη των πόλεων οι αυτοκινητόδρομοι(δακτύλιοι, συλλεκτήριες οδοί κ.α.) γίνονται οι νέες ουδέτερες ζώνες του αστικού τοπίου(ανάλογες της τάφρου γύρω από την οχύρωση) που εξυπηρετούν ανάγκες κίνησης, ευελιξίας και εισροής προς το κέντρο καθώς η άμυνα πια δε χρειάζεται. Η ανεξέλεγκτη όμως επέκταση και δημιουργία νέων δρόμων και δικτύων μετακίνησης δυσχεραίνουν την κυκλοφορία.

Παρατηρείται εύκολα η έλλειψη ιεράρχησης του δικτύου καθώς το οδικό δίκτυο, διατηρημένο από την εποχή της τουρκοκρατίας χρησιμοποιείται κατά βούληση ως παράπλευρα κυκλοφοριακά συστήματα για την εξοικονόμηση χρόνου. Η κακή κυκλοφορία στην πόλη αν και δε συνάδει με τα πρότυπα μιας σύγχρονης μεγαλούπολης, εντούτοις δύσκολα βελτιώνεται. Οι χρήσεις διαχωρίζονται, με το κέντρο να αδρανεί τα βράδια (λόγω καταστημάτων στο ισόγειο και γραφείων στους ορόφους) και το δημόσιο χώρο (πεζοδρόμια, πάρκα, πλατείες) να καταλαμβάνεται από ιδιώτες τις περισσότερες ώρες της μέρας. Πραγματικά δημόσιο είναι τελικά ότι απομένει.

Η πόλη αεροδρόμιο.

¹⁰⁵ συλλογικό έργο, *Η διεκδίκηση της υπαίθρου*, εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2009, σελ. 42

¹⁰⁶ Νίκος Σκουτέλης, *Πόλεμος χωροτάκτης, το δίκτυο των πόλεων-οχυρών στο κατά θάλασσαν κράτος της Βενετίας 16ος-17ος αιώνας*, Πολιτιστικό ίδρυμα ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2013, σελ.123

Ο δεύτερος σημαντικότερος ελληνικός αερολιμένας, αποτελεί κυρίως κατά τη θερινή περίοδο πύλη εισροής μεγάλου αριθμού επισκεπτών που τροφοδοτούν τον τουρισμό της πόλης και του νησιού με αποτέλεσμα την ερημοποίηση της υπαίθρου προς όφελος του τριτογενούς τομέα.

Ο εκσυγχρονισμός του αεροδρομίου (επιταγή της ραγδαίας εξέλιξης του τουρισμού ήδη από τη δεκαετία του 60), επιτάσσει ακόμη και τη δημιουργία κόμβου εξόδου από το βόρειο οδικό άξονα για την ευκολότερη πρόσβαση σε αυτό. Σήμερα, λόγω των αστικών επεκτάσεων, το αεροδρόμιο της πόλης βρίσκεται εγκλωβισμένο στον ιστό, προκαλώντας αρκετά προβλήματα ηχορύπανσης στις κοντινές συνοικίες(Αλικαρνασσού), αλλά και το φόβο επικείμενου ατυχήματος.

Γ.4. Όρια του οικείου και σκωριοτοπία | η μαζική φυγή του σαββατοκύριακου το χωριό

Οικείο θεωρείται οτιδήποτε γνώριμο. Εν τούτοις οι ελληνικές πόλεις γενικά χαρακτηρίζονται ανοίκειες. Περιορίζοντας τη ζωή στα αυστηρά όρια του αστικού καννάβου, η πόλη ως μέσο περιορισμού του ατόμου γίνεται απωθητική. *"Οι ανάγκες και οι δυνατότητες προς τη ζωή μεταβάλλονται στο χρόνο και η αρχιτεκτονική για να μπορέσει να φιλοξενήσει δράση που αλλάζει μορφή δε μπορεί να παραμένει προσκολλημένη στο μοτίβο της στέγης που μας προφυλάσσει από τις εχθρικές κλιματικές καταστάσεις".*¹⁰⁷

Η οικειότητα είναι αντιστρόφως ανάλογη με την απόσταση. Είναι γεγονός πως η δυνατότητα οπτικής επαφής με κάποιο αντικείμενο, ελαττώνει την απόστασή μας από αυτό, με το οποίο μπορούμε να αναπτύσσουμε οικειότητα ακόμη και χωρίς την άμεση επαφή με αυτό. Η αδυναμία διαχείρισης του όγκου μιας μεγαλούπολης, αναγκάζει τον πολίτη-περιπατητή σε άκριτη παρατήρηση και κατάταξη της αρχιτεκτονικής σε κατηγορίες από το "πιο μοντέρνο" έως το "λιγότερο ωραίο".¹⁰⁸ Η λατρεία στο αντικείμενο εκδηλώνεται. Στην αρχιτεκτονική περιγραφή συχνά συγχέεται το μέγεθος με την αξία και την ποιότητα.

Με δεδομένο ότι ο βασικός κύκλος ημερήσιας και εποχιακής δράσης των κατοίκων κατευθύνεται προς τρεις τύπους χώρων που διαχέονται στην πόλη, δηλαδή τις θέσεις απασχόλησης, τις θέσεις κατοίκησης και τις θέσεις αναψυχής, τότε οι επιλογές των κατοίκων για το που και πως θα ζήσουν μέσα στην πόλη, ούτε απλές, ούτε μονοσήμαντες είναι. Η αστική κινητικότητα προσδιορίζεται από τρεις παράγοντες: τις προτιμήσεις, τις ευκαιρίες ή δυνατότητες και τους περιορισμούς.¹⁰⁹ Έχοντας (στην πλειοψηφία τους) ξεπεράσει την εποχή της αστικοποίησης¹¹⁰, στα κέντρα των ελληνικών πόλεων παρατηρούνται και διαδέχονται η

¹⁰⁷ Άρης Κωνσταντινίδης

¹⁰⁸ Ι. Δεσποτόπουλος, *Η ιδεολογική δομή των πόλεων*, εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1997, σελ.13

¹⁰⁹ συλλογικό έργο, *Η διεκδίκηση της υπαίθρου*, εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2009, σελ. 273

¹¹⁰ Αστικοποίηση: δημιουργείται έντονη συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων από την περιφέρεια στο μητροπολιτικό κέντρο. Η συσσώρευση αυτή δημιουργεί διόγκωση αρνητικών εξωτερικών οικονομικών, κυκλοφοριακά προβλήματα και δυσμενείς μετακινήσεις, έλλειψη χώρων, αύξηση τιμών γης, δυσμενές περιβάλλον διαβίωσης. Η ιστορία της ελληνικής πόλης. σ. 420

μία την άλλη χωρίς καθορισμένη ακολουθία, οι φάσεις της προαστικοποίησης¹¹¹, αποαστικοποίησης¹¹² και επαναστικοποίησης¹¹³. Το χαοτικό αστικό περιβάλλον προκαλεί απέχθεια και οι κάτοικοι επιζητούν τη μαζική φυγή ικανοποιητικά μακριά από τον αστικό ιστό, όπου απολαμβάνουν ποιότητες που εκλείπουν στην πόλη (επαφή με τη φύση, υπαίθριες δραστηριότητες) και διαμορφώνουν το περιβάλλον κατά προσωπική βούληση. Πρόκειται για το φαινόμενο της μαζικής φυγής του σαββατοκύριακου προς την ύπαιθρο και το κοντινό χωριό. Ο Θεοκλής Καναρέλης υποστηρίζει ότι *"το σαββατοκύριακο αναπαύεται η πραγματικότητα"*.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ανοίκειο υπάγεται στην κατηγορία των στοιχείων που προκαλούν φόβο, τρόμο και φρίκη, [...], έτσι ώστε καταλήγει συνήθως σε ταυτοσημία με το τρομακτικό.¹¹⁴ Εντούτοις, φόβος και ανοίκειο δεν είναι έννοιες συνώνυμες. Το ανοίκειο ανάγεται σε κάτι που παλαιότερα ήταν γνωστό ή οικείο, κάθε τι που αναδύεται στην επιφάνεια, ενώ όφειλε να παραμένει κρυφό. Κάτι οικείο μπορεί να γίνει ανοίκειο αλλά το ανοίκειο(ως μη γνωστό) δεν είναι κατά κανόνα τρομακτικό. Κίνδυνος υπάρχει κάτι νέο με το οποίο ερχόμαστε πρώτη φορά σε επαφή να θεωρηθεί από τρομακτικό έως και ανοίκειο. Κατά τον Γιέντς, *"την αίσθηση του ανοίκειου γεννά η αβεβαιότητα σε λογικό επίπεδο"*. Πλήρης

¹¹¹ Προαστικοποίηση: παρατηρείται μετακίνηση πληθυσμού προς την περίμετρο του μητροπολιτικού κέντρου για αναζήτηση καλύτερων συνθηκών κατοικίας σε παλαιά ή νέα προάστια. Η ιστορία της ελληνικής πόλης. σ. 420

¹¹² Αποαστικοποίηση: παρατηρούνται μετακινήσεις παραγωγικών δραστηριοτήτων και επιχειρήσεων προς τα προάστια, και επομένως ένταση της συσσώρευσης αυτά και απαξίωση των κεντρικών περιοχών. Αναζητούνται νέες περιοχές, νέοι οικισμοί, για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, σε μία νέα, ευρύτερη περίμετρο του μητροπολιτικού κέντρου. Η ιστορία της ελληνικής πόλης. σ. 420

¹¹³ Επαναστικοποίηση: δημιουργούνται ευνοϊκές προϋποθέσεις παρεμβάσεων στο μητροπολιτικό κέντρο, όπως αναπλάσεις, κυκλοφοριακές και άλλες ρυθμίσεις για την αναζωογόνησή του. Η ιστορία της ελληνικής πόλης. σ. 420

¹¹⁴ Sigmund Freud, *Το ανοίκειο*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2009, "το ανοίκειο μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια ιδιαίτερη απόχρωση του τρομακτικού", σελ.13

ανοίκειο και ύπαιθρος Ο Benoît Goetz βλέπει τις Κυκλάδες ως ύπαιθρο. Ένας κόσμος αντιπιθέμενος με το οικουμενικό, ασύμβατος με τη δυτική πόλη. εικόνα ανοίκειου: κυκλάδες

προσανατολισμός και εξοικείωση με αντικείμενα και καταστάσεις μειώνουν τις πιθανότητες ανοίκειας αίσθησης.

Τα ισχυρότερα παραδείγματα ανοίκειου περιγράφουν καταστάσεις θανάτου (και αρχιτεκτονικού θανάτου ενδεχομένως). Κατ' αυτήν την έννοια, το ανοίκειο προκύπτει ως το διαφορετικό ή αντιθετικό προς κάτι βαθιά οικείο(πχ. σύνηθες: ζωή και ανοίκειο: θάνατος, σύνηθες: κίνηση του σώματος και ανοίκειο: πόδια που χορεύουν μόνα τους | βιβλίο του Σέφφερ, οικείο: κτίρια που χρησιμοποιούνται και ανοίκειο: η εγκατάλειψή τους). Η αίσθηση του ανοίκειου δημιουργείται εύκολα όταν τα όρια μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας παύουν να υπάρχουν.

Καθώς οι πόλεις επεκτείνονται ανεξέλεγκτα και ισότροπα, όπως επιτάσσει η αστικοποίηση εμμέσως παγκοσμιοποίησης, γίνονται πιο επιρρεπείς στο θάνατο. Ο ρόλος της αρχιτεκτονικής είναι να κρατά ζωντανά τα στοιχεία του χαρακτήρα της πόλης σε διαφορετικά επίπεδα (από τη μονάδα κατοίκησης έως τη συνολική οργάνωση της πόλης). Παρόλα αυτά, η αρχιτεκτονική φαίνεται ασύνδετη με την πόλη και ανίκανη να διατηρήσει τις συνθήκες ποιοτικού βίου, όπου αυτές παρουσιάζονται, με αποτέλεσμα το κυνήγι της εικόνας(η πόλη Βαλδράδα)¹¹⁵, εφήμερων δηλαδή επικαλύψεων που δημιουργούν λανθάνουσα αντίληψη της αστικής ταυτότητας. Αίτια αυτής της υποβάθμισης η υπερσυγκέντρωση σε μητροπολιτικές περιοχές, η εμπορευματοποίηση της αστικής ανάπτυξης και ο κατακερματισμός της κοινωνίας λόγω κινητικότητας πληθυσμού και πόρων.¹¹⁶ Με άλλους όρους αρχιτεκτονική και πολεοδομία υποβαθμίζονται μπροστά στις ανάγκες του καπιταλισμού, και η σύγχρονη πόλη διέρχεται σε κρίση.

Το πιο σπουδαίο χαρακτηριστικό της μεγαλούπολης είναι η επέκταση πέραν των φυσικών της ορίων. Ο άνθρωπος δεν τελειώνει στα όρια του σώματός του ή της περιοχής που περικλείει την άμεση δραστηριότητά του. [...] Κατά την ίδια έννοια, μια πόλη αποτελείται από τις συνολικές της συνέπειες οι οποίες εκτείνονται πέραν των άμεσων ορίων της.¹¹⁷

¹¹⁵ Ιταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003. σελ. 75

¹¹⁶ Δημήτρης Φιλιππίδης, *Για την ελληνική πόλη-μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σελ. 13

¹¹⁷ Georg Simmel, *ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΨΥΧΗ*, εκδόσεις Έρασμος, Αθήνα 2009, σελ.37-38

Γ.5. δυνητικά τοπία και φύση.

Ο Ζίμελ εντοπίζει τη βασική διαφορά μεταξύ αστικής και υπαίθριας ζωής ως δύο πυρήνες δημιουργίας πολικών συναισθημάτων ή διαφορετικών κατηγοριών ψυχικού βίου, υποστηρίζοντας ότι ο άνθρωπος σε μία μεγάλη πόλη είναι παθητικός δέκτης συνεχών διακρίσεων (μέσω εικόνων κυρίως) τις οποίες οφείλει να αναγνωρίζει, σε αντίθεση με τον αργό, τακτικό ρυθμό αποδοχής εικόνων της υπαίθρου. Στην πόλη, που θεωρεί τον κατ'εξοχήν τόπο δράσης μας, λειτουργούμε ως νοήμονα όντα, αντιδρούμε λογικά και εξοικειωνόμαστε ή προσαρμοζόμαστε στις αλλαγές. Η αλλοτρίωση και απομόνωση στην πόλη προσφέρουν ελευθερία στο άτομο, σε σχέση με την ύπαιθρο, και την συναισθηματική παρακμή.

Ο Φερνάντο Πεσσόα, στο ποίημά του *"Είμαι ένας βοσκός προβάτων"*, υποστηρίζει πως φύση και ύπαιθρος συνιστούν την αυθεντική πραγματικότητα. Εκθέτουν μία σειρά αληθινών πραγμάτων, η παρατήρηση των οποίων τροφοδοτεί τη όχι τη λογική σκέψη αλλά τη στοχασμό μέσω αισθήσεων. Υμνεί τη ρεαλιστική φύση, χωρίς περιττά στολίσια, σκιές ή χρώματα πέρα από τα δικά της. Οι σκέψεις του είναι αισθήσεις και η επαφή με τη φύση, επαφή με την πραγματικότητα. Όπως περιγράφει, *"Ξαπλώνω στο γρασίδι, Κλείνω τα ζεστά μου μάτια Νιώθω όλο το κορμί μου ξαπλωμένο στην πραγματικότητα"*.¹¹⁸ Μέσα από την ουσιαστική επαφή με τη φύση και την αλήθεια εν γένει, θεωρεί ότι το άτομο κατακτά την ευτυχία.

Ο παράδεισος. Ίσως πρόκειται για το μεγαλύτερο συμβολισμό μη υπαρκτού, ουτοπικού, υπαίθριου χώρου. Αποτελεί το χώρο στον οποίο επικρατούν οι καλύτερες συνθήκες για ποιοτική ζωή συνοδευόμενη πάντα από το φυσικό στοιχείο, γεγονός που εμπεριέχει την έννοια του δημόσιου.¹¹⁹ Η αρχιτεκτονική και παράγωγα αυτής δεν έχουν θέση στον παράδεισο που ψάχνουμε για να ξεφύγουμε από την πόλη και κάθε τι ανοίκειο της

¹¹⁸ Γιάννης Σουλιώτης, "ποιήματα και αποφθέγματα του Φερνάντο Πεσσόα, Το Μπερδεμένο Κουβάρι", εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2016, σελ.83

¹¹⁹ Αθηνά - Χριστίνα Συράκου, Β8 "Προς αναζήτηση μιας υπαρκτής ουτοπίας δημόσιου χώρου: Ο Παράδεισος", από τον τόμο του συνεδρίου με θέμα: *Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται*, ΤΕΕ/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

καθημερινότητας. Δεχόμενοι ότι κάθε τι το ουτοπικό αποτελεί εξέλιξη του υπαρκτού, θα μπορούσαμε να δώσουμε στον παράδεισο τόσες μορφές όσες οι βελτιωμένες εκδοχές υπαρκτών τόπων στη γη.

Η μαζική διεκδίκηση της υπαίθρου από τους κατοίκους της πόλης είναι σε πρώτη ματιά μία νέα μορφή καταναλωτισμού. Δεν υπάρχουν στόχοι αγροτικής δραστηριότητας και εποικοδομητικής εκμετάλλευσης της. Ουσιαστικά δεν υπάρχει πια ύπαιθρος καθώς παντού αντικρίζουμε μικρογραφίες της πόλης. Όλος ο εκτός πόλεων χώρος είναι πια εξάρτημα των πόλεων.¹²⁰ Η δημόσια έκφραση του φυσικού στοιχείου στις ελληνικές πόλεις παρέμεινε ποσοτικά και ποιοτικά ασθενική, μια συνεκδοχή, μια υπενθύμιση πρασίνου.¹²¹

Κρατώντας λοιπόν την αλληγορική σημασία του παραδείσου, στοχεύουμε στην να τα μετατρέπουμε σε επίγειους παραδείσους. Άλλωστε τα δύο βασικά στοιχεία από τα οποία αποτελείται ο αστικός χώρος είναι κτίρια και ο υπαίθριος χώρος(είτε ως κενό ανάμεσα σε κτίρια, είτε ως χώρος κυκλοφορίας και στάθμευσης ή και χώρος για φυτά ή γλυπτά). Ισάξιας σημασίας με το κτισμένο περιβάλλον, η καλή συγκρότηση και οργάνωση του υπαίθριου χώρου εκ των προτέρων, προσφέρει στον αστικό χώρο αρμονία, ισορροπία και ζωντάνια.

^{120 - 120} συλλογικό έργο, *Η διεκδίκηση της υπαίθρου*, εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2009, σελ. 30, σελ.190

"Effetti del Buon Governo in città", Ambrogio Lorenzetti, 1338-9
Με ενάρετη διοίκηση, και δίκαιη διακυβέρνηση η πόλη ευημερεί και ευδοκimeί.

"Effetti del Buon Governo in campagna", Ambrogio Lorenzetti, 1338-9

Με την καλή διοίκηση της πόλης, τα οφέλη είναι πολλά και στην ύπαιθρο. Η ασφάλεια χαρακτηρίζει το τοπίο και η διατήρηση της δικαιοσύνης υπόσχεται σιγουριά για όσους τηρούν το νόμο.

Γ.6. μορφές (παλιές και νέες) δημοσίου χώρου ως εργαλείο στην οικειοποίηση της πόλης.

Τα αστικά δεδομένα μεταβάλλονται συνεχώς και ο μόνος τρόπος να συμβαδίσουμε με την αλλαγή είναι να την αναλύσουμε και να την ακολουθήσουμε με την παράλληλη εφαρμογή μεταβολών που θα επιτρέψουν μελλοντική εξέλιξη. Έτσι και με το δημόσιο χώρο. Το δίκτυο του δημόσιου χώρου δεν είναι πλέον δισδιάστατο (σε σχέση με το γενικό όγκο της πόλης) και περιορισμένο στην ισόγεια στάθμη αλλά αποκτά τρεις ή ακόμη και τέσσερις διαστάσεις. Εν δυνάμει κενοί και μη τόποι φαντάζουν ελκυστικοί χώροι προς ενεργοποίηση και οικειοποίηση. Σκωριοτοπία και όλος ο χώρος εκείνος ο ξεχασμένος σε ένα ψηλότερο επίπεδο από το χώρο δράσης του αυτοκινήτου. Τα δώματα "με αναμονές", δεσπάζον μορφολογικό στοιχείο του ελληνικού αστικού τοπίου, παράγονται από την οικοδόμηση ελεύθερων επιφανειών και επιστρέφουν σε άλλο επίπεδο στην πόλη όση ακριβώς επιφάνεια δανείζονται.

Το δημόσιο και το ιδιωτικό δεν ορίζονται χωρικά στη σύγχρονη πόλη. Το κυκλοφοριακό δίκτυο και η καθημερινή δραστηριότητα των πολιτών στο αστικό ισόγειο σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να σημαίνει ότι ο δημόσιος χώρος εκτείνεται έως και λίγα μέτρα πάνω από το έδαφος. Αντίθετα η ένταση στη ζώνη αυτή τροφοδοτεί την δημόσια σφαίρα προς την τρίτη διάσταση καθ' όλο τον όγκο την πόλης.

Τοπία στο όριο της παρακμής, τοπία ανοίκεια, μη παραγωγικά και βλαβερά για την πόλη και τους πολίτες, αποτελούν εν δυνάμει δημόσιους χώρους. Ο καταναλωτικός τρόπος ζωής αποβάλλει εγκαταλειμμένες, υποβαθμισμένες και οικολογικά επιβαρυνμένες περιοχές όπως χώρους υγειονομικής ταφής απορριμμάτων, αποβιομηχανοποιημένες ζώνες, εγκαταλειμμένα στρατόπεδα, υποβαθμισμένους οικότοπους και παρηκμασμένα τμήματα πόλεων.¹²² Δεν χρειάζεται να δημιουργούμε νέους δημόσιους χώρους, απλά να εξετάσουμε αν μπορούν να εξελιχθούν, να επικυρωποιηθούν και να διευρυνθούν.

¹²² Alan Berger, *Drosscape : Wasting Land in Urban America*, Princeton Architectural Press, 2007

Ως δημόσιος χώρος περιγράφεται εκείνο που υπάρχει πέρα από το βιοπορισμό. Η σύγχρονη αστική κοινωνία χαρακτηρίζεται από την τάση στροφής στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα.¹²³ Η ισορροπία στην καθημερινότητα διαταράσσεται με το ωράριο εργασίας να απασχολεί όλο και περισσότερες ώρες κατά τη διάρκεια της ημέρας και η δράση του ατόμου να περιορίζεται στην χαοτική οριζόντια και κάθετη κινητικότητα, που αφορά τη μεταφορά του κοντινότερα στο χώρο εργασίας του και τη συνεχή προσπάθειά του να ενταχθεί από κάποιο κατώτερο οικονομικοκοινωνικό στρώμα σε ανώτερο αντίστοιχα.

Το ύψος των πόλεων μεταβάλλεται και η καθ' ύψος ανάπτυξη του αστικού όγκου απομακρύνει το άτομο από τη γη. Ζούμε πια 1, 10 και 100 μέτρα πάνω και κάτω από το επίπεδο αναφοράς μας. το επίπεδο της γης. Ότι συναντάμε στο επίπεδο αυτό μας φαίνεται οικείο ενώ τα μέσα που μας απομακρύνουν από τη γη εισάγοντας μας στις πόλεις, τα θεωρούμε αναξιόπιστα (οχήματα, ασανσέρ, αεροπλάνα).¹²⁴

¹²³ Τρεις μορφές κοινωνίας κατά Κ.Δ.Σπνέλλη. α) παραδοσιακή, β) μεταβατική, γ) σύγχρονη αστική, Αρχιτεκτονικά θέματα Νο 5, *άνθρωπος και τεχνητό περιβάλλον*, Αθήνα 1971,

¹²⁴ David Canter, *Ψυχολογία και αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Univercity Studio Press , μετάφραση: Πάνος Ι.Κοσμόπουλος , Αθήνα 1996, σελ.181

Συμπεράσματα

Μελετώντας τις τρεις θεμελιώδεις θεωρίες για την πόλη ανακαλύπτουμε τελικά ότι η μια συμπληρώνει την άλλη, καθώς οι αναλύσεις των Venturi και Lynch επικεντρώνονται σε τμήματα της πόλης, ενώ η περιγραφή του Rossi αποτελεί μια περισσότερο υποκειμενική άποψη. Συνδυάζοντας τις περιγραφές οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι μία πόλη αποτελεί μια συνισταμένη πολλών δυνάμεων. Του νοήματος, του solus locus και τα μνημείων του Rossi, του εμπορίου και οι χρήσεων των Venturi, Brown και Izenour, των σημείων του Lynch, των ανθρώπων, των επισκεπτών, του κλίματος, της αρχιτεκτονικής και της ιστορίας, του παρελθόντος, του παρόντος, του πολιτισμού, της θρησκείας και κάποιας υπόθεσης για τη μελλοντική μορφή.

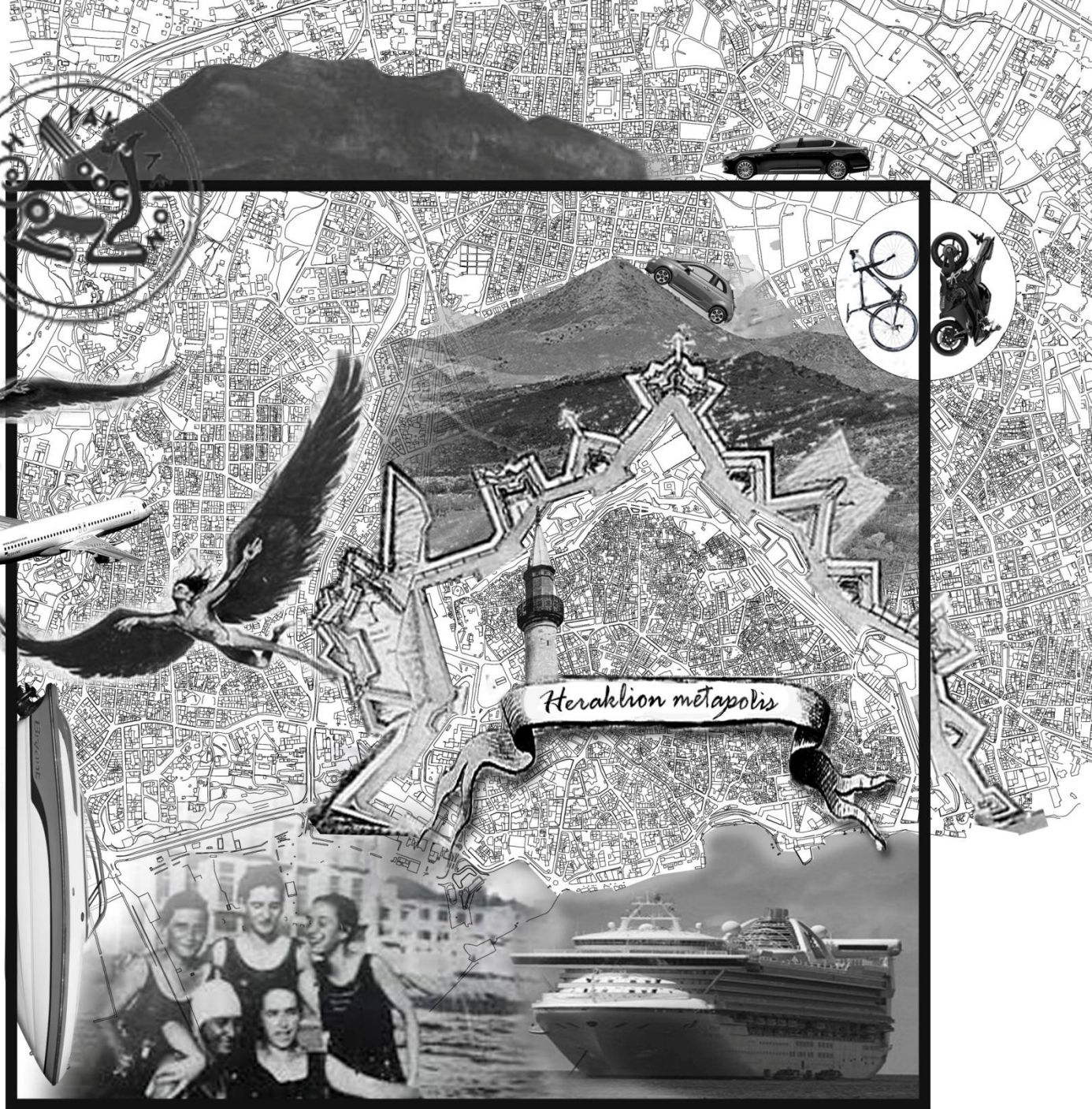
Μια πόλη μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω της περιγραφής των αστικών συντελεστών που την αποτελούν(Rossi). Τμήματα και μέρη της περιγράφονται καλύτερα με εμπορικούς όρους και κυριαρχούνται από συγκεκριμένες χρήσεις(Venturi, Brown, Izenour), ή παρουσιάζουν κατά τόπους εντονότερα στοιχεία όπως οι δρόμοι, οι κόμβοι, τα τοπία και οι συνοικίες και οι ακμές(Lynch).

Οι ρυθμοί και οι ταχύτητες λήψης δεδομένων, αλλάζουν τους αστικούς συντελεστές μεταβάλλουν το εμπορικό σύστημα και αυξάνουν την πολυπλοκότητα των δικτύων μετακίνησης. Αμβλύνουν τις ακμές, αποδυναμώνουν τους κόμβους, διαχέουν τις συνοικίες και ομογενοποιούν τα τοπία μιας πόλης. Νέος ορισμός για την πόλη θα ήταν αυτός της μετάπολης. Ως μετάπολη θα περιγράφεται ένα δίκτυο από τμήματα πόλεων και μητροπόλεων που λειτουργούν μαζί από απόσταση. Τέτοια διάσπαρτη πόλη είναι το αιγαίο και ένα από τα τμήματά της το Ηράκλειο, που επίσης διατηρεί σε μικρότερη κλίμακα την ίδια διάσπαρτη δομή της μετάπολης(εικόνα Herlaklion metropolis). Ένα δίκτυο υποδομών και εμπορικών, κοινωνικών και ιστορικών σχέσεων διατηρεί σε συνοχή τα τμήματα της πόλης του Ηρακλείου. Ο αυστηρά καθορισμένος αστικός πυρήνας, βρίσκεται σε άμεση επαφή με το επιβατικό και το εμπορικό λιμάνι. Λιμάνι και αεροδρόμιο γίνονται πομπές για τις ζώνες τουρισμού. Εκτός πόλης παράγεται η ενέργεια, σε άλλο χώρο συγκεντρώνονται οι βιομηχανίες, και πέρα από τα προάστια πληθαίνουν οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Η πόλη

γίνεται το κέντρο υγείας του Αιγαίου. Τέλος, αλλού οργανώνεται η αναψυχή, αλλού το εμπόριο και αλλού, κάπου μακριά και ταυτόχρονα κοντά, ψάχνει ο κάτοικος την εκτόνωσή του.

Σε μια πόλη με έντονο ιστορικό παρελθόν και εμφανές αρχιτεκτονικό παλίμψηστο, ο Rossi θα διέκρινε σήμερα μία παράλογη πόλη γεμάτη αντιθέσεις. Ακόμα και αν γίνονται εύκολα αντιληπτοί οι αστικοί συντελεστές στο Ηράκλειο(τα τείχη, η πλατεία λιονταριών, η πλατεία Ελευθερίας, κ.α.), η ιστορία και η μνήμη της πόλης διατηρούν την ενότητα μεταξύ τους. Έτσι, ενώ στο παρελθόν η πόλη καθοριζόταν αυστηρά από τα ενετικά τείχη, ο Rossi θα παρατηρούσε μια ανώνυμη εξάπλωση εκτός τειχών αφού ακόμη και σήμερα αναφερόμενοι στο Ηράκλειο εννοούμε την πόλη μέσα στα τείχη. Με βάση την ιστορία του αστικού χώρου που περιελάμβανε ελεύθερους τόπους και αυλές(ανάκτορο Κνωσού) θα παρατηρούσε μία παράλογη έλλειψη ανοικτών χώρων και πρασίνου. Για μία πόλη σε επαφή με τη θάλασσα, όπως το Ηράκλειο θα περίμενε την άμεση εκτόνωση στο παραθαλάσσιο μέτωπο και όχι την αποστροφή σε αυτό. Τέλος, αναλύοντας μια δυτική πόλη, θα ήλπιζε να συναντήσει μία πόλη ελεύθερων πολιτών και όχι εφήμερων καταναλωτών αποπροσανατολισμένων στον αστικό ιστό, πλήρως εξαρτημένων από τα ιδιωτικά οχήματα και διαμερίσματά τους (εικόνα μετά Heraklion).

Η λατρεία της εικόνας και των συμβόλων μετατρέπουν τις πόλεις σε χώρους μαζικής κατανάλωσης. Το Ηράκλειο, η μεγαλύτερη αγορά του νησιού, και μια από τις μεγαλύτερες στην Ελλάδα, αποτελεί ένα σύγχρονο κέντρο εμπορίου και αγορών. Η εικόνα της πόλης αλλάζει αδιάκοπα με στόχο τη δημιουργία οικείου περιβάλλοντος στη μικρή μητρόπολη. Η ταυτότητα της πόλης κλονίζεται. Σε αντιστοιχία με την Las Vegas strip ο Venturi θα παρατηρούσε ότι σε έναν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς δρόμους στην πόλη, η πληροφορία εμφανίζεται ογκώδης και πυκνή (εικόνα με τη στριπ του Ηρακλείου). Ο πυρήνας της πόλης συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό των εμπορικών καταστημάτων, χώρους γραφείων και ελάχιστους κατοίκους.

Heraklion metapolis

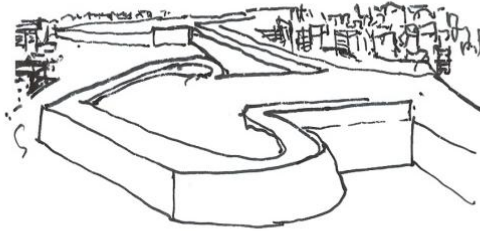
Τέλος, μέσα από μία περισσότερο αναλυτική ματιά, θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε στον ιστό της πόλης τα μεμονωμένα στοιχεία (ιστορικά ή σύγχρονα), που συνθέτουν την εικόνα της. Όπως ο Lynch θα μπορούσαμε να τα κατατάξουμε σε κατηγορίες. Κτίρια ή αγάλματα, κατασκευές ή δρόμους, περιοχές, ακμές και κόμβους (εικόνα, the image of Heraklion).

Οι πόλεις όμως είναι όλα και τίποτα από αυτά. Έχουν καλές όψεις και άσχημες πλευρές. Κάποιο Ηράκλειο είναι αυτό που ζούμε, άλλο με το ίδιο όνομα αυτό που υπήρξε στο παρελθόν, και άλλο συνονόματα αυτό που θα υπάρξει στο μέλλον. Άλλο για όποιον περνά χωρίς να μπει σε αυτό, άλλο για όποιον εγκλωβίζεται μέσα του, άλλο είναι όταν φτάνει κανείς και άλλο αυτό που αφήνει πίσω. Κάστρο, Χάντακ, Μεγάλο Κάστρο, Χάνδακας, Κάντια, Ηράκλειο

Οι παγκόσμιοι ρυθμοί ζωής, δημιουργούν γύρω μας ένα είδος ανοίκειου περιβάλλοντος και μία πραγματικότητα γεμάτη αντιθέσεις. Η πόλεις γίνονται τοπία σύγκρουσης ανάμεσα στο μικρό και το μεγάλο, το χαμηλό και το ψηλό, το πάνω και το κάτω, το φως και το σκοτάδι, τη σιωπή και τη θόρυβο, το δημόσιο και το ιδιωτικό, το φυσικό και το τεχνητό. Η συνεχής προδιάθεση επιλογής στο καθετί, σημαίνει ανελευθερία. Ο χρήστης της πόλης οφείλει, τόσο στον εαυτό του όσο και στην πόλη, να ψάχνει το METPO, που κρυμμένο στη μεγάλη κλίμακα και τις αντιθέσεις θα του προσφέρει ελευθερία κινήσεων και σκέψεων και θα τον εφοδιάσει με τα ερεθίσματα ώστε να διαμορφώσει την πιο αυθεντική και αληθινή αντίληψη της πόλης.

δρόμος - μονοπάτι - πορεία

ακμή

συνοικία- περιοχή

κόμβο-σημείο

τοπόσμημο

the image of Heraklion του Lynch
 οδός 25ης Αυγούστου (ο δρόμος_πορεία)
 τα Ενετικά τείχη (η ακμή)
 ο Λάκκος Ηρακλείου (η συνοικία_περιοχή)
 η Πλατεία Ελευθερίας (ο κόμβος_σημείο)
 η Πλατεία Λιονταριών (το τοπόσμημο)

Βιβλιογραφία

Ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Αλέξανδρος - Φ. Λαγόπουλος , *Η ιστορία της ελληνικής πόλης*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 2004

Γιάννης Σουλιώτης, "ποιήματα και αποφθέγματα του Φερνάντο Πεσσόα, Το Μπερδεμένο Κουβάρι", εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2016,

Γιώργος Σημαιοφορίδης, *Διελύσεις, κείμενα για την αρχιτεκτονική και την μετάπολη*, εκδόσεις Metropolis press, Αθήνα 2005

Δημήτρης Φιλιππίδης, *Για την ελληνική πόλη-μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1990

Ηλίας Καρνιάρης, *Venturi, Μαθαίνοντας από το Λας Βέγκας: Ο ξεχασμένος συμβολισμός της αρχιτεκτονικής μορφής*

Ίταλο Καλβίνο, *Οι αόρατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003

Ιωάννης Δεσποτόπουλος, *Η ιδεολογική δομή των πόλεων*, εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1997

Ιωσήφ και Ιουλία Στεφάνου, *Περιγραφή της εικόνας της πόλης*, εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1999

Νίκος Σκουτέλης, *Πόλεμος χωροτάκτης, το δίκτυο των πόλεων-οχυρών στο κατά θάλασσαν κράτος της Βενετίας 16ος-17ος αιώνας*, Πολιτιστικό ίδρυμα ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2013

Παύλος Λέφας, Walter Siebel, Jerome Binde, *Αύριο οι πόλεις*, εκδόσεις Πλέθρον , Αθήνα 2003

Παναγιώτης Τουρνικιώτης, *Η αρχιτεκτονική στη σύγχρονη εποχή*, εκδόσεις Fututra, Αθήνα 2006

Πελαγία Αστρεινίδου, Σούλα Λυμπέρη, *Η 'άγνωστη' πόλη. Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη*, Untimely Books, Αθήνα 1997

Τάσης Παπαϊωάννου, *Η αρχιτεκτονική και η πόλη*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008

Alan Berger, *Drosscape : Wasting Land in Urban America*, Princeton Architectural Press, 2007

Aldo Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, τίτλος πρωτοτύπου: Aldo Rossi, *L'Architettura della citta*, CLUP, Μιλάνο, University studio press, μετάφραση: Βασιλική Πετρίδου, Θεσσαλονίκη 1991

Alejandro Bahamon, *Terrace design*, Te Neues, 2005

David Canter, *Ψυχολογία και αρχιτεκτονική*, εκδόσεις Univercity Studio Press , μετάφραση: Πάνος Ι.Κοσμόπουλος , Αθήνα 1996

Georg Simmel, *ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΨΥΧΗ*, εκδόσεις Έρασμος, Αθήνα 2009

Humphrey.D.F. Kitto, *ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ*, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2002

Kent C. Bloomer, Charles W. Moore, *Body, Memory and Architecture*, εκδόσεις Yale University Press, Κονέκτικατ 1977

Kevin Lynch, *The image of the city*, MIT Press, 1960

Robert Venturi, Denise Scott Brown, Steven Izenour, *Learning from Las Vegas*, MIT Press, MIT 1977

Sigmund Freud, *Το ανοίκειο*, εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2009

Αρθρογραφία

μετάπολη courses.arch.ntua.gr/fsr/129109/metapolis.pdf

Πόλη και ψυχή – Κατασκευάζοντας μνήμες στο χώρο και στο χρόνο, Αριστερή Κίνηση Εργαζόμενων Αρχιτεκτόνων, Άνεργοι, μισθωτοί και αυτοαπασχολούμενοι
πηγή: <https://akea2011.wordpress.com/2014/01/19/mnimesstohorketohrono/>

Rafael Moneo, "On Typology", *Oppositions, A Journal for Ideas and Criticism in Architecture* No 13, By the MIT Press, MIT 1978

Πρακτικά συνεδρίων-εκθέσεων

Μεταλλαγές και (Α)συνέχειες | Πρακτικές, πολιτικές και λόγος για τον αστικό χώρο ΕΜΠ, Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου Αθήνα 4-5 Ιουλίου 2008

Public Space, Δημόσιος χώρος... αναζητείται, TEE/TKM, Cannot Not Design Publications, Θεσσαλονίκη, 2011

Richard Scoffier, Τάκης Κουμπής, Θανάσης Μουτσόπουλος, Benoît Goetz, Jean Attali, Βασίλης Καραποστόλης, Σταύρος Σταυρίδης, Νίκος Μπελαβίλας, Δημήτρης Φιλιππίδης, Κατερίνα Χελιδώνη, Κώστας Μωραΐτης, Alain Guiheux, Dominique Rouillard, Nicolas Michelin, Αθανάσιος Σπανομαρίδης, Γιάννης Ζαχαριάδης, Γιώργος Τζιρτζιλάκης, *athens 2002 absolute realism*, εκδόσεις Futura, Αθήνα 2002

Αιμιλία Αθανασίου, Βασίλης Βαμβακάς, Γιώργος Βλάχος, Γεωργία Γεμεντζή, Κωνστάντιος Δασκαλάκης, Δέσποινα Ζαβράκα, Θεοκλής Καναρέλης, Κλεοπάτρα Καραλέτσου - Πασιά, Ελένη Κοβάνη, Ζήσης Κοτιώνης, Γιώργος Κουτούπης, Ορέστης Κωνσταντάς, Ανδρέας Λαμπρόπουλος, Λεωνίδας Λουλούδης, Κώστας Μανωλίδης, Κωστής Μασούρας, Ελένη Παναγούλη, Λόης Παπαδόπουλος, Ζάχος Ε. Παπαζαχαρίου, Αρετή Σακελλαρίδου, Πασχάλης Σαμαρίνης, Νίκος Σκουτέλης, Γιάννης Σταθάτος, Γιάννης Σχίζας, Φώτης Τερζάκης, Όλγα Τουλούμη, Γιώργος Τριανταφυλλίδης, Πάρις Τσάρτας, Ευαγγελία Χατζηκωνσταντίνου, Δήμητρα Χατζησάββα, *Η διεκδίκηση της υπαίθρου*, εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2009

Ερευνητικές εργασίες

Στέλλα Κατσαρού, ερευνητική εργασία: *Η ανισορροπία των αισθήσεων. Προεκτάσεις στην αρχιτεκτονική και το χώρο ως πολιτισμικό γνώρισμα των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών: Προεκτάσεις στην αρχιτεκτονική και το χώρο*, 2010

Τζένη Γοραντωνάκη, ερευνητική εργασία: *Η εικόνα-"image" της αρχιτεκτονικής*, 2011

Κοντογιάννη Χριστίνα, Μητροκανέλου Κωνσταντίνα, ερευνητική εργασία: *Πόλη και ψυχή, Κατασκευάζοντας μνήμες στο χώρο και στο χρόνο*, 2013

Γκούμα Δανάη Εύα, Παγωνάκη Μαρία, ερευνητική εργασία: *Ηράκλειο-Κρήτης: Η αντιληπτική διάσταση της πόλης*, Πάτρα 2006

Άννα Νερατζούλη, *Σκωριοτοπία: Διεργασίες της γένεσης και της ανάκτησης για τη σύγχρονη βιώσιμη Πόλη*

Φιλίπποπούλου Στέφη, *Αστικοί κενοί τόποι: μηχανισμοί χωρικής αντίληψης και εργαλεία σχεδιαστικής προσέγγισης*, Χανιά 2006

Περιοδικά

Αρχιτεκτονικά θέματα Νο 5, *άνθρωπος και τεχνητό περιβάλλον*, Αθήνα 1971

Πηγές εικόνων

εξώφυλλο, μπορεί ένα βιβλίο να είναι πόλη;

περιεχόμενα, Α: το αστικό περιβάλλον και η μάχη με το χρόνο, Β: οι αναγνώσεις της πόλης και ο Escher, Γ: το χαοτικό σύνολο της πόλης

σελ.11, ο βομβαρδισμός της Δρέσδης, Φλεβάρης 1945, φωτογράφος: Richard Peter

σελ.12 η Δρέσδη σήμερα, Φλεβάρης 2015, φωτογραφία αρχείου

σελ.16 Βερενίκη(http://rohanpatankar.blogspot.gr/2010_09_01_archive.html)

σελ. 23 Νταλιάνη, αρχείο της δημοτικής βιβλιοθήκης Χανίων

σελ. 29 Αθηνά, οι χάρτες του Κάουπερτ, Athens open museum (<http://athensopenmuseum.com/palaioi-chartes/oi-chartes-tis-attikis-tou-kaoupert-eisagogi/>)

σελ. 32 Πενθεσίλεια, γκραβούρα του Gérard Trignac

σελ. 36 Building forms, J.N.L. Durand 1809, περιοδικό oppositions

σελ. 38 Aldo Rossi, *citta analoga*

σελ. 56 αποτύπωση της πόλης στο μυαλό

σελ. 66 η Las Vegas strip

σελ. 70 Paul Gavarni, *Le Flâneur*, 1842

σελ. 82 Chueca, η συνοικία των ομοφυλοφίλων και τραβεστί

σελ. 88 Aldo Rossi, *Teatro del Mondo*

σελ. 105 Αιγαίο, μια διάσπαρτη πόλη

σελ. 113 Heraklion metropolis (η διάσπαρτη πόλη του Ηρακλείου)

σελ. 115 η στρίπ του Ηρακλείου

σελ. 116 τα σημεία του Lynch στο Ηράκλειο

